

OTDK-DOLGOZAT

Szabó Tamás

BA

2013

**A MUNKAFOGALOM (ISMERETELMÉLETI) HÁTTERE SMITH
TÁRSADALOMTUDOMÁNYÁBAN**

**THE (EPISTEMOLOGICAL) BACKGROUND OF THE CONCEPT
OF LABOUR IN ADAM SMITH'S 'SCIENCE OF MAN'**

Szabó Tamás

Kézirat lezárva: 2012. március 31.

TARTALOMJEGYZÉK

1.	BEVEZETÉS	1
2.	ISMERETELMÉLETI HATÁSOK SMITH GONDOLKODÁSÁRA	3
2.1.	ISAAC NEWTON MÓDSZERTANA	4
2.2.	JOHN LOCKE ISMERETELMÉLETE.....	8
2.2.1.	Egyszerű ideák.....	9
2.2.2.	Összetett ideák.....	10
2.2.2.1.	Összetett moduszok	11
2.2.2.2.	Szubsztanciák.....	12
2.2.3.	A tudás és megismerés módszertana	14
2.3.	DAVID HUME ISMERETELMÉLETE	20
2.3.1.	Egyszerű ideák.....	21
2.3.2.	Összetett ideák.....	24
2.3.3.	A tudás és megismerés módszertana	25
2.3.3.1.	Az ok-okozat és az indukció problémája	25
2.3.3.2.	Az ok-okozati tételek következményei: A valószínűség és a szükségszerűség	27
3.	ADAM SMITH.....	30
3.1.	SMITH MÓDSZERTANA.....	30
3.1.1.	Smith verifikációs kritériuma: A tudományos vizsgálat oka és célja.....	33
3.1.2.	Smith szűkebb értelemben vett módszere	37
3.1.3.	Smith módszerének konzisztenciája: A TMS és a WN világképe	40
3.1.3.1.	Az Erkölcsi Érzelmek Elmélete	40
3.1.3.2.	A Nemzetek Gazdagsága	51
3.1.4.	Módszertani konklúzió.....	59
3.2.	SMITH MUNKAFOGALMA.....	61
3.2.1.	A kérdés eredete és Smith közgazdasági háttere	61
3.2.2.	A munka szerepe Smith értékelméletében	63
3.2.3.	A munka fogalma a Nemzetek Gazdagságában.....	65
4.	ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TOVÁBBLÉPÉSI LEHETŐSÉGEK	70
	IRODALOMJEGYZÉK	72

1. BEVEZETÉS

A közgazdasági elmélettörténetben mindig is az egyik legfontosabb kérdés volt, hogy az egyes szerzőket hogyan lehet és kell értelmezni. Kleer [2000] hívja fel a figyelmet, hogy az elmélettörténet vizsgálata segítséget nyújt az akár ma is szervesen jelenlevő modellekről lerántani azt az ideológiai vázat, ami megalkotásuk idejében legalább az alkotó szempontjából meghatározó volt. Ebből a szempontból pedig kifejezetten fontos, mert megvilágíthatja, mik azok az elvek, amik manapság is felhasználhatók egy-egy elméletből, és melyek azok, amelyek bizonyos ideológiák eltűnésével maguk is halálra ítéltetnek.

Jelen dolgozat két szempontból is fontos kérdéssel foglalkozik. Az egyik egy hosszú, és manapság is élő elmélettörténeti vita, amely XIX. század második felétől bontakozott ki. Ez a kérdés Smith metodológiájára irányul. Számos szerző vizsgálta a kérdést, egyesek arra a megállapításra jutottak, hogy a késői Smith kiüresítette a korai módszertani alapjait, és merőben új megközelítéssel tekintett a világra. Mások úgy gondolták, Smithnél valóban van valami törés, de ez inkább a vizsgált kérdések jellegéből fakad, mintsem a Smith gondolkodásában bekövetezett fordulatból. Megint mások úgy gondolták, hogy nincs probléma, Smith módszertana egész élete folyamán tulajdonképpen egységes volt.

A másik kérdés egy, a klasszikus közgazdaságtan szempontjából centrális fogalom, a munka vizsgálatára irányul. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a klasszikus közgazdaságtan, és különösen utolsó képviselője, Marx elméletének szempontjából ez a fogalom mennyire fontos. Akár Marx, akár a későbbiekben más marxista közgazdászok, akár egyszerű elmélettörténészek által állandóan vizsgált probléma volt a fogalom jelentése, és a fogalomban megjelenő különböző nehézségek, mint például a tanult és tanulatlan munka kérdése.

Jelen dolgozat azonban nem olyan széleskörű, hogy foglalkozhasson akár a marx-i elmélettel, akár a Marx kapcsán kialakult fogalomvizsgálatokkal. Jelen dolgozat célja az, hogy Smith munkafogalmát, különös hangsúllyal a munka-standard problémájának megjelenésére megvizsgálja. Ehhez a vizsgálathoz viszont elengedhetetlen Smith tudományos megismerésre vonatkozó elképzeléseinek ismerete, ezek tükrében érthető csak meg az a módszer, amit Smith a munkái megírása során alkalmazott, és ezek tükrében láthatóak jól a megalkotott modell (és a benne szereplő fogalmak) korlátai. Mivel egyrészt Smith korában az ismeretelmélet szervesen összekapcsolódott a tudományos módszerrel, másrészt az ismeretelmélet adta meg azokat az alapokat, amelyekre egy modell építkezik, így az előbbi

kérdést feltétlenül tárgyalni kell, ha egyrészt Smith módszertani háttérét meg szeretnénk vizsgálni, másrészt szeretnénk képet kapni arról, hogy mit jelentenek a Smith által használt fogalmak.

Összefoglaló jelleggel tehát ezen dolgozat célja az, hogy először is megvizsgálja Smith ismeretelméleti háttérét, ezen háttér ismeretében kísérletet tegyen Smith módszerének azonosítására¹, majd ezek után ezt a módszertant alkalmazza a munka fogalmának vizsgálatára.

¹ Ha egyáltalán létezett ilyen egységes módszer

2. ISMERETELMÉLETI HATÁSOK SMITH GONDOLKODÁSÁRA

A fentiekben felvázolt vizsgálat sarkos pontja és megkerülhetetlen kérdése tehát, hogy megvizsgáljuk Smith ismeretelméletét. Ebből a szempontból különösen problematikus, hogy akár a Nemzetek Gazdagságát, akár az Erkölcsi Érzelmek Elméletét olvassuk, nem találunk bennük utalást Smith ismeretelméletére, sőt továbbmenve, ahogy Schliesser [2002] is megállapítja: Smith sosem fejtette ki teljes egészében ismeretelméletét. Az elméletére való konkrét utalások csak az *Essays on Philosophical Subjects* bizonyos részeiben találhatók – illetve felépíthetők, ahogy például Schliesser [2002] is teszi, a *History of Astronomy*-ból –, de soha rendszeres ismeretelméleti összefoglalást nem adott nézeteiről. Annak ellenére nem tette mindezt, hogy a korszakban jellemző gyakorlat szerint az egyes filozófusok által szokás volt kiadni egy „Értekezést”, amelyben lefektették világról alkotott képük főbb meghatározó elveit². Ahogy Hume „Tanulmány az Erkölcsök Alapelveiről”-je nem teljes például a *Tanulmány az Emberi Értelemről* nélkül, úgy furcsa, hogy Smith Erkölcsi Érzelmek Elmélete nélkülözi az ilyen bevezetést, és kiált egy rendszerezett mű iránt.

Ennek megfelelően fel kell tárnunk Smith elméleti háttérét-különös tekintettel az ismeretelméletre, hiszen itt rejlenek Smith vizsgálati módszerének gyökerei-, hogy ennek tükrében értelmezhesük pontosan az Erkölcsi Érzelmek Elmélete vagy a Nemzetek Gazdagságának világképét. Azonban nem csak a szükségességnek ez a koncepciója teszi fontossá Smith kontextusban való értelmezését. Thomson [1965] hangsúlyozza, hogy Smith számára a jó kutató kritériuma az volt, hogy a kortársak eredményeit pontosan ismerte és használta. Ezzel összhangban elengedhetetlen Smith háttérét meghatároznunk, hiszen saját programja szerint sokat kellett támaszkodnia a kortárs filozófia eredményeire.³ Mindezek után, a fenti háttér meghatározásával, meg lehet egy olyan értelmezését adni a smith-i gondolatmenetnek, amely ha nem is kizárólagos, de kellő mértékben alátámasztható Smith írásaival.

A későbbiekben tehát röviden tárgyalom a Smith gondolati háttérére *leginkább* befolyással levő filozófusok, természettudósok hozzájárulását, majd ennek a gondolati háttérnek a figyelembe vételével igyekszem a későbbi fejezetekben Smith társadalomtudományát felépíteni.

² Ennek szükségességét hangsúlyozza maga Smith [1963] is a *Lectures on Rhetoric*-ban: 139. o.

³ Ld.: Thomson [1965], 10. o.

2.1. ISAAC NEWTON MÓDSZERTANA

Newton módszertani hatása talán Hume után a legszélesebb körben elismert a szakirodalomban. Akár Smith politikai filozófiájával, akár közgazdasági elméletével foglalkozó könyvről, dolgozatról vagy cikkről van szó, Newton hatása szinte megkerülhetetlen⁴. Mivel Newton elsősorban természettudós és nem társadalomtudós volt, így az ő tárgyalásában el kell térnem a Locke-nál vagy Hume-nál alkalmazott tárgyalási módtól. Ennek megfelelően nem tárgyalhatom az emberi fogalomalkotásra vonatkozó nézeteket az ő tekintetében, hanem egyszerűen a Principia⁵-ban kifejtett módszertanra kell szorítkoznom.

Newton talán leghíresebb módszertani kijelentése a Principia-hoz csatolt General Scholiumban található:

„Eddig még nem voltam képes levezetni a jelenségekből a gravitáció ezen tulajdonságainak okait, és nem színelek hipotéziseket. Mivel minden, amit nem jelenségekből következtettünk ki, hipotézisnek minősül, és a hipotéziseknek, akár metafizikaiak, akár fizikaiak, akár ismeretlen minőségeken alapszanak, akár mechanikaiakon, nincs helyük a kísérleti filozófiában. Ebben a kísérleti filozófiában az állítások jelenségekből kerülnek levezetésre, és az indukció által válnak általánossá.”(Newton: *The Principia*-idézi Smith: *The methodology of the Principia*, 2002, Cambridge, 139. o, fordítás a szerzőtől)

Ahogy Smith [2002] megjegyzi, egy közel három évszázados vita volt annak kapcsán, hogy valójában mi volt Newton [1846] megközelítési módszere, így a fenti idézetből csak annyit lehet levonni, hogy Newton [1846] megközelítése elutasítja a hagyományos hipotetikus-deduktív módszert. A III. könyv elején levő, okságról szóló részben négy szabályban fejt ki módszertanát:

1. szabály: *„Nem tulajdonítunk más okokat a jelenségeknek, mint amelyek egyszerre igazak és elégségesek.”*(Newton: *Newton's Principia: The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, 1846, New York, 384. o, fordítás a szerzőtől)
2. szabály: *„Ezért ugyanolyan természeti következményekhez, ugyanazon okokat kell társítanunk.”* (Newton, ugyanott, fordítás a szerzőtől)
3. szabály: *„A testek minőségeit, amelyek nem rendelkeznek sem a növekedés, sem a csökkenés fokozataival, és amelyek minden testhez tartoznak, amelyre kísérleteink ki-*

⁴ Smith newtoni hatásait részletesen elemzi például Schliesser [2002], Smith [2006], Evensky [2001] és Fiori [2010], említést tesz róla Salvucci [1976]-ld.: pl. 37. o és 60. o-, és Hollander [1987]-ld.: pl: Smith:12.2-es és 12.4-es pontok.

⁵ Newton: *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*

terjednek, minden testre vonatkozó univerzális minőségeknek kell tekintenünk.”
(Newton, ugyanott, fordítás a szerzőtől)

4. szabály: *„A kísérleti filozófiában az általános indukció által jelenségekből levezetett állításokra, mint pontosakra, vagy közel igazakra tekintünk, szemben minden ellentmondó elképzelt hipotézissel, egészen addig, amíg más jelenségek által még pontosabbakká nem tehetők, vagy általuk kimutatható, hogy ezek az állítások hajlamosak a kivételekre.”* (Newton, ugyanott, fordítás a szerzőtől)

Ezek szerint sok egyedi megfigyeléskor le lehet vonni oksági következtetéseket, amelyeket érvényesnek tekintünk (1-2. szabály), majd azzal a megjegyzéssel, hogy minden testben bizonyos minőségek állandóak, az okság kiterjeszthető minden testre (3. szabály). Az így kapott modellt pedig újabb megfigyelések révén tesztelni kell, és ellenőrizni valóban helyes-e (4. szabály). Ez a kép azonban csak durván közelíti a newtoni módszertant. Jelen dolgozat szempontjából három megjegyzést kell feltétlenül megtenni: Az egyik arra vonatkozik, hogy mi a felépített modell szerepe a kísérletben, vagy ha úgy tetszik mi a modell és a kísérlet viszonya, a másik arra, hogy a kísérlet-modell-kísérlet felépítésű módszer hogyan valósul meg pontosan Newtonnál, a harmadik pedig arra, hogy miért érvényes az indukció módszere, azaz „miért működnek a hasonló okok minden jelenségben hasonlóan”⁶.

Smith [2002] szerint Newton megközelítésében a modell sokkal inkább keretként, mint magyarázó eszközként van jelen. A modell előfeltevései, az erők és a matematikai apparátus bevezetése teszi lehetővé egyrészt a kísérletek értelmezését, másrészt célzott kísérletek elvégzését. Az elmélet a kísérletből nő ki, de egyben a kísérlet elemzésének és megtervezésének eszközévé is válik. Ahogy Smith [2002] írja, Newton [1846] tisztában volt vele, hogy a mérések magukban foglalnak (elméleti) feltevéseket, és emiatt a mérés képes alakítani, cáfolni a modell bizonyos részeit-pontosan emiatt tartotta azokat kifejezetten fontosnak. Ebből a szempontból mindenképpen figyelemre méltó Ropolyi [2002] ideológia központú megközelítése: A harmadik mozgástörvény kapcsán jegyzi meg, hogy Newton szakít az öt megelőző gyakorlattal, mely szerint az objektum alárendelt a környezetnek, és ebben a harmadik törvényben egy olyan egyenlőség alapú megközelítés van jelen, amelyik a felvilágosodás korának ideológiájával szoros párhuzamba állítható. Ebben a törvényben az objektum és a környezet egyenrangú, a környezet hat az objektumra és az objektum visszahat a környezetre. Hasonló kölcsönösség jelenik meg az elmélet-kísérlet

párhuzamban is.⁷ Akár elfogadjuk ezt az ideológiai hatást, akár nem, annyit lehet mondani legalábbis, hogy állítható párhuzam Smith társadalmi modellje, és Newton [1846] módszere között.⁸ Ha az ideológiai hatás igaz, akkor ez a párhuzam mélyebb gyökerekre vezethető vissza⁹, ha nem, akkor egyszerűen csak Newton módszertani hatásáról van szó.

A kísérlet-modell-kísérlet rendszer Newton [1846] szukcesszív approximációs eljárásában valósul meg. Az eljárás szerint először a legegyszerűbb, ideális eseteket vette alapul, meghatározta mit mond erre a modell, majd a következő lépésben egy vagy több helyen bonyolított a kiindulási feltételeken. Az eljárásban folytonos visszacsatolás volt minden lépésben: Modellalkotás-empirikus tesztelés-módosítás (bonyolítás, de az előző lépés keretein belül), és új modell alkotása stb... Az eljárásban mindig a megelőző lépés szolgált a következő alapjául, ha valamelyik lépésben leírt modell hamis volt, akkor onnantól az eljárás nem haladt a valóságot jól leíró modell megalkotása felé. A közegellenállásnál tett tévedése jól mutatja be az eljárás hiányosságait. Ahogy Smith [2002] leírja a problémát: Newton [1846] például feltételezte, hogy vannak bizonyos elemi mozgásfajták, és bizonyos statikus erőfajták, amelyek hasonlóan jellemezhetők, mint a gravitációnál megfigyeltek. Ezek alapján, amikor a jelenségek nem egyeztek megfigyelésével, úgy bonyolította a modellt, hogy feltételezte, hogy a folyadékok sűrűségéből származik egy ilyen statikus ellenállási erő. Mivel a kiindulási tétel közegellenállási erőnél nem volt igaz¹⁰, így hiába tételezett fel ilyen statikus erőt, a megoldást nem találta meg. A szukcesszív approximációs módszer mögött rejlik az az alapfeltevése is, hogy a valóság nem írható le pontosan. Ez alatt két dolgot értett: Egyrészt a bolygók vizsgálata megmutatta a számára, hogy túl sok változó együttes kezelése még teljesen pontos műszerek alkalmazása esetén sem teszi lehetővé a pontos leírást.¹¹ Másrészt azzal is tisztában volt, hogy megfigyelései csak közelítőleg igazak, pontosan annyira, amennyire a megfigyelések pontosak. Emiatt hajlott ő is arra a nézetre, hogy a jelenségeket törvények írják le, csak bizonyos okokból ezeket a tapasztalat nem igazolja teljesen. A szukcesszív approximációnak pontosan ez volt az ereje:

⁶ Ld.: Hall – Hall [1962]: 307.o

⁷ Érdemes arra gondolni, ahogy Smith [2002] is írja, hogy a Newton-t megelőző korokban a valóságra akadályként tekintettek, olyasmire, ami elrontja az elméletet. Egyértelműen az elmélet állt a kísérlet (valóság) felett. Newtonnál, ha elfogadjuk Smith [2002] értelmezését, ez kölcsönösséggé alakul.

⁸ Ld.: Pl. erények társadalmiságának kérdése Smithnél, de erről bővebben a 3. pontban.

⁹ Ebből a szempontból érdemes lehet Hobbes, Rousseau, és a többi politika filozófus hatását vizsgálni: Egyrészt közvetlenül Smithre (ahogy pl Salvucci [1976] teszi), másrészt a tudományos módszertanra való hatásukon keresztül, közvetetten Smithre.

¹⁰ Smith [2002] megjegyzése szerint több jelenség együttes hatásáról van szó, ami miatt a jelenség máig tisztázatlan.

¹¹ Ld.: Háromtest-probléma

A folytonos visszacsatolás megakadályozta, hogy az elmélet közelítése nagyon durvává váljon.

A harmadik kérdés az indukció módszerének érvényességére vonatkozik. Annyit előljáróban feltétlen meg kell jegyezni a kérdés kapcsán, hogy nem célom vizsgálni, és később sem lesz az, hogy vajon az induktív érvelés érvényes-e.¹² A kérdés tárgyalásával az a célom, hogy bemutassam, hogy az induktív érvelés milyen fontos szerepet játszott Newtonnál.

Newton szerint a természeti törvények hasonlóan működnek, és ez az oka a kiterjeszthetőségnek. Az okságról szóló részében ezt írja:

„Biztosan nem vetjük el a kísérletek eredményeit álmodozásaink, vagy egyszerű fikcióink kedvéért, és nem fogjuk elutasítani a Természet analógiáját¹³ sem, amely mindig egyszerű, és magával összhangban levő.” (Newton, ugyanott, fordítás a szerzőtől)

Newton [1846] előfeltevésével van itt dolgunk. Valójában az indukció alkalmazására nincs valódi oka, egyszerűen arról van szó, hogy eddigi megfigyelései alapján a természet úgy tűnik, bizonyos törvények vagy analógiák alapján működik, de nincs oka arra, hogy azt gondolja, hogy ez minden jelenségre igaz.¹⁴ Mivel sok egyedi jelenség magyarázata bizonyos általános törvények vagy analógiák megfogalmazását engedte (azaz a kísérletek igazolták a törvények jóslatait), ezért minden egyedi jelenséghez lehet ilyen általános törvényt vagy analógiát társítani. Ez azonban csak az indukció alkalmazása az indukcióra: Mivel eddig sok esetben az indukció helyesnek bizonyult, ezért az indukció máskor is helyes lesz.¹⁵ Egyszerűen arról van szó, hogy Newton [1846] hisz a természet analógiák alapján való működésében. Ez összekapcsolható istenképével is. A General Scholiumban világossá teszi:

„És ha a csillagok más hasonló rendszerek központjai, a bölcs tervező szándéka szerint, akkor ezeknek mind az Egy uralma alatt kell állniuk; különösen mivel más csillagok

¹² Ehhez a kérdéshez ld.: Hume [1995] érvelését a 2.3.3-as pontban, illetve Strawson [1952] válaszát (in: Dicker [1998], 91-99. o)

¹³ Az eredetiben a Természet analógiája kifejezés „the analogy of Nature”-ként áll, amit kifejezően nem tudtam fordítani. Newton valószínűleg arra utal, hogy a hasonló jelenségek mindig ugyanúgy játszódnak le, például ahogy Newton [1846] írja, a gravitáció mindenben ugyanúgy hat, aminek van tömege. Legalábbis pl. Hesse [1974] magyarázata (202-203. o) ezt az értelmezést támasztja alá.

¹⁴ Ld.: Hume érvelését az okságról a 2.3.3-as pontban.

¹⁵ Talán a következőképpen lehetne jobban magyarázni a jelenséget, bár meg kell jegyezni, ezt az érvelést Newton sosem vitte véghez, csak érvelései egy ilyen meghúzódo gondolatra engednek következtetni: A gravitáció minden vizsgált esetben működött, ahol tömeg volt, ezért mindenben működik, ahol tömeg van. Minden csillagból jövő fény eddig ugyanúgy viselkedett, ezért minden más csillagból jövő fény ugyanúgy viselkedik. Mivel ezek „igazak”, így a természet analógiák (vagy törvények) alapján működik.

fénye hasonló természetű, mint a Nap fénye, és ez a fény mindegyik másik rendszerbe képes jutni, és mivel ezek a rendszerek egymásra zuhannának, ha nem helyezte volna el őket olyan távol egymástól.” (Newton i. m. 501. o, fordítás a szerzőtől)

Az a kép, ami Locke-nál és Hume-nál még erőteljesebben jelenik majd meg, Newtonnál is jelen van: A mindenható teremtő, amelyik nagy bölcsességében berendezte és irányítja a világot.

2.2. JOHN LOCKE ISMERETELMÉLETE

A Smith és Locke közötti kapcsolatról Smith [2006] jegyzi meg¹⁶, hogy előbbi metodológiája jelentős részben a newton-i és locke-i alapokon nyugodott, azonban Locke kapcsán nem fejt ki, pontosan hol és miben rejlenek ezek az alapok. Ebben az alfejezetben tehát Locke [2003] ismeretelméletét igyekszem összefoglalni, és az egyes pontokban már előretalálni Smith módszertanának azon sajátosságaira, amelyek gyökerei véleményem szerint Locke [2003] episztemológiájában is felfedezhetők. Bár a jelen vizsgálat szempontjából Locke [2003] tudásra vonatkozó fejtegetései fontosak, a terjedelmi korlátok figyelembevételével valami minimális összegzést kell adnom a teljes elméletről annak érdekében legalábbis, hogy érthető legyen Locke [2003] hogyan értette az általa megfogalmazott állításokat.

Locke [2003] ismeretelméletének alapja, hogy minden ideát tapasztalás alapján szerzünk. Ennek két módja van: érzékelés és reflexió¹⁷. Az egyik a külső világ felfogása érzékeink révén, a másik a belső világ ugyanilyen felfogása. Locke [2003] szerint tehát a világról alkotott egyszerű ideáinkat az érzékelés alapján szerezzük, majd magunkba nézve ismeretet szerzünk arról, hogy ezekkel az ideákkal milyen műveleteket végzünk:

„A megfigyelés szerzi be az értelem számára a gondolkodás minden anyagát, mégpedig vagy a külső érzéki tárgyakból, vagy elménk belső műveleteiből, melyeket észlelünk és megfontolunk.” (Locke: Értekezés az emberi értelemről, 2003, Bp., 107.o)

A reflexió tárgykörébe tartozik tehát a meggyőződés, a tudás, a kételkedés, az érvelés stb..., és az érzékelésből származó ideákon kívül minden idea a reflexió forrása. Magukat az ideákat Locke [2003] legelső szinten két csoportra választja szét: Egyszerű és összetett ideákra.

¹⁶ Ld.: Smith [2006]: II. fejezet, bevezetés (15.o)

¹⁷ Ez a fogalom Pais [2005] és Russell [1996] összefoglalásában is eszmélődésként szerepel, aminek valószínűleg az az oka, hogy ők, pontosabban Pais és a Russellt fordítók, az 1964-es fordítás alapján dolgoztak.

2.2.1. Egyszerű ideák

Locke [2003] felbontása szerint négy csoportba lehet sorolni ezeket az ideákat:

1. Egyetlen érzékből származók
2. Egynél több érzékből származók
3. Reflexióból származók
4. Érzékelésből és reflexióból egyaránt származók

Hogy mit ért pontosan az ilyen egyszerű ideák alatt, azt világosan kifejti: Ide tartoznak az ízek, színek, hangok stb..., sőt meg is jegyzi, hogy számos olyan egyszerű idea létezik, amelyiket egyáltalán meg sem tudunk nevezni, tehát ebből következően csak a legfontosabb ideákat sorolja fel, illetve azok megismerésének természetét fejt ki. Mindezekről teljes kimutatást itt nem fogok adni, csak felsorolásszinten érintem őket.¹⁸ Az első csoportba tartozik pl a tömörség, a másodikba a térre vonatkozó ideák, úgy, mint alakra, kiterjedésre, mozgásra és nyugalomra vonatkozóak, a harmadikba az észlelés és az akarás, a negyedikbe pedig a gyönyör, a fájdalom, a képesség, a létezés, az egység és az egymásutániség. Locke [2003] szempontjából fontos még kitérni ezen egyszerű ideák és a valóság közti viszonyra.

Ennél a kérdésnél fontos hangsúlyozni, hogy Locke [2003] ugyan a következő részt az egyszerű ideákkal kapcsolatban fejt ki, de attól még az minden, a világra vonatkozó ismeretünkre vonatkozik. Egyszerűen azért, mert az egyszerű ideák a forrásai minden tudásunknak, ezért ha idea és valóság viszonyát elemezzük, azt csakis az egyszerű ideák szintjén tehetjük meg. Talán ennek is köszönhető, hogy Pais [2005] a kérdést az ideák felosztásától külön tárgyalja, én azonban az eredeti locke-i vonalat fogom követni. A kérdés tehát első szinten arra vonatkozik, hogy vajon ideáink megegyeznek-e az egyedi dolgokkal, második szinten pedig, hogyha nem egyeznek meg, akkor elválaszthatók-e a dolgoktól. Locke [2003] kategorikusan kijelenti, hogy az ideák nem a dolgok pontos hasonmásai¹⁹. A dolgok rendelkeznek minőségekkel, amelyek az anyaghoz köthetők, és ezek a minőségek idézik elő az ideákat elménkben. Alapvetően háromféle minőséget különít el:

- elsődleges minőségek
- másodlagos minőségek
- képesség

¹⁸ A kérdéses részeket Locke [2003] a második könyv III.-VII. fejezeteiben tárgyalja.

¹⁹ Ld. Locke [2003] 140. o

Az elsődleges minőségek azok, amelyeket „megfigyelésük igazolja, hogy egyszerű ideákat hoznak létre bennünk”²⁰. Az elsőre semmitmondónak tűnő definíciót azonban pontosítja, azon megjegyzése, hogy „azok tehát, amelyek a test által elszenvedett összes módosulás és változás során is folyamatosan megmaradnak...”²¹. Ilyenek a tömörség, a kiterjedés, az alak, a szám, a nyugalom és a mozgás. A gondolat abból származik, hogy egy adott testet bármeddig osztom is fel, az éppen vizsgált legkisebb rész mindig rendelkezik alakkal, kiterjedéssel, mozgathatósággal stb...

A másodlagos minőségek azok, amelyek az elsődleges minőségek révén érzéketeket hoznak létre bennünk. Locke [2003] példájával élve a másodlagos minőség a hógolyónak például olyan anyagi felépítése, melynek révén a fehér érzetét eljuttatja hozzánk. A másodlagos minőségeket csak attól hisszük létezőnek, hogy képesek vagyunk érzékelni őket. Ezért sorolja ide Locke [2003] a szagokat, ízeket, színeket stb...

A képességen pedig azt érti, hogy valamely test egy másik anyagszerkezetében változást tud létrehozni, és ezáltal a megváltoztatott anyag már másként hat érzékeinkre. Példaként említi a tüzet, ahogy az folyékonnyá teszi az ólmot.

Ahogy Jacovides [2002] bizonyítani igyekszik, Locke igenis hitt a felfoghatatlan valóságban. Ezt bizonyítja a gravitációról szóló elmélkedése is, amelyben kifejti, hogy a gravitációt magát ő nem tudja ugyan felfogni²², de ez is azt bizonyítja, hogy Isten képes olyan dolgokat tenni az anyagba, amiket nem tudunk a testről illetve az anyagról alkotott ideáink alapján megmagyarázni.²³ Már itt is látszik, hogy a világ megismerése mennyire problematikus nála, és anélkül még az egyszerű ideák megismeréséről tartott elképzeléseit sem érthetjük pontosan, hogy tudnánk mit értett igazság alatt. Ezekkel a kérdésekkel az Összetett ideák kapcsán próbálok meg bővebben foglalkozni.

2.2.2. Összetett ideák

A másik csoport az összetett ideák. Igazából ezek azok, amelyek Smith, illetve tulajdonképpen bármilyen modellépítés szempontjából lényegesek, hiszen az erről szóló részekben fejti ki először, hogy az adott tárgyról vagy absztrakt fogalmakról alkotott ideáink pon-

²⁰ Ld. Locke [2003] ugyanott

²¹ Ld. Locke [2003] Uo.

²² Abban az értelemben, hogy Locke a hatást impulzusként értelmezte, azaz azt tartotta egyedül elképzelhetőnek, hogy minden ok testek ütköztetése révén fejti ki hatását, ahogy azért látunk, mert részecskék ütköznek a szem bizonyos részecskéihez stb... Ez pedig ellentétes azzal az elképzeléssel, hogy van valami ok, ami nem ütközés (érintkezés) révén hat, mint pl a gravitáció. Ehhez ld. pl.: Locke [2003]: 606-607. oldalon a fény természetének tárgyalását.

²³ Ld: Jacovides [2002], 22-23.o: Locke Stillingfleetnek adott válasza, amelyben kifejti, miért módosítja az Értekezés első kiadásában leírtakat.

tosan milyen értelemben igazak, egyáltalán milyen értelemben ismerhetők meg. Locke [2003] az összetett ideákat az egyszerű ideákból felépítve keletkezteti. Ennek megfelelően először azt vizsgálja, hogy mik azok a műveletek amiket az elme az egyszerű ideákon végez, hogy azokból felépítse az összetetteket. Három ilyen műveletet különböztet meg:

1. egyesítés
2. egymás mellé állítás
3. szétválasztás

Ezzel a három művelettel szintén háromféle összetett ideát lehet kialakítani:

1. egyszerű és összetett moduszok
2. szubsztanciák
3. viszonyok

Jelen vizsgálat szempontjából a három összetett ideából a kevert modusz, mint az összetett moduszok bizonyos csoportja, és a szubsztanciák a legfontosabbak, ennek megfelelően itt csak ezeket tárgyalom.

2.2.2.1. Összetett moduszok

Az összetett moduszok, bár fogalmak, azaz teljesen az elme absztrakciójára van bízva kialakításuk, mégis létezik ezeknek egy speciális csoportja. Az emberek mindig a valóságban is létező, névvel rendelkező fogalmakat különítik el, mint összetett ideák egy sajátos csoportját, és ezeket a csoportokat nevezzük kevert moduszoknak. A nyelv már kialakított volta teszi lehetővé, hogy fogalmainkat ilyen értelemben a tapasztalásból szerezzük.²⁴ Ezzel kapcsolatban az ilyen moduszok (vagy fogalmak) megalkotásának három lehetőségét vázolja:

1. Megfigyelés révén. Erre példaként hozza a vívás ideáját, amelyet úgy szerzünk, hogy látunk két embert vívni.
2. Feltalálás útján, amikor szándékosan összeillesztünk bizonyos, korábban még nem létező ideákat

²⁴ A későbbiekre nézve, a tudás lehetetlensége kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a nyelv milyen ideaként jelenik meg? Ha közlési probléma áll fenn, azaz tudásunk biztos, csak közölni nem tudjuk, akkor a nyelv besorolása hangsúlyos kérdés. Ezzel kapcsolatban úgy gondolom ugyanaz a helyzet, ami Locke-nál sokszor: Egy használt fogalmat csak később definiál, vagy később teremti meg a lehetőségét a definíciónak. Nem mernék kísérletet tenni egy kielégítő válasza, amelyet talán Locke nevekkkel foglalkozó részei alapján lehetne megtenni. Mélyebb elemzés nélkül úgy gondolom, a nyelv egy összetett modusz, és a kollektív tudás problémája nem elsősorban a közlésből fakad, hanem a megismerés lehetetlenségéből.

3. Nevek magyarázatával. Ez a legérdekesebb eljárás, abban az értelemben, hogy értelmet ad a korábbi fejtegetéseknek. Locke [2003] ennél a résznél fejti ki, hogy mivel az érzékelés alapján egyszerű ideáink adóttak, és a nyelv használata során nevüket ismerjük, így képesek vagyunk olyan definíciót adni, amiben olyan egyszerű ideákra hivatkozunk csak, amelyek mindenki számára ugyanazt jelentik. Ebben az értelemben az egyszerű ideákból fölépülő definíció mindenki számára érthető és egyértelmű.

2.2.2.2. Szubsztanciák

A szubsztanciák definíciója hasonló a fentihez, de sokkal szorosabb ideatársításról van bennük szó:

„Némelyek ezen egyszerű ideák közül állandóan együtt járnak, és mivel fölteszi [az elme-a szerző], hogy ezek egyetlen dologhoz tartoznak ... ezért az ilyenformán egy alanyban egyesített ideákat az elme egyetlen névvel jelöli meg ... mert mint említettem, nem tudjuk elképzelni, hogy ezen egyszerű ideák miként létezhetnek önmagukban, minek folytán hozzászoktatjuk magunkat ahhoz, hogy valamiféle szubsztrátumot tételezzünk föl, amely hordozza őket ... és ezt szubsztanciának nevezzük” (Locke: i. m. 322. o)

A szubsztancia egy olyan ismeretlen, amely mindent alátámaszt, saját szavainál jobban nehéz lenne kifejezni:

„Miután pedig azon idea, melynek a szubsztancia általános nevet adjuk, semmi egyéb, mint azon minőségek föltételezett, de ismeretlen hordozója, melyek létezését tapasztaljuk, és amelyekről nem tudjuk elképzelni, hogy sine re substante, azaz valamiféle alátámasztó nélkül álljanak fenn, ezért ezen alátámasztót szubsztanciának hívjuk...” (Locke: i. m. 323. o)

A szubsztanciák nemcsak az egyszerű ideákból állnak, ahogy Locke [2003] fogalmaz, hiszen az építőelemként szolgáló ideákon kívül „mindig tartalmazzák ama bizonyos dolog homályos ideáját is”.²⁵ Locke [2003] erre abból következtet, hogy szóhasználatunkban általában a minőségeket társítjuk a dolgokhoz, és nem azokkal definiáljuk őket, nevezetesen nem azt mondjuk, hogy a vas az ami tömör, kemény stb..., hanem a vas olyan dolog, ami kemény. Ez utóbbi kifejezés valóban feltételez egy olyan fundamentumot, amelyet vasnak nevezünk, hogy aztán ehhez kapcsolhassuk a kemény ideáját is.

Ellenvetésként felmerülhet, hogy ez önmagában még nem érv, mert tulajdonságok egyszerű felsorolásával megadhatom a vas definícióját, és ez a vas-fogalom olyan, hogy

²⁵ Locke [2003] ugyanott

amikor az öt felépítő n tulajdonságból egyet vizsgálunk, azt a másik n-1 mellé állíthatom, ahogy fent a keménységgel. Ezzel a problémával foglalkozik később Locke [2003] is, amikor a névleges és a valós lényegről beszél, de már itt megjegyzi, hogy a fenti hipotetikus ellenvetésnél mélyebb a probléma: Nem tudjuk elképzelni azt sem, hogy az adott minőségek önmagukban álljanak, azaz ne legyen semmilyen „okuk”, és azt sem, hogy egy másik dolog az „okuk” legyen, mert akkor annak is kellene lenni valamilyen alapjának. Ezért a probléma szokásos megoldását választja: Tételez valamit, amit minden alapjának tart, és egyben a fentiek miatt megismerhetetlennek, és szubsztanciának nevezi.²⁶

A szubsztanciák kapcsán megjegyzi, hogy nemcsak a világban látott dolgokra érvényes a fenti bizonytalanság, hanem az elme műveleteire is, hiszen ezek sem állhatnak önmagukban. Mivel azt sem tudjuk elképzelni, hogy a testtel hogyan lehetnek kapcsolatban, így tételeznünk kell egy szellem nevű szubsztanciát, amely gondolkodás, tudás stb... elméleti műveleteinek szubsztanciája. Mind a testi, mind a szellemi értelemben vett szubsztanciákat Locke [2003] szerint általában az adott dolog képességei alapján ismerjük meg, érvelése szerint ennek az az oka, hogy a dolgok mikroszerkezetét teljesen sosem ismerhetjük meg²⁷ – függetlenül attól, hogy a dolgok valóságos tulajdonságai ezekről függenek-e vagy sem – ezért inkább a dolgok másodlagos minőségeit tesszük meg ismertetőjegyeknek. Ezek a másodlagos minőségek tulajdonképpen képességek, így azt mondhatjuk, hogy amiről itt Locke [2003] beszél, az tulajdonképpen annyit tesz, hogy a szubsztanciákat csak más dolgokra gyakorolt hatásuk révén ismerhetjük meg,²⁸ ahogy például az ópium színe vagy fájdalomcsillapító hatása is csak képesség. Ezek az ismertetőjegyek persze önmagukban nem elegendőek a dolgok leírásához, így szükség van az olyan elsődleges minőségekre is, mint a kiterjedés például. Summázva tehát Locke [2003] szerint a szubsztanciák megismerhető részét alapvetően az egyszerű ideák már ismertett három csoportja építi fel, úgy hogy az elsődleges minőségek megváltozása változtatja meg a másodlagos minőségeket, és az elsődleges minőségek ezen megváltozását nevezzük (aktív vagy passzív) képes-

²⁶ Fontos megjegyezni, hogy nem is veti el az egyszerű ideákból való felépítés lehetőségét: Minden ember, amikor a Nap ideáját megszerkeszti, akkor azokból az egyszerű ideákból teszi ezt, amelyekről korábban szó volt, de megtoldja ezeket egy „olyan szubsztátum föltételezésével, amely úgyszólván alátámasztja a minőségeket”.

(Locke ugyanott). A kérdés ellentmondásossága nem véletlen, érdemes Russel [1996] korábban már idézett részét tekinteni Locke következetességéről.

²⁷ Ahogy Jacovides [2002] bizonyítani igyekszik, a mikroszerkezet Lockenál a dolgok végső megismerésének egyfajta hipotézise: Ha végtelenül mélyen ismerjük a mikroszerkezetet, akkor mindent tudunk az anyag minden tulajdonságáról. Így amikor Locke [2003] a mikroszerkezet ismeretéről beszél, helyesen azt kell alatta értenünk, hogy mindent tudunk.

²⁸ Amennyire egyáltalán megismerhetjük

ségeknek. Még egyszer hangsúlyozandó, hogy ez csak a megismerhető részre vonatkozik. A szubsztancia teljesen sosem ismerhető meg. Erről Locke [2003] másutt így ír:

„Tehetségeink a szubsztanciákkal kapcsolatos tudás és megkülönböztetésük terén nem vezetnek tovább minket a bennük megfigyelt, érzékelhető ideák egyfajta együttesénél, és bármennyire a tőlünk telhető legnagyobb szorgalommal és szabatsággal figyeljük is meg, ez mégis távolabb fog állani attól az igazi belső alkattól, amelyből a minőségek folynak, mint amennyire, ahogy mondtam, egy vidékinek a Strasbourg híres órájáról alkotott ideája áll annak belső szerkezetéről, amelyből ő csak a külső alakot és a mozgását látja.”²⁹ (Locke: i. m. 499. o)

2.2.3. A tudás és megismerés módszertana

Smith társadalomelméletének felépítéséhez és benne a munka fogalmának meghatározásához a jelen részfejezet talán a legfontosabb. Bár a jelen részfejezetben leírtak szervesen összekapcsolódnak Locke [2003] teljes elméletével, és sok esetben az ebben leírtak akkor érthetőek egészen pontosan, hogyha tisztában vagyunk például az összetett ideák neveiről szóló érveléseivel, az egész elméletet nem fejthetem ki. Egyrészt Smith elemzéséhez reményeim szerint az itt bemutatott rövid elemzés is elegendő, másrészt, ha ezeket az érveléseket teljes egészében kifejteném, a dolgozat jóval nagyobbá és nehezebbé válna, mint ami formáját tekintve még tolerálható. Az alábbiakban tehát igyekszem Locke [2003] tudásról szóló érveléseit tömören összefoglalni, és helyenként már most röviden utalni a Smithnél megjelenő következményekre. Ebben főleg a 4. könyv I.-VII. fejezeteire támaszkodom.

Locke [2003] szerint a tudás tetszőleges ideák megegyezésének és összefüggésének, illetve nem egyezésének és eltérésének észlelése. Ennek a megegyezésnek négy típusa van:

1. Azonosság vagy különbözőség

Az azonosság vagy különbözőség fogalma Locke [2003] szerint egyenesen az ideákból származik. Az emberek az ideák érzékelésekor automatikusan tudomásul veszik, hogy az ideák megegyeznek önmagukkal, míg a különálló ideák egymástól különböznek. Különösen hangsúlyos Locke [2003] szóhasználata: „Az elme észleli...”³⁰, azaz nem logikai konstrukcióról van szó, nem egy olyan általános tétel alkalmazásáról, mint a „nem lehet-

²⁹ Ennél a résznél érdemes előreutalni Smith hipotézisére, hogy a társadalom és a benne levő törvények úgy jelennek meg, mint egy gépezet.

³⁰ Ld: Locke [2003]: 596.o

séges, hogy valami létezzen is meg ne is”, az azonosság vagy különbözőség tapasztalati tény. Az ilyen általános tételek következnek a tapasztalatból és nem fordítva.

2. Viszony létének vagy nemlétének észlelése

Semmilyen tételes tudásunk nem létezhetne két idea pl. szubsztancia vagy modusz közti viszony észlelése nélkül, hiszen ekkor csak annyit tudnánk, hogy A megegyezik A-val és különbözik nemA-tól. Erre hozza fel példaként a háromszögről szóló tételleket.

3. Együttes létezés

Locke [2003] kifejezésében ez annyit tesz, hogy a szubsztanciák egyes tulajdonságait képesek vagyunk egymáshoz és a szubsztanciához kötni. Tehát pl. az arany színét és sűrűségét egyszerre az arany ideájához.

4. Valóságos létezés

Ez egy idea valóságban is meglevő létezését jelenti.

Locke [2003] rendszerében az ideák egyezésének vagy különbözőségének észlelésén van a hangsúly. Ahogy egész elmélete, ez is azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy (egyszerű) ideáinkat az észlelés „definiálja”, ebből következően annál biztosabb igazság nem létezik, minthogy két ideáról észlelni vagyunk képesek, hogy azok különbözők. Ettől a tudástól, amit intuitív tudásnak nevez, elkülönítetten kezeli a bizonyításon alapuló tudást, de ez a tudás is két idea megegyezésén alapszik, azaz visszavezethető a korábbiakra. A bizonyításon alapuló tudás tulajdonképpen nem csinál mást, mint közvetítő ideák segítségével elhárítja azt a nehézséget, hogy két ideát egymás mellé állítsunk, és így a szemlélet alapján meggyőződünk egyezésükről vagy különbözőségükről:

„Nos, ez esetben, midőn egyezésük vagy nem egyezésük észlelésére nem képes úgy összehozni őket, mint közvetlen összevetésük s úgy szólván egymás mellé helyezésük avagy egymáshoz illesztésük alkalmával, kénytelen az esettől függően egy vagy több további idea közvetítése által föltárni emezek megegyezését vagy meg nem egyezését, ami után kutat; s ezt nevezzük okfejtésnek.” (Locke: i. m. 602.o)

A bizonyítás során minden lépésben intuitív tudásnak kell jelen lennie, különben a lépés igazságához további bizonyítékokra lenne szükség, tehát észlelnünk kell a közvetítő ideák egyezését. Ennek alapján „tudásunk világossága vagy homályossága az észlelés világosságától vagy homályosságától függ”.³¹ A tudásnak az utolsó formája az érzéki tudás,

³¹ Ld: Locke [2003]: 609.o. Ezen tétel alapján támadja a Descartes-féle szkeptikusokat is: Ha észlelésünk becsap minket, és az egész világ álom, akkor tudás sincsen. A „vitában” ismeri el kiegészítésként az érzéki

amire az által teszünk szert, hogy bizonyos egyedi dolgokat érzékeink révén észlelünk. Mivel Locke [2003] szerint nem ismerek minden viszonyt két idea között, és közvetítő ideák sem találhatóak mindig, így tudásunk mérete sokkal szűkebb, mint ideáink mennyisége. A tudás terjedelméről szóló értekezésből különösen fontos a tulajdonságok együttes létezéséről szóló fejtegetés, amiben amellet érvel, hogy hiába jelentkezik általában egy anyag esetében 2-3 tulajdonság egyszerre, nem biztos, hogy ezek a tulajdonságok mindig fennállnak. Példaképp az aranyat említi: Az arany sárga, olvadékonny és tömör, de nem tudjuk, hogy egy olyan anyagban, ahol kettő ezek közül jelen van, jelen lesz-e a harmadik is. Ez pedig a mikroszerkezet tökéletlen ismeretéből fakad (azaz tulajdonképpen a szubsztanciák megismerhetetlenségéből), abban az értelemben, hogy nem tudhatjuk mi az oka az egyes tulajdonságok együttállásának. Bizonyos tulajdonságokról tudjuk, hogy van köztük ok-okozati összefüggés, de a legtöbb esetben nem. Ezért az együttes létezését csak észlelésünk mértékéig ismerhetjük meg. A tudás kapcsán továbbá megjegyzi, hogy erkölcsi kérdésekben is lehetne pontosan olyan biztos tételeket lefektetni, mint a geometriában. Ez azért nem történik meg, mert a geometriában az egyes „tárgyak” minőségeit le tudjuk rögzíteni, míg az erkölcsi kérdésekben nem. A „kör” szó felidézi a kör ideáját, és ez az idea változatlan marad, a „jó” szó viszont a jó ideáját csak úgy idézi fel, ahogy éppen akkor az illető gondolja. Ez az idea nem változatlan.³²

Locke [2003] egész fent kifejtett gondolatmenetével egybevág azon elképzelése is, hogy az ideák közti kapcsolatok teljesen felfoghatatlanok az ember számára. Mivel például nem tudjuk megindokolni, hogy az elsődleges minőségek mi alapján hozzák létre bennünk a másodlagos minőségek ideáit, így azt mondhatjuk, hogy a dolgok rendjéről semmi konkrétat nem tudunk, csak azt mondhatjuk, hogy Isten akarata érvényesül. Locke [2003] szavaival:

„... miután ezen összefüggésük nem fedezhető föl magukban az ideákban, melyek közt nem mutatkozik semmi szükségszerű függőség, ezért ezen összefüggést nem tulajdoníthatjuk egyébnek, mint ama tökéletesen bölcs Cselekvő határozatának, aki olyan módon hozta létre és ruházta föl e dolgokat azon működéssel, mellyel bírnak, ami teljes mértékben fölülmúlja gyöngye értelmünk felfogását” (Locke: i. m. 632.o)

tudás létezését is, minthogy: a tűz fájdalmat okoz, akár álmodom akár nem, és: „ezért ez a bizonyosság éppen akkora, mint boldogságunk vagy nyomorúságunk, melyen túl már nem áll érdekünkben sem tudni, sem létezni.” (Locke: Értekezés az emberi értelemről, 609.o)

³² Hasonló gondolat jelenik meg Hume-nál is. Ld.: Hume [1995]: VII. fejezet.

Érdemes már itt utalásszinten foglalkozni Smith láthatatlan kezével, ahol hasonló koncepcióval találkozunk. Ezek miatt a dolgok okozatairól sosem rendelkezhetünk bizonyossággal, annak ellenére, hogy egyre több dolog közt fedezünk fel ok-okozati összefüggést. Bizonyosság Locke [2003] szerint három ok miatt nem lehetséges:

1. Kevés ideával rendelkezünk, aminek az az oka, hogy összesen kétféleképpen szerezhetünk ideákat: érzéki tapasztalás vagy reflexió révén. Azt pedig nem gondolhatjuk, hogy Isten a világ létrehozásakor az ember érzékszerveire volt tekintettel, és direkt olyan világot alkotott, aminek minden részét megismerhetjük.
2. A világegyetemben sok test létezik, és ezek részt vehetnek a világ működésének oksági láncolatában. Az ember viszont nem ismeri az egész világegyetemet, tehát mindekképpen hiányos a számára megismert oksági láncolat
3. Az anyagok elemi alkotórészei annyira kicsik, hogy az ember pontosan nem ismerheti meg a működésüket.

Mivel tehát bizonyosság nem létezik a dolgok közti ok-okozati viszonyban, így az egyetlen módszer az egyedi tapasztalat és az analógia révén való okoskodás.³³ Locke [2003] ennél fogva valóságosnak nevezi a tudást, hogyha az magukból a dolgokból ered, ebből következően az egyszerű ideák mindig valóságos tudást biztosítanak. Mivel a moduszok és a viszonyok is így épülnek fel, így ezek is valós tudást adnak, egyedül a szubsztanciák kérdése problémás, hiszen ők nem pontosan egyszerű ideák, vagy azok konstrukciói:

„A szubsztancia-ideáinkról ezzel szemben föltételezzük, hogy másolatok, és külső ösképekre vonatkoztatjuk őket, minélfogva ezeket mindig olyasvalamiből kell kinyernünk, ami valóságosan is létezik vagy létezett, s nem állhatnak gondolkodásunk kénye-kedve szerint összefűzött ideákból, mindennemű valóságos minta nélkül...” (Locke: i. m. 643.o)

Az empirizmus, mint megismerési módszer újabb igazolása jelenik meg ezekben és főleg az ezt követő sorokban: Ebből következik ugyanis, hogy a szubsztanciák kapcsán csak úgy szerezhetünk valóságos tudást, ha azokat az egyszerű ideákat tartjuk összeférhe-

³³ Érdemes itt is Smith társadalomelméletére, sőt világképére gondolni: Mind a History-ban, mind az Erkölcsei Érzelmek Elméletében, mind a Nemzetek Gazdaságában ugyanolyan világkép található: Van egy központi erő, ami az adott fizikai, erkölcsi, gazdasági világot összetartja. (Ehhez ld pl Zeller [2009], de a dolgozat későbbi részeit is.) A három felépítés analóg egymással-Macfie [1971] megjegyyez bizonyos különbségeket a History és a másik két munka láthatatlan keze között-, sőt Smith meghirdetett programja, a tapasztalatok lejegyzése is egyrészt analóg módszer, másrészt önmagában is fontos párhuzam Locke [2003] „egyedi tapasztalatának” hangsúlyozásával.

tőnek egymással, amelyek a természetben is előfordulnak.³⁴ Ez vezeti el őt ahhoz a gondolathoz is, hogy az ember által „önkéntesen” alkotott fajtabesorolások megakadályozzák a valós tudást: Minthogy a szubsztanciákat pontosan nem ismeri az ember, így amikor névleges lényegként meghatározza a szubsztanciát, nem a valós szubsztanciát határozza meg. Viszont a névleges lényeg a fajtába sorolás alapja, így az általunk megalkotott fajták, és az azokba besorolt egyedi dolgok tévesen vannak elhelyezve. Ebből következik, hogy célszerűbb az egyedi dolgokat vizsgálni. Emiatt van az is, hogy elkülöníti az igazság és a tudás kifejezéseket. Előbbieket csak arra használja, amik a szavakra vonatkoznak, azaz szavak által közvetített ideák megegyezését nevezi igazságnak, míg a tudás két idea tényleges megegyezését jelenti. Azaz az igazság feltételezi a tudást: Csak az lehet igazság, ami tudás is volt, az igazság tulajdonképpen a tudás kommunikációban való kifejezése.

A tudás behatároltsága vezet oda is, hogy egyetemes ítéleteket nem fogalmazhatunk meg. Mivel nem ismerjük a szubsztanciák lényegét, így nem állíthatunk róluk igazat sem. Locke [2003] az arany példáját hozza fel: Mivel nem tudhatjuk, mi okozza az arany hővel szemben való ellenállását, vagy ami tulajdonképpen ugyanaz: nem tudjuk mi az arany, így azt sem tudhatjuk, hogy ez a tétel mindig fennáll-e. Csak azt tudhatjuk, hogy egyedi tapasztalataink alapján eddig fennállt. Locke [2003] pontosan körülhatárolja a megszerzhető tudást:

„Mindazonáltal semmi egyéb minőséget nem tulajdoníthatunk egyetemesen az arany-nak ... csak olyat, ami fölfedezhető összefüggésben áll ama névleges lényeggel...” (Locke: i. m. 659.o)

Emiatt, ha az arany ideájába (vagy névleges lényegébe) nem teszem bele a hővel való ellenállást, csak minden más tulajdonságot, akkor a többiből nem következtethetek arra, hogy „az arany a hővel szemben ellenáll” tétel igaz. A szubsztanciák megismerhetetlenségének további következménye, hogy mivel a dolgok közti kapcsolat sem ismerhető meg (ld: előző oldal), így nemcsak magukat a dolgokat kell feltárni, hanem a világot a lehető legszélesebb körben. Mert:

„Megfigyelhető minőségeik, tevékenységük és képességeik olyasvalamiből erednek, ami rajtuk kívül helyezkedik el, s a természetnek nincs is annyira teljes és tökéletes része, továbbá számunkra is ismeretes része, amely ne szomszédainak köszönhetné létezését s

³⁴ Az egyszerű ideák összeférhetősége kritériumként fogalmazódik meg a többi összetett idea kapcsán is ld.: 642. o

annak kiválóságait; és gondolkodásunkkal nem szabad a testek felszínére szorítkoznunk, hanem jóval távolabb kell tekintenünk...” (Locke: i. m. 665.o)³⁵

A megismerés módszertanának másik eleme Locke-nak az általános alapelvek ellen való vitája: Az olyan általános maximák, mint a „minden egész a részek összege” nem tudásunk fundamentumai. Épp ellenkezőleg, az egyedi tapasztalatok engednek ezekre az általános tételekre következtetni, hiszen sok olyan ember van, aki tudja, hogy kettő meg egy az három, de nem ismeri a fenti alaptételt.³⁶ Látható, hogy milyen közel áll ehhez a következő érvelés: A tudás sem általános maximákból való következtetésen nyugszik, hanem egyedi dolgok minél pontosabb megfigyelésén³⁷. A megfigyelés alapján aztán lehet általános alaptételt alkotni, de szó sincs arról, hogy az általános tétel a gondolkodásban megelőzze a tapasztalatot. Az indukció világos és megdönthetetlennek hitt győzelme látható a dedukció felett. A vonatkozó részt érdemes idézni:

*„Hisz amidőn egy emberben jelen vannak az egy és a kettő ideái ... nem lehetséges, hogy emberünk ne tudná bizonyosan: az egy az egy ideája és nem a kettőé ... Elvégre az ember nem keverheti össze az elméjében levő ideákat, ha azok elkülönítettek, mivel ez azt jelenti, hogy ideái zavarosak és ugyanakkor elkülönítettek is, ami ellentmondás ... Ennél fogva bármely, tetszőleges ideát állítunk is saját magáról; illetve bármely két tökéletesen elkülönített ideát tagadunk is egymásról, az elme nem tehet egyebet, minthogy egyetért az ilyen ítéletekkel, mint tévedhetetlenül igazakkal, amint megérti a bennük jelen levő kifejezéseket; méghozzá habozás nélkül egyetért, **valamint anélkül, hogy bizonyítékokat követelne, vagy, hogy tekintetbe venné amaz általánosabb kifejezésekkel megfogalmazott és maximáknak nevezett ítéleteket.**”* (Locke: i. m. 676.o, kiemelés a szerzőtől)

vagy:

„Ugyanilyen kézenfekvő az is, hogy ezek (az általános maximák-a szerző) nem amaz alapok, és nem is voltak soha azok, melyekre bárminő tudomány valaha is fölépült” (Locke: i. m. 677.o)

³⁵ Szintén célszerű már most előre utalni, hogy ez a gondolat mennyire szervesen jelenik meg Smith módszertanában, ugyanúgy, ahogy maga az induktív módszer is ld.: pl. Salvucci [1976]: 3. fejezet, különösen 82-83. és 105.-106. o.

³⁶ Az érvelés típusa jellemző Locke-ra, ld: I. könyv.

³⁷ azaz annak megfigyelésén, ami Locke-nál a tudás alapjául szolgál: Két idea ugyanaz az idea-e vagy különböző?

2.3. DAVID HUME ISMERETELMÉLETE

Hume hatása Smithre a legszélesebb körben kidolgozott téma a vonatkozó szakirodalomban. Szinte minden Smith társadalomelméletével mélyebben foglalkozó írás valamilyen szempontból említi Hume hatását³⁸, azonban egy másik aspektusból is fontos Hume elméletével foglalkozni. Ahogy már a 2.1-es pontban említésre került, számos szerző megjegyzi, hogy Smith newtoni alapja megkérdőjelezhetetlenek, Fiori [2010] szerint pedig a skót felvilágosodás korában ezen alapok hume-i interpretációja volt az egyik legbefolyásosabb. Ennek megfelelően, ha pontosan szeretnénk felépíteni Smith elméletét, nem kerülhetjük meg Hume ismeretelmélete főbb elemeinek bemutatását. Ebben a pontban tehát Hume elméletének főbb pontjait igyekszem majd bemutatni, különös tekintettel a Smith szempontjából releváns részekre.

Hume ismeretelmélete két fő műre támaszkodik. Az egyik az *Értekezés az Emberi Természetről*, a másik pedig a *Tanulmány az Emberi Értelemről*. Mivel az előbbi nem aratott nagy sikert megjelenésekor³⁹, így azt két részre bontotta, és évekkel később külön adta közre őket. Az egyik az *Értekezés ismeretelméleti* részeit foglalta össze, ez volt a *Tanulmány az Emberi Értelemről*, míg a másik a morálfilozófiai részeket, ez volt a *Tanulmány az Erkölc Alapelveiről*. Jelen dolgozatban a két ismeretelméleti munkát fogom felhasználni.⁴⁰

Hume ugyanúgy empirista, ahogy Locke, azaz az ideák forrása nála is a tapasztalat, de az ideák nem az egyedüli tartalmai az „észleleteknek”:

*„Az emberi szellem észleleteit két forrásra lehet osztani, benyomásokra és ideákra ... Különbségeiket az teszi, hogy mennyire erőteljesen és elevenen bukkannak fel a szellemen, hatolnak be elménkbe, vagy tudatunkba.” (Hume: *Értekezés az emberi természetről*, 2006, Bp., 21. o)*

illetve:

*„Egyszerűen a gondolkodás minden anyaga külső vagy belső érzésből ered, csak ezek vegyítése és összekapcsolása tartozik az elme és az akarat tevékenységi körébe ... minden eszménk, vagyis gyengébb képzetünk a benyomásainknak, vagyis az elevenebb képzeleteinknek a másolata” (Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*, 1995, Bp., 19.o)*

³⁸ Ld.: például Smith [2006] és Schliesser [2002] metodológiai szempontból, Dobb [1977], Hollander [1987], Zeller [2009] stb... főleg pénzelméleti szempontból, Coase [1976] és Viner [1927] társadalomelméleti szempontból.

³⁹ Ld.: Pais [2005] Hume-ról szóló bevezető részeit (531-532.o)

⁴⁰ Mivel ezek sok helyen megegyeznek egymással, így a közös részeket duplán hivatkozom a két munkát.

A legerőteljesebben fellépő észleleteket nevezi Hume [2006, 1995] benyomásoknak, ide tartozik minden érzet, szenvedély és emóció, míg az ideák ezen érzetek „halvány képmásai”⁴¹. A további magyarázat előtt azonban tisztázni kell, mit ért Hume [2006, 1995] észleleten, benyomáson és ideán. Dicker [1998] jól foglalja össze a három fogalmat: Észleleten Hume általánosan a tudat egy állapotát érti, amit az idézett szövegnek megfelelően ideákra és benyomásokra oszt. Benyomásnak a tapasztalatot nevezi, és abban az értelemben is használja, mint Locke [2003], azaz ezek egyik része a reflexióból, másik része az érzékelésből származik, míg az ideák Dicker [1998] szerint fogalmakat jelentenek, de leginkább, ahogy látható is fentebb, benyomások képeit.

Hume [2006] azonnal egy másik felosztást is említ, amely a benyomásokra és ideákra egyaránt érvényes: Locke [2003] felosztásához hasonlóan ő is az egyszerűség illetve összetettség mentén közelít; az egyszerű észleleteken belül nem találhatóak különbségek, míg az összetetteken belül jól elhatárolható részek vannak. Példaként említi az almát, mint összetett észleletet, amelynek színétől jól elhatárolható az illata. Valójában az egyszerű-összetett megkülönböztetés az ideák és benyomások viszonyában hangsúlyos. Az egyszerű ideák mindig pontos hasonmásai a benyomásoknak, míg az összetett ideák nem mindig a benyomásokból származnak. Példaként hozza erre a szín egyszerű ideáját, amely a tapasztalásból (azaz a benyomásokból) fakad, ellentétbe állítva Új Jeruzsálem összetett ideájával, amelyet még senki nem látott, így semmi köze a benyomásokhoz.

2.3.1. Egyszerű ideák

Az ideák benyomások képeiként való definiálása már előre jelzi, hogy Hume-nál is a tapasztalat az elsődleges, azaz az ideák forrása a benyomás, és nem fordítva. Hume [2006, 1995] felépítése eszerint nagyon hasonló Locke-éhoz: A benyomásokból származnak az egyszerű ideák, míg az egyszerű ideákból épülnek fel az összetettek. Ilyen módon minden tudás eredete a benyomásokból (érzékelésből és reflexióból) származik.⁴² A reflexióból és az érzékelésből származó ideák között időbeli hierarchia található; előbb szerezzük meg az ideákat az érzékelésből, majd a reflexió az érzékelésből származó ideák újra felidézésével működik. Például előbb szerezzük meg a tűz érzete kapcsán a meleg és fájdalom ideáját (mint érzékelésből származó idea), majd ezek újra felidézésekor jelenik meg a félelem

⁴¹ Ld.: Hume [2006] ugyanott

⁴² Jelen dolgozat témája szempontjából nem különösebben fontos, de általában meg kell jegyezni, hogy bár Hume a „Minden egyszerű idea a benyomásokból származik, és pontosan megegyezik velük” tételt általános érvényűnek tekinti, mégis hoz egy (azóta híressé vált) ellenpéldát: A kék szín egy árnyalatának ideáját akkor is képesek vagyunk létrehozni, ha ismerjük az árnyalatnál egy fokkal sötétebbet és egy fokkal világosabbat. Magát az adott árnyalatot nem kell ehhez ismernünk. (Ld.: pl. Hume [1995]: 21.o)

(mint reflexióból származó idea). Mivel az érzékelés vizsgálatát Hume [2006] nem tekinti feladatának, így vizsgálata a reflexióra irányul, ehhez pedig az ideák természetét kell először megvizsgálni.

Hume [2006, 1995] feltevése szerint az összetett ideák általában ugyanazok, azaz mindenki fejében legtöbbször ugyanazokat az ideákat kapcsolják össze egy összetett ideává, így kell lennie valami vezérlő elvnek, ami bizonyos egyszerű ideákat összekapcsol. Ahogy másutt írja:

„...azt tapasztaljuk, hogy a legösszetettebb eszmék kifejezésére szolgáló szavak is többé-kevésbé megegyeznek egymással, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az összetett eszmék elemeit képező egyszerű eszméket valamilyen egyetemes elv fűzte össze, ami az egész emberiségre egyformán hat.” (Hume: i. m. 24.o)

Három minőségét különbözteti meg az ideáknak, amely képes erre:

1. Hasonlóság
2. Érintkezés
3. Ok-okozati kapcsolat

Két egyszerű idea akkor is összekapcsolódik, ha áll köztük egy harmadik, amelyik mindkettővel kapcsolatban van a fenti 3 minőség valamelyikének tekintetében. Ahogy a Tanulmány V. fejezetében kifejti, a képzelet és a hit⁴³ között az a különbség, hogy utóbbiban bizonyos ideatársítások⁴⁴ erőteljesebben jelennek meg, mint az előbbiben, azaz az egyik idea a másiknak egy erőteljesebb képét idézi fel. Ez az a három minőség melynek tekintetében az egyik idea a képzeletnél erősebben idéz fel egy másikat, és ebben az értelemben az ok és az okozat nem más, mint két idea erős társítása. Azt, hogy ezek miért okoznak ideatársításokat, nem kutatja, megelégszik a jelenség feltárásával. Hume számára, ahogy már fent említésre került, Newton módszertana nagyon meghatározó volt⁴⁵, és ő maga is megpróbálta ezt alkalmazni társadalomtudományában. Ez az ideatársítás az ő szempontjából egy nagyobb rend megvalósulása, annak érdekében, hogy a természetben vagy a társadalomban lejátszódó folyamatokat megismerhessük. Itt tulajdonképpen Locke [2003] analógiákkal való okoskodásának programja jelenik meg. Ahogy a Tanulmányban írja:

⁴³ Nem elsősorban a vallási értelemben vett hitre gondol.

⁴⁴ A Tanulmány fordításában az ideák eszmékként szerepelnek, azonban az eredeti művekben a kettő ugyanúgy ideaként szerepel. (Ld.: Hume [1977, 1984]).

⁴⁵ Fiori [2010] mellett ld.: Schliesser [2002]: II. fejezet.

„Méltóbb hát a természet közismert bölcsességéhez, hogy ezt **az ennyire fontos értelmi tevékenységet valamiféle olyan ösztön, vagy mechanikus hajtóerő útján biztosítsa, amely hibátlanul működik**, ... s az értelem nehézkes levezetéseitől független. Ahogy a természet megtanított minket végtagjaink helyes használatára anélkül, hogy az azokat működtető izmokat és idegeket maradéktalanul megismertette volna velünk.” (Hume: i. m. 54. o, kiemelés a szerzőtől)

Hasonló a fentihez az Értekezés I. könyv I. részének 4. szakaszában leírt természettudományos analógia is. Mivel ez jelen dolgozat szempontjából kifejezetten fontos, hiszen benne van Hume [2006, 1995] egész vizsgálati módszerének esszenciája, ezért a vonatkozó részt teljes terjedelmében idézem:

„Ezek tehát az egyszerű ideák egyesülésének és összeforrásának az elvei, a képzelőerő működésében ezek lépnek ama felbonthatatlan kapcsolatnak a helyébe, amely az emlékezésben egyesíti az ideákat. **Egyfajta vonzóerővel van itt dolgunk, és hatásai, mint látni fogjuk éppoly rendkívüliek ... mint a tömegvonzás hatásai a természeti világban.** Maguk a hatások mindenütt szembeötlők, de ami az okokat illeti, szinte semmit sem tudunk róluk, az okokat az emberi természet eredendő tulajdonságaira kellene visszavezetni, de a magam részéről nem hivatkozom vele, hogy meg tudnám világítani e tulajdonságokat. Nincs fontosabb követelmény a filozófus számára⁴⁶, **mint az, hogy megzabolázza az okok iránti kíváncsiság kielégíthetetlen vágyát, és hogy elégedetten megpihenjen, ha sikerült kellő mennyiségű tapasztalattal alátámasztania valamely tételét, és látja már, hogy további vizsgálódás során csak homályos és bizonytalan spekulációkba bonyolódnék.**” (Hume: *Értekezés az emberi természetről*, 2006, Bp., 31. o, kiemelés a szerzőtől)

Az analógián alapuló következtetés gondolata a fenti idézetben még „rejtett”, azonban a Tanulmányban már konkrétan előkerül:

„Mindenki elismeri, hogy az emberi elme többre nem törekedhet, mint hogy a természeti jelenségek létrejöttének törvényszerűségeit egyszerűbbekre vezesse vissza, s hogy a sokféle egyedi okozatot okoskodás útján az analógia, a tapasztalat és a megfigyelés segítségével néhány általános okban oldja fel.” (Hume: *Tanulmány az emberi értelemről*, 1995, Bp., 30. o)

Erről a módszerről azonban majd a 2.3.3-as pontban bővebben lesz szó.

⁴⁶ Emlékezni kell rá, hogy Smith is elsősorban (morál)filozófus volt, és csak másodsorban foglalkozott közgazdasági kérdésekkel.

2.3.2. Összetett ideák

Az összetett ideák az egyszerűekből épülnek fel a fentiekben leírt három minőség alapján, és Hume [2006] három fajtájukat különíti el:

1. Relációk

A relációk alapját a minőségek képezik. A relációk forrásai a minőségek, azok, „amelyek vonatkozásában össze lehet hasonlítani a tárgyakat, és amelyek létrehozzák a filozófiai reláció ideáit”⁴⁷, a reláció maga pedig egy olyan összetett idea, „amely azt a sajátos vonatkozást jelenti, amelynek tekintetében jónak látunk összehasonlítani két ideát”⁴⁸. A relációk hét kategóriáját különbözteti meg: hasonlóság, azonosság, tér és idő, mennyiség, fok (vagy mérték), ellentétesség, ok és okozat.⁴⁹

2. Módozatok

A módozatok kapcsán Hume [2006] az eredeti locke-i koncepciót követi, ami a moduszok kapcsán volt látható. A módozatokban az emberek önkényesen egyesítenek bizonyos egyszerű ideákat, tehát az ideák összekapcsolásakor nem egyesítő elv az okozat, vagy az érintkezés, mint ahogy a szubsztanciáknál.

3. Szubsztanciák

A szubsztanciák kapcsán Hume [2006] először is tagadja, hogy létezne bármi, ami a szubsztanciában „ismeretlen volna”, pontosabban tagadja a szubsztancia descartes-i értelemben vett jelentését. Mivel a szubsztancia ideáját érvelése szerint sem érzékelésből, sem reflexióból nem szerezzük, így a szubsztanciának a korábbi „meghatározhatatlan alátámasztó” értelmében nem lehet jelentése. A szubsztancia ideája pusztán különböző tulajdonságok ilyen vagy olyan összességének az ideája. Általában ezt az összetett ideát az okozat és az érintkezés relációja tartja össze, azaz „a szubsztanciát alkotó ... tulajdonságokat olyan ... ismeretlen valamire szokás vonatkoztatni ... amihez hozzákapcsolja őket az érintkezés és az okozás relációja”⁵⁰. Amikor az arany ideájáról feltesszük, hogy sárga és olvadékony, majd rájövünk, hogy oldódik is, akkor az oldhatóságot is felvesszük az arany ideájába, mert az érintkezés és az okozás egyesítő elve alapján ez ugyanaz az anyag.

⁴⁷ Ld.: Hume [2006]: 32.o

⁴⁸ Ld.: Hume [2006] ugyanott

⁴⁹ A reláció-minőség fogalom pár kicsit nehézkes Hume-nál: Valójában a felsorolt hét kategóriát, mint minőségek kategóriáit említi, ám az első könyv 3. rész 1. szakaszában már, mint relációkat nevezi meg őket. (Ld.: Hume [2006]: 82.o)

⁵⁰ Ld.: Hume [2006]: 34.o

2.3.3. A tudás és megismerés módszertana

Hume tudásról szóló fejtegetései legrendszerizettebb formájukban a Tanulmány az Emberi Értelemről IV. fejezetétől kezdve találhatóak meg, így ebben a részben főleg erre a munkára támaszkodom. Hume [1995] egyik alapvető megkülönböztetése, ahogy Dicker [1998] is hangsúlyozza⁵¹, hogy külön tárgyalja az ideák viszonyait és a tényeket.

Az ideák tartozó tételeket egyszerűen a gondolkodás révén, a létező dolgoktól függetlenül igazoljuk. A tények viszont feltételezik a dolgokat, sőt a tények, ellentétben az ideák viszonyaira vonatkozó tételekkel, sosem tartalmazhatnak ellentmondást. A „Nap holnap nem fog felkelni” tétel semmivel sem ellentmondásosabb vagy kevésbé érthető a „Nap felkel holnap” tételnél. Ahhoz hogy valamilyen tétel téves legyen (az ideákra vonatkozó tételek tévessége értelmében), meg kell mutatni, hogy ellentmondásos. Mivel ez a tényekről szólókra sosem állhat, így a tényekről szóló állítások nem lehetnek tévesek.

2.3.3.1. Az ok-okozat és az indukció problémája

Másik fontos megállapítása, hogy „minden tényekre vonatkozó okoskodás, úgy látszik, az ok és okozat viszonyán alapszik”⁵², az ok-okozati viszonyra pedig tapasztalat révén következtetünk ti., hogy bizonyos jelenségeket (okokat) mindig bizonyos meghatározott jelenségek (okozatok) követtek. A fenti kijelentést minden hume-i értelemben vett *tényre* vonatkozó állításra ki lehet terjeszteni, azaz a természeti törvényeket (amelyek ilyen állítások) csak tapasztalat útján ismerhetjük meg. Azonban világos, hogy ez az ismeret nem biztos ismeret, hiszen az ok-okozat közti viszony tulajdonképpen csak egyfajta múltbeli szokás következménye. Látható tehát, hogy a tényítételek az ok-okozat viszonyán alapszanak, aminek pedig a tapasztalat az alapja. Azonban Hume hangsúlyozza: Az így felfedett törvények csak megfigyelések és nem az értelem tevékenységén alapulnak. Mondhatjuk, hogy természeti törvény, hogy a bizonyos szögből érkező biliárdgolyó, ha nekiütközik az állónak, az álló bizonyos irányba kezd el mozogni. Ebben az értelemben feltárhatjuk, hogy a mozgó biliárdgolyó ütközése ok, és az álló elindulása okozat, azonban azt nem tudjuk, hogy milyen belső ok, „rejtett erő” készíteti mozgásra a golyót.

„A látás és tapintás a testek lényeges mozgásának eszméjét továbbítja hozzánk, de arról a csodálatos energiáról, vagyis erőről, amely a mozgó testeket szakadatlanul állandó helyváltztatásra kényszeríti ... még a leghalványabb fogalmat sem alkothatunk magunknak. De annak ellenére, hogy e természeti erőket és törvényszerűségeket nem ismer-

⁵¹ Ld.: Dicker [1998]: II. fejezet, 1. rész (35.o)

⁵² Ld.: Hume [1995]: 26. o

jük, hasonló tulajdonságok láttán föltételezzük, hogy hasonló titkos erőkkel rendelkeznek, s azt várjuk, hogy a tapasztalatokhoz hasonló hatásokat fognak kiváltani.”(Hume: Tanulmány az emberi értelemről, 1995, Bp., 33. o)

Az első golyó nekiütközése a másodiknak, ha úgy tetszik csak formális ok. Ez a formális ok feltárható, és ebben az értelemben mindig lehet egyszerűbb okokra visszavezetni a jelenségeket, de a végső vagy valódi ok mindig megismerhetetlen marad. A probléma kettős:

1. Az ok-okozat önmagában sem örök érvényű, csak a múltbeli tapasztalaton alapszik, így egyrészt a formális ok sem biztos tudás (csak legfeljebb valószínű).⁵³
2. Mivel a jelenségek mélyebb magyarázata helyett csak ilyen formális, tapasztalatból származó, ítéleteket fogalmazhatunk meg, így a valódi ok (az a valami, ami kiváltja az adott hatást) mindig rejtve marad.⁵⁴

A 2. pont tulajdonképpen arra a lényegproblémára kérdez rá, ami Locke-nál is felmerül, és amit ő hipotetikusán az anyagszerkezettel, mint mindent megmagyarázóval helyettesít: Mi az, amitől két jelenség ugyanolyannak tekinthető, és milyen értelemben tekinthetők ugyanolyannak? A mozgó fekete biliárdgolyó ugyanolyan hatást vált majd ki, mint a kék? Csak akkor tudunk erre választ adni, ha tudjuk az adott jelenség valódi vagy végső okát. Érdemes Hume [1995] példázatát a kenyérről tekinteni:

„A régebben már elfogyasztott kenyér táplálékul szolgált nekem, tehát egy ilyen tulajdonságokkal felruházott anyag abban az időpontban rendelkezett az említett titkos erőkkel, de vajon következik-e ebből, hogy egy másik darab kenyér egy más időpontban ugyancsak táplálékul szolgálhat, s hogy hasonló érzéki tulajdonságokhoz mindenkor szükségképpen hasonló titkos erők járulnak.” (Hume: i. m. 34. o, kiemelés a szerzőtől)

és

„Hogyan orvosolja ezt a tapasztalat? Csupán egy sereg egyöntetű hatásról tájékoztat minket, amelyek bizonyos dolgokból erednek, s megtanít arra, hogy ezek a meghatározott dolgok egy meghatározott időpontban az említett energiákkal és erőkkel rendelkeztek. S ha

⁵³ Ld: A Napra vonatkozó példázat.

⁵⁴ Arról van szó, hogy ha a tapasztalat az egyedüli forrása az ok-okozat közti kapcsolatnak, akkor annak az oknak is tapasztalati ténynek kell lennie. Azaz minden ok csak egyfajta formális ok, ami semmilyen magyarázóerővel nem bír. Így ha a „valódi ok”-ot úgy értelmezzük, mint valami, ami magyarázatot ad a jelenségre, akkor ezt nem találhatjuk meg, mert ehhez ki kellene lépünk a „tapasztalat magyarázza a tapasztalatot” körforgásból, és fel kellene tételeznünk, hogy a magyarázat megismerhető. Egyszerűbben szólva: Nem tudunk magyarázatot találni semmire, ha eleve kizárjuk, hogy a magyarázat megismerhető lenne.

elénk tesznek egy ugyanilyen érzéki tulajdonságokkal felruházott újabb dolgot, feltételezzük, hogy az is hasonló energiával és erővel rendelkezik, s ezért hasonló hatásra számítunk. Egy olyan dologtól, amely színre és halmazállapotra a kenyérhez hasonló, élelmet és táperőt várunk.” (Hume: i. m. 38. o)

Hume [1995] következtetése szerint, a fenti általános emberi következtetés hibás, amikor azt állítja, hogy az „A az x hatást váltotta ki” és „C hasonlít A-ra” tételekből következik, hogy „C az x hatást váltja ki”.

„Hiába hivatkoznánk arra, hogy a múltbeli tapasztalatokból megismertük a testek jellegét vagy természetét. Titkos vonásaik, s következésképpen minden hatásuk és megnyilvánulásuk érzéki tulajdonságaik állandósága ellenére is megváltozhat.” (Hume: i. m. 39. o)

Ilyen következtetésekre csak a tapasztalat és a megszokás révén juthatunk, és semmilyen logika sem vezethet oda minket, hogy az első és második állításból a „C az x hatást váltja ki” tétel következne. Annak ellenére, hogy ez a szokás, ami alapján az okot és okozatot feltételezzük nem tudás, attól még általánosan elfogadott:

„Bele kell törődnünk abba, hogy ez a végső elv, amelyet a tapasztalatainkból leszűrt összes következtetés alapján megjelölhetünk. És már azzal is elégedettek lehetünk, hogy idáig eljutottunk ... A szokás az emberi élet nagy vezérlője. ... Enélkül nem tudnánk, hogy milyen eszközöket alkalmazzunk céljaink elérésére, hogyan használjuk fel velünk született képességeinket valamely hatás kiváltására.” (Hume: i. m. 44-45. o)

2.3.3.2. Az ok-okozati tételek következményei: A valószínűség és a szükségszerűség

Mivel minden ideánk a benyomásokból származik, ezért amikor az olyan általános fogalmakról, mint az erő, az energia vagy szükségszerűség⁵⁵ gondolkodunk, akkor meg kell vizsgálni, vajon ezek az ideák is a benyomásokból származnak-e. Ezen fogalmak kapcsán hasonlóan érvel, mint az oknál: Mivel „az egyik golyó meglöki a másikat, és az elindul” folyamat közben semmilyen belső benyomás nem éled fel bennünk arra vonatkozóan, hogy ez szükségszerű, csak azt érzékeljük, hogy a golyó elindult, így a szükségszerűség ideája nem létezik a hume-i értelemben. Valójában azt a már ismertetett tételét használja fel, hogy csak a külső formális okot (a golyó nekiütközését az állónak) és az okozatot (álló golyó elindulása) ismerjük, így nem tudunk következtetni az erő, energia vagy szükségszerűség létre, amely a nekiütközés és a golyó elindulása között fennáll. Csak a szokás miatt mondjuk, hogy van ilyen kapcsolat.

⁵⁵ Ez a három fogalom azonos szerepet játszik Hume [1995] érvelésében.

„Ám a filozófusok ... felismerik, hogy az ok energiája még a legmindennaposabb eseményekben is éppoly kifürkészhetetlen, mint a legszokatlanabbakban, s hogy a dolgok gyakori kapcsolatát csak a tapasztalatból ismerhetjük meg, anélkül, hogy a köztük lévő összefüggést valaha is megérthetnénk” (Hume: i. m. 67. o)

A fentiek miatt tulajdonképpen a megállapított törvények csak valószínűségek lehetnek, és semmiképp sem igaz állítások. A valószínűségről szóló fejtegetéseiben így ír:

„Véletlen ugyan nincs a világon, de a történések igazi okának nem ismerete mégis olyan hatással van az értelmünkre, s olyan hitet vagy érzetet ébreszt bennünk, mintha volna.” (Hume: i. m. 55. o)

Meg is jegyzi, hogy „az okok valószínűsége azonos a véletlenével”⁵⁶, és ebből a szempontból kétféle ok lehetséges. Az egyik, amelyik egyetemes, és minden esetben ugyanazt az okozatot váltotta ki eddig⁵⁷, és a másik, amelyik néha ezt, néha azt okozta⁵⁸. Látható, hogy Hume [1995] teljes szkepticizmussal tekint az egyetemes törvények megismerhetősége felé, de nem kételkedik abban, hogy ilyenek léteznének. Ezt támasztja alá a véletlenről tett kijelentése is. A megismerhetőség korlátozottsága miatt a „dolgok különleges felépítését”⁵⁹ nem elemzi, hanem a megfigyelhető okozatok valószínűségi eloszlásának tanulmányozását hangsúlyozza. Emiatt viszont nála is fontossá válik a dolgok minél szélesebb körű ismerete:

„S bár a leggyakoribb okozatot fogjuk előnyben részesíteni ... azért a többi sem hagyhatjuk figyelmen kívül” (Hume: i. m. 57. o)

Eddig is látható volt, hogy Hume [2006, 1995] analógiák alapján való okoskodása mennyire jelentős, és a társadalomtudományokban mennyire hajlik a newton-i módszer alkalmazására. Az ok-okozatra és a valódi okok megismerhetőségére vonatkozó szkepszisből kikövetkeztethető az analógia alkalmazásának oka, azonban a szükségszerűségről szóló fejezetben teljesen világosan feltárul:

„Igaz, nem tudjuk, hogy a testek milyen módon hatnak egymásra ... de hát nem éppoly kevésbé ismerjük azt a módot vagy erőt, amellyel az elme-akár a legfőbb elme-önmagára vagy a testekre hat.” (Hume: i. m. 70. o)

⁵⁶ Ld.: Hume [1995]: 56. o

⁵⁷ pl. a gravitáció: Az alátámasztás nélküli testek leesnek.

⁵⁸ pl. az ópium altató hatása

⁵⁹ Valószínűleg a locke-i anyagszerkezetre utal, mint mindent megmagyarázó fundamentum

A lényeges új információ az eddigiekhez képest az, hogy nemcsak a fizikai dolgokról nem tudjuk milyen módon hatnak, hanem az elme hatását sem ismerjük a testre. Ezért az emberi tevékenység valódi oka is pontosan ugyanolyan ismeretlen, mint a testek egymásra hatása, ezért ugyanazzal a módszerrel kell közelítenünk megismerése felé.

3. ADAM SMITH

Az eddigi pontok arra szolgáltak, hogy bemutassák azt az ismeretelméleti, módszertani hátteret, amelyre Smith támaszkodott elemzéseinek elvégzésekor. Ebben a pontban megpróbálom feltárni Smith főbb módszertani gondolatait, majd azokat alkalmazom a munka fogalmának vizsgálatára. Ehhez először egy módszertani összefoglalást próbálok meg adni különös hangsúlyt helyezve a History of Astronomy-ra, a Nemzetek Gazdagságára, és az Erkölcsi Érzelmek Elméletére, majd röviden összefoglalom Smith munkaérték-elméletét, végül pedig a két fenti pont alapján levonom a számomra valószínűnek tűnő következtetéseket a munka fogalmára.

3.1. SMITH MÓDSZERTANA

Smith módszertana sok szempontból speciális és gazdag. Speciális az esztétikai vagy érzelmi szempontból, és gazdag a számos lehetséges értelmezés szempontjából, amelyik a szakirodalomban előkerült. Ahogy például Thomson [1965], Evensky [2001], Myers [1975] vagy Wightman [1975]⁶⁰ is hangsúlyozza, Smithnél a tudománynak van érzelmi aspektusa. A tudományos vizsgálódás oka a csodálkozás. Ez az, ami felkelti az ember érdeklődését. Smith csodálkozáson egy olyan érzelmet jelent, amit az új, ismeretlen dolgok megjelenésekor érzünk:

„Csodálkozunk minden különleges és szokatlan dolgon, a természet ritkább jelenségein, meteorokon, üstökösökön, nap- és holdfogyatkozásokon, egyedülálló növényeken és állatokon, és röviden mindenben, amit korábban csak kicsit, vagy egyáltalán nem ismerünk...” (Smith: History of Astronomy, 1982, Indianapolis, 43. o, fordítás a szerzőtől)

A History of Astronomy második szakaszának címe: Of Wonder, Or of the Effects of Novelty, amit a „Csodálkozásról, vagy az újszerűség hatásairól”-nak fordíthatnánk. Ez a szakasz a következő mondattal kezdődik:

„Evidens, hogy az elme örömét leli a különböző dolgok közti hasonlatosságok felfedezésében. Ezáltal nyílik lehetősége rendszerezni ideáit, és besorolni megfelelő fajtákba és osztályokba.”(Smith: i. m. 49.o, fordítás a szerzőtől)

Az embert, amikor meglát egy tárgyat, az a szándék vezeti, hogy besorolja valahova, hogy találjon egy olyan minőséget, ami alapján hasonlít valamihez. Ebből az érzetből ered az analógiára való hajlam, ami annyira hangsúlyos a kor tudományos gondolkodásában, és

természetesen Smith-ében magáében is.⁶¹ A csodálkozás alapján önkéntelenül hasonlóságot keresünk az egyes dolgok között, és ez vezet oda is, hogy végül olyan magyarázatokat fogadjunk el igaznak, amelyek egymással analógak.⁶²

„Csodálkozás, és nem más, felfedezéseitől várt haszon az első vezérelv, amely az emberiséget a filozófia tanulmányozására indítja, a tudományéra, amely leleplezi azokat a rejtett összefüggéseket, amelyek egyesítik a különböző jelenségeket a természetben.” (Smith: i. m. 58.o, fordítás a szerzőtől)

Ha úgy tetszik, ez a csodálkozás egészen addig tart, amíg a hasonlóságot meg nem találtuk, és nem elképzelhetetlen, hogy a Smithnél újra és újra megjelenő láthatatlan kéz koncepciója valójában egy olyan „minőség”, amelyben minden dolog hasonló: Van egy „cél-ok”⁶³, amely mindenhol hat. Ennek a „cél-ok”-nak a rendező elve alá tartozik minden tudomány. Mint ahogy az egyes dolgok tartoznak egy-egy megegyező minőségük alapján egy-egy közös fajta. *Ebből a szempontból* tökéletesen egyet lehet érteni például Zeller [2009] érvelésével, hogy Smith magyarázata hipotetiko-deduktív, és nem induktív, hiszen a csodálkozás érzéséből származó hasonlóság-keresési kényszer végül oda vezet, hogy eleve fel is tételezheti, hogy van hasonlóság, és mindent ezzel próbál magyarázni. A következőképpen lehet a gondolatmenetet rekonstruálni:

1. Az alaptétel az, hogy a csodálkozás érzete zavarja meg az elmét, és vezet a kérdés feltevéséig.
2. A kérdést akkor tekintjük megválaszoltnak, ha az elme megnyugszik.
3. Előbbiből következően, ha megtaláljuk azt a műveletet, ami megnyugtatja az elmét, akkor megválaszoltuk a kérdést.
4. A megszokott dolgok, hasonló magyarázatok nyugtatják csak meg az elmét (Ennek a pontnak szkeptikus forrásai vannak, így több ponttá is szétszedhető)
5. Tegyük fel, hogy van válasz a feltett kérdésre
6. Ha van válasz a kérdésre, az csak akkor lehet kielégítő, hogyha hasonló. Tehát a hasonlóságnak léteznie kell, ha fenn akarjuk tartani az összes feltevésünket.

⁶⁰ A felsorolás nem teljes.

⁶¹ Itt persze nem arról van szó, hogy azonosnak tekinteném a minőségek megegyezését, és az analógiák alapján való gondolkodást, hanem a csodálkozás, mint a hasonlóság keresésére irányuló hajlam, egy olyan közös forrás, amely mindkettőjük alapja.

⁶² Wightman [1975] nemcsak szerepet tulajdonít a csodálkozásnak, hanem a descartes-i alapok kimutatásával kifejezetten a tudományos vizsgálat alapjának teszi meg azt Smith elméletében.

⁶³ Ld.: Arisztotelész [2002]: 5. könyv, 1013a. Az, hogy ez megjelenik Smithnél is: Megill [1975]

Ezt az érzeten és hasonlóság-keresésen alapuló gondolatsort alátámaszthatja például a következő rész, amikor Smith egy új növény botanikai besorolásáról beszél, de a későbbiekben bővebben is igyekszem majd alátámasztani ezt az elképzelést:

„Néha úgy hiszi ide, néha úgy, oda tartozik az adott palánta, egészen addig nem elég-szik meg, amíg nem találja meg azt az egyet, amelyikhez a legtöbb minőségében hasonlít. Amikor ezt nem teheti meg, akkor ahelyett, hogy magában hagyná, szélesíti a fajok körét, hogy valamiképpen helyet találjon neki ... De valamilyen tekintetben hasonlítani kell azt valamihez, találnia kell valami hasonlóságot, mielőtt megszabadul ettől a csodálattól” (Smith: i. m. 50.o, fordítás a szerzőtől)

A fenti értelmezéssel egy szöges ellentétben álló álláspontot fejt ki Viner [1927] híres cikke. Ebben Viner [1927] úgy érvel a Nemzetek Gazdagsága kapcsán, hogy Smith-módszere tökéletesen induktív, hiszen a mű nagyrészt empirikus adatokra épül, az azokból levont következtetések ráadásul még sok helyütt ellentmondásosak is⁶⁴, a komplex rendező elv, amiből mindent levezetne, nem kap hangsúlyt.

Ebben a módszertani részben egyrészt amellet próbálok meg érvelni, hogy mind Viner [1927], mind Zeller [2009] elképzelése ugyan valamilyen értelemben helyes, de csak bizonyos értelemben, és csak részlegesen. Másrészt arra is szeretnék rámutatni, hogy az az elterjedt értelmezés, amelyet például Myers [1975] is képvisel, miszerint az analógián alapuló gondolkodás Smith esetében egy mechanisztikus világkép *forrása* volt, nem biztos, hogy az egyedüli lehetséges értelmezése Smith-nek.⁶⁵ Ahhoz azonban, hogy ezek az állítások védhetőek legyenek, illetve világos legyen, milyen értelemben lehet igaz egyáltalán például az első, pontosan tisztázni kell, hogy mi volt Smith verifikációs kritériuma, mit gondolt az okságról, mi volt az elemzés szűkebb értelemben vett módszere, ebben milyen szerepet kapott a tapasztalat, illetve egyáltalán Smith elméletének konzisztenciájára⁶⁶, inkonzisztenciájára utaló jelek mennyiben fedezhetők fel.

⁶⁴ Smith hol a laissez faire elve mellett foglal állást, hol a kormányzati beavatkozások szükségességét hangsúlyozza.

⁶⁵ Ez a kérdés tulajdonképpen egy második szintű probléma a Viner-Zeller ellentétéhez képest: Ha elfogadjuk Zeller [2009] értelmezését, hogy nincs Smith-probléma, azaz a smith-i módszertan teljesen egységes, és a láthatatlan kéz ugyanolyan, akkor megkérdőjelezhetjük, hogy miért ugyanolyan a láthatatlan kéz. Mi a forrása az analógiának, amely ehhez a gondolathoz vezetett?

⁶⁶ Konzisztencia alatt itt elsősorban a művek közti módszertani megközelítés állandóságát értem, nem az egy művön belüli problémákat (ld.: később a munkaértékelmélet kapcsán)

3.1.1. Smith verifikációs kritériuma: A tudományos vizsgálat oka és célja

Először is Smith a locke-i szkepticizmust követve úgy tartotta, hogy a jelenségeket egy láncolat fűzi össze, amelyik viszont nem ismerhető meg. Az analógiák alapján való gondolkodás locke-i és newton-i elve az a módszer, amellyel közel kerülhetünk ezen jelenségek megismeréséhez. Azonban ez a láncolat, amit mi gondolunk, nem valóságos, csak egy elméleti konstrukció, ebből következően nincs valóságtartalma. Smith magáévá teszi a hume-i koncepciót, hogy az okság csak látszólagos, és abból a megszokásból fakad, hogy bizonyos ideák egymást követik. Legalábbis az igaz, hogy az az okság, amit mi az események között feltételezünk nem valódi. Ezt támasztják alá a következő részek is, ahol teljesen Hume hangján szólal meg:

„Amikor két dologról, bármilyen valószínűtlen legyen is, megfigyeljük, hogy egymást követik, ... ezek annyira összekapcsolódnak az elmében, hogy az első ideája, úgy tűnik, felidézi a másikat is.”⁶⁷ (Smith: i. m., 51. o, fordítás és hivatkozás hozzáadása a szerzőtől)

és:

„Egy olyan lánc feltételezése, ami közbülső, de láthatatlan eseményekből áll, amelyek egymást követik egy, az elme által megszokott rend szerint, és amelyek összekötik a különböző különálló eseményeket, az egyetlen mód, ami által az elme betöltheti ezt a lyukat, az egyetlen híd, amellyel kapcsolatot teremthet a két esemény között.” (Smith: i. m. 52.o, fordítás a szerzőtől)

illetve:

„És még mi is, akik mialatt arra törekszünk, hogy minden filozófiai rendszert a képzelet szüleményének állítsunk be, hogy ezek a rendszerek összekössék a különben össze nem tartozó jelenségeket...” (Smith: i. m. 94.o, fordítás a szerzőtől)

Smith ezekben a részekben, és a hozzá kapcsolódó egész szövegkörnyezetben nyilvánvalóvá teszi, hogy az így feltárt oksági láncolat nem valódi, csak elképzelés. Az események közti láncolat tehát láthatatlan és megismerhetetlen, ha viszont ez igaz, akkor a tapasztalat önmagában nem elég verifikációs kritérium. Ugyanazzal a dologgal van dolgunk, mint Newton szukcesszív approximációjánál: Newton is feltételezett valamit (pl azt, hogy az adott rendszerben csak bizonyos típusú erők hatnak, vagy, hogy a gravitáció mindenütt hat), majd úgy finomított az elméleten, hogy a feltételezést megtartva az igazolja a

⁶⁷ Vö.: Hume [2006]: I. könyv, 3. fejezet. 6. szakasz, amikor Hume arról beszél, hogy az okság tulajdonképpen csak egy idea egy másik által való felidézése.

valóságot. Az alapfeltevés ebben a módszerben nem kérdés tárgya.⁶⁸ Smithnél ebben a tekintetben az a kérdés merül fel, hogy mi alapján választható ki az alapfeltevés, amelyből a vizsgálat kiindul. A válasz az, hogy az az elfogadható alapfeltevés, amelyik az elme működésének ismerős vagy megszokott, és amelyik így azt „megnyugtatja”. A gondolatmenet teljesen logikus és következetes: Mivel a csodálkozás keltette zavar hívta életre a tudományos kérdésfeltevést, így a kérdés akkor szűnik meg, ha az elme megnyugszik:

„Semmi sem mutatja jobban, hogy mennyire a képzelet csendessége és nyugalma a filozófia végső célja...” (Smith: i. m. 65.o, fordítás a szerzőtől)

vagy

„Noha a filozófia célja azon csodálkozás enyhítése, amit a különböző jelenségek összefüggéstelen volta gerjeszt...” (Smith: i. m. 74.o, fordítás a szerzőtől)

Ezzel (sőt tulajdonképpen már a vizsgálat elején választott pszichológiai megközelítéssel) azonban a megszokott racionális tudomány-megközelítéstől valami teljesen eltérő keletkezik: Mivel az elme nyugalma vagy zavara minden kérdés célja és oka, így nemcsak racionális elemek, hanem pszichológiai elemek is kerülnek a verifikációs kritériumba. Sőt, minden racionális elemnek csak annyira van helye ott, amennyire annak van pszichológiai hatása.⁶⁹ Összhangban áll továbbá a fentiekkel, amikor Smith arról beszél, hogy egyes magyarázatok egyeseknek megfelelőek, másoknak nem azok:

„Ugyanaz a rendje (a láncelemek-a szerző) egymás után következésének, az emberek egyik csoportja számára a dolgok természetes rendjének tűnik, míg mások számára inkohérensnek és összefüggéstelennek, hacsak bizonyos eseményeket fel nem tételezünk; és ennek semmi más oka nincs, minthogy a dolgok ilyen rendje az egyik ember számára megszokott, míg a másik számára nem.” (Smith: i. m. 53. o, fordítás a szerzőtől)

Már a fenti részből is kiolvasható, de a filozófus feladatáról szóló részben már egyértelműen megjelenik, hogy a hasonlóság az a(z elmebeli) viszony, amelyik az elmét megnyugtatja:

„A filozófusok valójában, akik gyakran a láthatatlan dolgoknak ezt a láncolatát keresik, amely összeköt két, a világ rendjének megszokottan lezajló eseményt, arra törekednek,

⁶⁸ Ld.: A gravitációt sosem tudta Newton megindokolni, pontosan ez volt az ellene irányuló karteziánus támadás alapja

⁶⁹ Hasonló álláspontot hangsúlyoz pl. Megill [1975] abban az értelemben, hogy szerinté is a pszichológiai hatás kifejezetten fontos, és a láncolatok elmebeli konstrukciók, de ennél nem megy tovább.

hogy az előzővel hasonló módon⁷⁰ találjanak ki egy ilyen láncot két esemény között, egy köztes lánc által, amely összeköti a gravitációt, a rugalmasságot, és a testek közti kohéziót a testek más minőségeivel.” (Smith: i. m. 54.o, fordítás és hivatkozás hozzáadása a szerzőtől)

De ezt támasztja alá a korábban már idézett botanikai hasonlat is, ahol az elme addig nem nyugszik, amíg a hasonlóságot meg nem találja (így a kérdésre adott válasz az elme folyamatainak rendjétől függ, méghozzá annyiban, amennyiben a magyarázat az elme számára megszokott folyamatot prezentál). A kenyér mindennapiságáról szóló példázata⁷¹ pedig ismét az érzet, az elme zavara vagy nyugalma szerepét hangsúlyozza. Utóbbiban arról beszél, hogy bár senki nem tudja, a kenyér milyen folyamatok által táplálja az embert, mégsem kérdezi ezt meg senki, mert a kenyér tápláló volta olyan természetes, hogy általában nem kelti fel az elme érdeklődését. Az elme nyugalma, az elme műveletei állnak minden vizsgálat vagy érvelés középpontjában, és mindent ebből a szempontból kell elemezni, ebből származik a hasonlóság tételezése is, mint „válasz” a „kérdésre”. Ebből a szempontból érthetőek Smith a filozófiát a művészettel összekapcsoló elmélkedései is, például amikor arról beszél, hogy a zenészek meghallják a zenében az eltérést a tökéletes harmóniától, vagy amikor azt művészetnek nevezi.⁷²

Smith történelemfelfogása is a hasonlóságokon alapult, pontosabban azokon az érzelmen, amelyek kiváltják és megszüntetik a kérdések feltevését, és amelyek ezen keresztül váltják ki a hasonlóság folyamatos keresését. Ahogy Thomson [1965] vagy Megill [1975] megjegyzi, Smith hitt a „connected history” elvében, azaz a történelmet egy szervezőelem mentén látta megvalósulni.⁷³ Amikor Smith a History of Astronomyban leírja a filozófia fejlődését, a következő kép tárul elénk: Adott a történelem kezdetén az emberek egy csoportja, akiket lenyűgöz a természet egy-egy jelensége. Ezek az emberek eleinte még közvetlenül a dolgokkal kerülnek érzelmi viszonyba, ahogy például a gyerek haragszik a kőre, amelyik megütötte⁷⁴. Azonban voltak olyan érzések, amelyek pozitívak voltak, ezek elismerést váltottak ki, és az elismerés miatt következtettek nagyobb, intelligens lényekre, amelyek az ilyen dolgok mögött vannak. Mivel pedig az emberek normális kö-

⁷⁰ Ld.: Később, amikor pl. arról ír, hogy a püthagoreusok, akik először az aritmetikát tanulmányozták, mindent a számokkal akartak megmagyarázni. (Smith [1982]: 55.o)

⁷¹ Ld.: Smith [1982]: 54. o

⁷² Ld.: Smith [1982]: ugyanott

⁷³ Skinner [1975] hívja fel a figyelmet rá, hogy óvatosan kell bánni ezzel a kijelentéssel: Smith mindig helyén kezelte ezt a fajta történetírást, és nem helyezte más történetírás fölé.

⁷⁴ Ez a motívum az Erkölcsi Érzelmek elméletében is előkerül: II. rész, 3. szakasz, 1. fejezet. (Smith[1790]: 84.o)

rülmények között beavatkoznak a természet normális rendjébe, ezért az ilyen intelligens lényekről is úgy gondolták, ugyanezt teszik. Később, az emberek már nagyobb biztonságban voltak, kevésbé függtek a természet szeszélyeitől, és ezért kevésbé fogadták el a magasabb rendű lények létezését. Folyamatosan a természet hétköznapi következetlenségei kezdték őket foglalkoztatni, elkezdtek csodálkozni egyes dolgokon, és ez vezetett a filozófia kezdetéhez.

Látható ebből a részből is, hogy Smith számára az érzelmi aspektus az, ami magyarázatként szolgál mindenre. Az érzet teszi fel a kérdést, és az érzetből származik a válasz elfogadása is.

„De amikor a világ annyira teljesnek, és tökéletesen összhangban levőnek tűnik ... az emberiség képzelete nem tudja elutasítani azt az örömet, hogy a dolgok ezen harmóniájával egyetértsen.” (Smith: i. m. 88.o, fordítás a szerzőtől)

Ki kell emelni, hogy ebben a gondolatban Locke és Hume hatása mennyire erős. Látható volt, hogy mindkettejük számára az igaz állítás különböző összetett ideák viszonyából származik. Így amikor valamit felfogunk vagy feltételezünk, akkor tulajdonképpen ideáinkat hozzuk bizonyos viszonyba. Smith szkeptikusságra utaló idézeteivel összhangban az érzelmi aspektus hangsúlyozása arra enged következtetni, hogy Smith elfogadta Hume, de különösen Locke koncepcióját, hogy nincs objektív igazság (megismerhető valódi világ), ezt belátva pedig igazságkonceptiója szubjektívvá vált.

Itt két megjegyzést nagyon fontos megtenni. Egyrészt azt, hogy szubjektív abban az értelemben, hogy az elme számára létező, és nem attól függetlenül, tehát nem azt jelenti, hogy más és más számára más és mást jelent. Valójában, ahogy Locke-nál is, Smith-nél is egy állítás igazságára vonatkozóan az egyik legfontosabb kritérium volt, hogy minden ember számára elfogadható legyen.⁷⁵

Másrészt azt, hogy ha a fenti szubjektív igazság gondolatát elfogadjuk, akkor meg kell adni egy igazolási kritériumot, hogy mi alapján igaz egy állítás. Locke esetében, ahogy láttuk, ez az intuitív tudás fogalma volt. Az intuitív tudás tapasztalati tény, és nem logikai konstrukció, emiatt pedig a legbiztosabb tudás, hiszen két, tapasztalat által definiált dolgot állít egymás mellé. Smith szempontjából egy elmélet-hasonlóság alapján való-elfogadása ilyen *jellegűnek* tekinthető, hiszen Smith tapasztalati tényként kezeli a dolgot, hogy egymáshoz hasonló, megszokott válaszokat fogadunk csak el igaznak.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy Smith rendszerében a csodálkozás érzése, az, ami a vizsgálatot elindítja. Ez a csodálkozás akkor lép fel, ha valamilyen megmagyarázhatatlan dologgal találkozunk. Az elme célja, hogy „zavarát lecsendesítse”, ezért válaszokat keres, még hozzá olyanokat, amelyek minél megszokottabbak, ismerősebbek az elme működése számára. Ezek pedig általában a hasonlóságok, analógiák, hiszen az eredeti rendszer, amit analógiaként használunk, már jól ismert és megszokott számunkra. Ha tehát egy ilyen ismerős módon magyarázatot adtunk egy jelenségre, és így elértük az elme csendjét, akkor elértük célunkat, a kérdést megválaszoltuk, függetlenül attól, hogy mi a helyzet a világban. A lényeg egyedül az, hogy magunk számára hihető, valamilyen intuitív magyarázatot adjunk a jelenségekre.

3.1.2. Smith szűkebb értelemben vett módszere

Ha fent bemutatott elvek Smith szerint a tudományos vizsgálat oka és célja, akkor felmerül a kérdés, hogy hogyan jelentek meg ezek az elvek a konkrét elemzésben. Smith a *History of Astronomy*-ban végigköveti a csillagászat fejlődését, és bemutatja, hogy melyek voltak azok a pontok, ahol a korábbi modelleket elutasították, és egy új modellt fogadtak el helyettük. Egy olyan tudománytörténettel van dolgunk, amely nem objektív, hanem szubjektív, és ebből a szempontból kifejezetten gazdag arra nézve, hogy megállapíthassuk Smith szerint mi a helyes megközelítési mód.

Smith végig azt hangsúlyozza, hogy a különböző elfogadott elméletek mind valami olyan magyarázaton nyugodtak, amely megszokott volt az elme számára. Pontosan ez adta széleskörű elismertségüket, hiszen, ahogy fentebb bemutatásra került, Smith úgy gondolta, a valamilyen értelemben az elme számára megszokott, ismerős, analóg magyarázatok azok, amelyeket mindenki elfogad. Azonban minden megdöntött elméletnél felmerült valami probléma, ami a kezdeti elfogadást elutasítássá változtatta. Jogos a kérdés, ha minden magyarázat valójában csak az elme megnyugvását szolgálja, akkor miért nem elégedtek meg soha az emberek egy-egy olyan válasszal, ami a megnyugvást egyszer már megadta? A válasz pedig a tapasztalat. A vizsgálati eszközök fejlődésével a világ megismerhetőbbé vált, és új jelenségeket fedeztek fel. Az addig koherensnek tűnő válaszok nem feleltek meg az emberiségnek, mert az új ismeretek fényében nem nyugtatták meg az elmét: Az új jelenségek új kérdéseket szültek. Ezek után a folyamat kezdődött előről: Megint új ma-

⁷⁵ Ld.: Smith megjegyzését arról, hogy nem volt még általánosan elfogadott elmélet, amelyik összekötő elvei ne lettek volna megszokottak a teljes emberiség számára (Ld.: Smith [1982]: 55. o)

gyarázatok születtek, amelyeket megint elfogadtak, majd az új jelenségek tükrében elutasítottak.

„Bár nyers és mesterséges volt (a koncentrikus körök elmélete-a szerző), mégis képes volt a képzeletben a legnagyobb és leginkább különálló égi jelenségeket összekötni. ... És ha nem lett volna az égen, a Napon, a Holdon és az állócsillagokon kívül más égítest felfedezhető, ez az öreg hipotézis kiállta volna a későbbi korok vizsgálatait, és diadalmasként fogadták volna el a késői leszármazottak is.”(Smith: i. m. 61. o)

Tulajdonképpen Newton szukcesszív approximációs módszere jelenik itt meg⁷⁶, mint tudománytörténeti magyarázat. Newton szukcesszív approximációjának a lényege egyrészt az volt, hogy a természet analógiák alapján működik, és ezért az induktív következtetés helyes. Másrészt pedig, hogy a valóság nem ismerhető meg pontosan, ezért folyamatosan tapasztalati visszacsatolás kell a modellezett világról, hogy tudjuk, hogy a modell nem üt el nagyon tőle. Mint látható, Smithnél mind a két alapfeltevés megjelenik: Az analógiák alapján való gondolkodás Smith elméletében szervesen jelen van, azon kikötés által, hogy az analóg válaszok jó válaszok egyedül. Ezen kívül az analóg gondolkodásmód jól tükröződik a History of Astronomyban, az Erkölcsi Érzelmek Elméletében, és a Nemzetek Gazdagságában is megjelenő láthatatlan kézben.

„A tűz azért éget, a víz azért frissít, a nehéz dolgok azért esnek le, a könnyebbek pedig azért emelkednek fel, mert ilyen a természetük; Jupiter láthatatlan kezét sosem használták ezekben a dolgokban magyarázatként. De a mennydörgést, a vihart, a villámlást vagy napsütést, ezeket a szokatlanabb jelenségeket, mind az ő kegyének vagy dühének tulajdonították.”(Smith: i. m. 57. o, fordítás a szerzőtől)

„... bár csak a saját hasznaival törődik, mégis, mint oly sok más esetben egy láthatatlan kéz vezérli egy olyan cél felé, amit ő nem tervezett.”(Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 349.o, fordítás a szerzőtől)

„... a legalávalóbb ugyanúgy, mint a leghatalmasabb, egy hatalmas, jóságos és mindent tudó Létező védelmét és törődését élvezzi, aki irányítja a természet minden mozgását, és aki determinált a saját megváltoztathatatlan céljai által...” (Smith: The Theory of Moral Sentiments, 1790, London, 213.o, fordítás a szerzőtől)

⁷⁶ Fiori [2010] is a szukcesszív approximáció jelenlétét hangsúlyozza széleskörű elemzésében. Itt meg kell jegyezni, hogy ahogy ezen dolgozat is, Fiori [2010] is felhasználja Smith [2002] Newtonról szóló tanulmányát, így érthető a hasonló következtetés.

Nem pusztán fizikai megjelenés ez minden tartalom nélkül. A láthatatlan kéz koncepciója mindhárom könyvben erőteljes.⁷⁷ Másrészt a világ megismerhetetlenségébe vetett hit pedig a korábbi pontban bemutatott idézetekből nyilvánvaló. Smith elméleti alapjai tehát adottak voltak, hogy átvegye Newton elemzési módszerét. A History of Astronomy-ban pontosan emellett a rendszer mellett érvel, amikor bemutatja, hogy a korábbi elméletek miért nem elégítették ki az embereket:

- **Az elmélet szerepe:**

Egyrészt a csillagászat történetének áttekintése során azt találta, hogy amennyiben a megszokott válaszok az összes ismert jelenségre magyarázatul szolgáltak, akkor elfogadták őket. Bár ebben úgy tűnik semmi újszerű nincs, azaz minden ember természetes, hogy így gondolkodik, és ezért nem érdemes külön Smith módszerét elemezni, a hangsúlyt érdemes észrevenni: Az természetes, hogy az a válasz elfogadható, ami minden jelenséget megmagyaráz, de Smith ennél többet állít: Az összes jól illeszkedő magyarázat közül azt fogják elfogadni, amelyik a legismerősebb, legmegszokottabb az elmének.⁷⁸ Az egész History of Astronomy ezt az elvet követi végig a csillagászat történetében, és próbálja meg alátámasztani.

- **A tapasztalat szerepe:**

Másrészt Smith azt igyekszik megmutatni, hogy a csillagászat történetében az új modellek iránt akkor lépett fel igény, amikor az új jelenségeket a modell nem tudta magyarázni. Elemzése viszont pontosan azt próbálja bemutatni, hogy ezek nem olyan célzott kísérletek voltak, amelyek a modellek következtetéseiben kerestek ellentmondásokat, hanem a jelenségek egyszerű, új megvizsgálásai voltak újabb eszközökkel.⁷⁹ A korábbi módszerek tehát nem törekedtek teljességre-így valószínűbb volt, hogy olyan jelenségekre bukkanunk, amelyeket az nem tud magyarázni- csak egy plauzibilis magyarázatát adták a jelenségeknek. Valószínűleg ezért tarthatta nagyra Newton módszerét, aki először vezette

⁷⁷ Talán a History of Astronomy-ban a legkevésbé, de a fenti idézet arra enged következtetni, hogy Smith szerint a politeista népek akkor interpretálták volna helyesen a jelenségeket, ha az előbbieknél is Jupiter láthatatlan kezét tulajdonítják. Ld.: pl. Kleer [2000] szerint Smith egész analízise a jóságos Isten képe köré épül (a cím ellenére Kleer vizsgálata széles körű, nem csak a Nemzetek Gazdagságára korlátozódik-bár az van a középpontban. Így kijelentése is széleskörűen értelmezendő)

⁷⁸ Érdemes Newton 1. szabályára utalni: „Nem tulajdonítunk más okokat a jelenségeknek, mint amelyek egyszerre igazak és **elégések**.” (Ld.: 2.1-es pont)

⁷⁹ Úgy értem ezt, hogy nem vizsgálták tovább a modellek következtetéseit (ez részben a modellek természetéből fakadt): A koncentrikus körök elméletét pl. úgy vizsgálták, hogy a bolygók mozgását elemezték tovább, de kevés olyan próbálkozás volt, amely ezen túlmutatott volna. Pl. mint Newton, amikor a közegelemlenállást vizsgálta azzal, hogy ha ilyen és ilyen helyzetekben statikus erők vannak, akkor azoknak a közege-

be, hogy az alapelveket az igazolja, ha azok tényleg mindenben megjelennek, így tulajdonképpen tudatosan kereste az ellentmondásokat (azzal, hogy először modellezett, majd abból hipotézist állított, majd kísérlettel igazolta/cáfolta).

A newtoni elmélet és a rá épülő módszertan tökéletes Smith számára: Az elmélet olyan mindennapi magyarázatul szolgál a jelenségekhez, amelyek megnyugtatják az elmét, a rá épülő módszertan pedig biztosítja az elme nyugalját, azzal, hogy folyamatosan vizsgálja a különbözőbbnél különbözőbb jelenségeket, hogy igazolja általuk az alapfeltevését, és egyben tökéletesítse világmodelljét.

Az eddigiekből különösen, de abból is, ahogyan a mű végén Newton rendszerét méltatja, arra lehet következtetni, hogy Smith ezt a szukcesszív approximációt tartotta a helyes megközelítési módnak a tudás megszerzéséhez.

„Az ő rendszere, azonban mostanra győzedelmeskedett minden ellenvetéssel szemben, és a leguniverzálisabb birodalomná vált, amit valaha építettek a filozófia történetében. Az ő alapelveinek, és ezt el kell fogadni, van egy bizonyos fokú szilárdsága és tömörsége, amit csak ritkán találhatunk meg más rendszerekben.” (Smith: i. m. 94. o, fordítás a szerzőtől.)

3.1.3. Smith módszerének konzisztenciája: A TMS⁸⁰ és a WN⁸¹ világképe

Ebben a részfejezetben arra törekszem majd, hogy bebizonyítsam, hogy az Erkölcsi Érzelmek Elméletének és a Nemzetek Gazdagságának módszertana lényegesen nem különbözik egymástól. Ehhez bemutatom a két fő érvet, amelyet Smith-problémaként jellemeznek, majd megpróbálom megmutatni, hogy mindkét érv csak részlegesen tartalmaz igazságot. Elsősorban mindkét műben megpróbálom bemutatni, a History of Astronomy-ban kifejtett módszertan jelenlétét⁸², és megpróbálok például Zellerhez [2009] hasonlóan amellett érvelni, hogy a két mű közti különbségek csak hangsúlybeli eltolódások.

3.1.3.1. Az Erkölcsi Érzelmek Elmélete

Ebben a részben szeretném bemutatni az Erkölcsi Érzelmek Elmélete módszertanát, ezt, és ezzel párhuzamosan az általam valósnak vélt newton-i hangsúlyt, a mű felépítése

ellenállásban is meg kell jelenniük. Tehát ha a közegellenállásban mozgó test mozgását ilyen erőkkel le tudom írni, akkor az megerősíti, hogy ilyen és ilyen körülmények között statikus erők működnek.

⁸⁰ Adam Smith: Az Erkölcsi Érzelmek Elmélete (Theory of Moral Sentiments)

⁸¹ Adam Smith: A Nemzetek Gazdagsága: E Gazdagság Természetének és Okainak Vizsgálata (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)

⁸² Megill [1975] mellett pl. Kellow [2011] is a Nemzetek Gazdagsága History-beli megalapozása mellett érvel. (Ld.: Megjegyzését a csodálkozásról és a meglepetésről, ill. ezek a Nemzetek Gazdagságában megjelenő voltáról)

során próbálom kiemelni, majd a rész végén érvelni próbálok a locke-i és hume-i alapok megléte mellett, mint amik árnyalják a képet, és megpróbálom az érzelmek szerepét bemutatni.

Az Erkölcsei Érzelmek Elméletét Smith rögtön a szimpátia fogalmával kezdi:

„Bármilyen önzőnek tételezzük is az embert, természetében nyilvánvalóan léteznek bizonyos princípiumok, melyek mások boldogulásában őt érdekeltté, és azok boldogságát számára szükségessé teszik...” (Smith: Az erkölcsi érzelmek elmélete, 1977, Budapest, 423.o)

és

„A szimpátiát, jóllehet értelme talán eredetileg ugyanez volt, most mégis felhasználhatjuk arra, hogy általa nevezzük meg bárminőt, tetszés szerinti szenvedéllyel való együttérzésünket.” (Smith: i. m. 426.o)

Ahogy Megill [1975] is alátámasztja, Smith nem indokolja a szimpátia létét, ez hasonló szervező elem az elméletében, mint Newtonéban a gravitáció: Nincs oka, csak létezik, a tapasztalat által szerzünk róla tudomást. Egyet lehet érteni pl. Evensky [2005] vagy Buckle [1862] megjegyzésével⁸³, miszerint a szimpátia, vagy a belőle származó láthatatlan kéz, egy olyan szervező elem, amely az egész művet áthatja, és minden alapjául szolgál.⁸⁴ A szimpátia során, ahogy Smith írja, belehelyezkedünk a másik ember helyzetébe, megvizsgáljuk, mit éreznénk mi, és ebből ered az egész együttérzésünk:

„Ezért hát a másik szenvedélyeit, mint tárgyakhoz illőket helyeselni, ugyanazon dolog, mint arra a megfigyelésre jutni, hogy teljes mértékben szimpatizálunk velük, és nem helyeselni őket, mint olyanokat, ugyanazon dolog, mint megfigyelni, hogy nem teljes mértékben szimpatizálunk velük.” (Smith: i. m. 435.o)

és:

⁸³ Ezt Viner [1927] vagy Zeller [2009] is osztja.

⁸⁴ Figyelemre méltó Bishop [1995] megjegyzése, miszerint a szimpátia Smith elméletében csak a morális ítéletek megalapozását szolgálja, és Smith valójába sehol nem írja, hogy ez lenne a cselekvést motiváló tényezők *legfontosabbika*. (Ez ellen lehet vetni Smith folytonos megjegyzéseit arról, hogy „a tapasztalat megtanítja az embereket”, hogy az emberek ezért „így és így cselekszenek”. Ld.: pl. 443. o: „Vágyódik arra a megkönnyebbülésre, mit semmi más nem nyújthat neki, csupán a szemlélők affektusainak teljes összhangja az övéivel.” vagy 508. o: „... hanem azon vágyával is (felruházta a természet a szerző), hogy olyan legyen, akit helyeselni kell.” *Véleményem szerint* nem pusztán ítéletről van szó, vagy egy motívumról a sok közül. Valós cselekvések és azok motívumai azok, amelyek Smith vizsgálatának célját képezik. Még hozzá ezekkel a motívumokkal olyan fontos cselekvéseket magyaráz, mint a megtorlás vagy a jutalmazás, amelyek egy társadalom alapjai.)

„Ha az ügyet saját szívünkre alkalmazva azt találjuk, hogy azon érzületek melyeknek alkalmául szolgál, egybeesnek a miénkkel vagy megegyeznek vele, szükségképpen helyeseljük őket, mint tárgyunkkal arányban állókat és hozzájuk illőket...” (Smith: i. m. 438.o)

Ez a behelyezkedés az, ami kialakítja az egész morális rendszert, és ami stabilitást ad neki. Ezt az alapelvet lefektetve Smith az egész könyvben követi a newtoni módszert: Ahogy magyarázni próbálja a tapasztalat által mutatott jelenségeket, úgy bonyolítja egyre inkább rendszerét, míg eljut a végső állapotig, amelyben négy, Smith szavaival élve, bizonyos vonatkozásban különböző motívumot állapít meg⁸⁵:

1. Szimpátia a cselekvő alany motívumaival
2. Azok hálájának átélése, kik a cselekedetek okozta jótéteményben részesülnek
3. Magatartás megfelelésének ellenőrzése
4. A szépség észrevétele egy olyan cselekedetben, amelyik egy olyan viselkedési rendszer része, amely az egyén vagy a társadalom boldogságát mozdítja elő

Ez, bár négy különböző motívum, ahogy Smith is megállapítja, csak bizonyos vonatkozásban különböző; valójában a másik ember helyzetébe való behelyezkedés a forrása mindnek.

Az első természetes, és a már idézett szövegeknek megfelelő. Akkor szimpatizálunk a cselekvő motívumaival, ha a helyzetébe kerülve, mi is egyetértenénk azzal, amit ő tesz. Azaz, a helyzet, amiben ő van, minket is meggyőzne, hogy azt cselekedjünk, amit az alany tesz. Arra, hogy ezt pontosan hogyan kell érteni, Smith két fontos megjegyzést tesz: Egyrészt ebben az esetben még csak elsőszintű behelyezkedésről van szó, ahogy Smith nevezi közvetlen szimpátiáról.⁸⁶ Ez tényleg arról szól, hogy mi egyszerűen magunkra alkalmazzuk azokat a körülményeket, amikben a másik található, ezt támasztja alá, amikor arról beszél, hogy a halottakkal is együtt érzünk, pedig nekik már nem hideg és magányos a sír⁸⁷, de a következő részek is :

„A komor és szűnni nem akaró búskomorság azon eszméje, melyet a képzelet természetes módon tulajdonít állapotuknak, mindenestül abból származik, hogy azon változást, mely rajtuk végbement összekapcsoljuk a változásról kialakított saját tudatunkkal...” (Smith: i. m. 429. o, kiemelés a szerzőtől)

és:

⁸⁵ Ld.: Smith [1977]: 552. o

⁸⁶ Ld.: Smith [1977]: 483. o

„... tulajdon érzületei azok a mércék és értékek, amelyek révén az enyéimről ítélt.” (Smith: i. m. 435.o)

Másrészt a bennünk így kialakuló szenvedély mindig gyengébb, mint amit az az ember érez, aki valójában átéli a helyzetet. Erre a megjegyzésre a tapasztalat tanítja meg Smith-t, ahogy a tapasztalat tanítja meg az embert is arra, hogy nem mindig az *azonnali* érzés révén helyeseljen valamit, ezért bár most nem érzi a szimpátiát, attól még helyesli az alany cselekedetét:

„Azonban tapasztalatból megtanultuk, hogy az *effajta* balszerencse természetes módon szítja fel bennünk a szomorúság ilyen fokát; és tudjuk azt, hogyha időt vennénk helyzetét teljes mértékben és minden részletében végiggondolni, kétségtelenül legőszintébben szimpatizálnánk vele.” (Smith: i. m. 437.o)

A tapasztalat módosítja a korábbi intuitív tudást⁸⁷, azaz azt, hogy az érzés alapján ítélnünk. Bár Smith sosem kérdőjelezi meg az érzés szerepét⁸⁹, a tapasztalat megtanítja arra, hogy az érzés későbbi eljöttének hite megelőlegezze a helyeslést. Már itt is világosan látszanak a newtoni alapok, de ezek a módszertan fejlődésénél még jobban láthatóak majd.

A második motívum, a hála átélése, bármennyire is külön motívumként sorolja be Smith, ugyanúgy a belehelyezkedésből fakad.⁹⁰ A hála átélésénél egyrészt az illető (közvetlenül) szimpatizál például a jótéteményt nyerő motívumaival arról, hogy ő megjutalmazná a vele jót tevőt, ezt úgy teszi, hogy a jótéteményt nyerő helyébe helyezkedik. Másrészt pedig (közvetetten) szimpatizál a jótétemény elnyerőjének hálájával is a jótevőre nézve, ezt pedig úgy teszi, hogy belehelyezkedik a jót tevő helyzetébe, és megnézi szimpatizál-e az ő motívumaival, melyek hatására ezt és ezt cselekedte. Ha szimpatizál, akkor helyénvalónak tartja a jót tevő motivációját, és ekkor a jót tevő „a hála illő tárgyává válik”:

„Ámde lehetetlen, hogy egy olyan érzület tendenciája keltsen bennünk visszatetszést, melyről midőn az ügyet magunkra alkalmazzuk, azt érezzük, hogy magunkévá nem tenni képtelenek vagyunk. Ennélfogva nem szimpatizálhatunk mélyen és szívből egy embernek a másik iránt érzett hálájával csupán azért, mivel azon másik az ő jó szerencséjének oka

⁸⁷ Ld.: Smith [1977]: 429.o

⁸⁸ Ha ragaszkodunk a locke-i értelemben vett intuitív tudás fogalmához, akkor itt ezt úgy lehetne esetleg interpretálni, hogy intuitív tudás arról, hogy az emberi természet alapja, mint idea, megegyezik a kölcsönös belehelyezkedés valamilyen értelemben vett ideájával.

⁸⁹ Ld.: A fenti idézet, és a szövegkörnyezete.

⁹⁰ Ennek oka valószínűleg a közvetlen-közvetett szimpátia felosztásából fakad, de mindkettő forrása ugyanúgy a belehelyezkedés: Ld.: Smith [1977]: 483. o

volt, hacsak nem olyan motívumokból volt az, melyekkel teljesen azonosulhatunk. Szívünknek magáévá kell tennie a cselekvő alany elveit és azonosulnia kell mindazon affektusai-val, melyek magatartását befolyásolták, mielőtt azon személy hálájával, ki cselekedeteiből jótéteményt nyert, teljesen szimpatizálhat és együtt doboghat.” (Smith: i. m. 481. o)

Így a hála átélése tulajdonképpen egy kettős beleérzés, egyrészt belehelyezkedés az elszenvető helyzetébe, másrészt belehelyezkedés a cselekvő helyzetébe. Fontos megjegyezni, hogy amikor a cselekvő helyébe helyezkedik az illető, akkor ítéletet hoz. Méghozzá azt az ítéletet, hogy a cselekvő tette helyes vagy helytelen volt. Itt nemcsak arról van szó, hogy az illető belehelyezkedik a cselekvő helyzetébe és megállapítja, hogy azt érezn-e, amit ő. Sokkal inkább arról, hogy szimpatizálna-e magával, ha (azt érezn-e, amit ő, és ennek hatására) *ezt és ezt tenné*. Ez pontosan ugyanaz a helyzet, amilyenben a pártatlan szemlélő megjelenik. A pártatlan szemlélő megjelenését Smith először úgy írja le, hogy ekkor az illető belehelyezkedik a másik helyzetébe, és azt vizsgálja, hogy ezen másik illető szemén át milyennek tűnik *ő maga*:

„Hogy ezen összhang létrejöjjön, e célból, amint a természet a szemlélőket arra tanítja, hogy az elsősorban érintett személy körülményeit magukra vegyék, akképp ez utóbbit arra tanítja vegye magára bizonyos mértékig a szemlélők körülményeit ... Miképp szimpátiájuk őket arra készíti, hogy a helyzetet bizonyos fokig az ő szemével lássák, úgy szimpátiája őt pedig arra, hogy ezt bizonyos mértékig az ő szemükkel nézze ... és minthogy az ekként észlelt reflektált szenvedély sokkal gyengébb, mint az eredeti, ez szükségképp csökkenti annak hevességét, mit annak előtte érzett, mielőtt társaságukba lépett volna és fel kezdte volna idézni, miképp is érinti társait szenvedélye, azaz mielőtt helyzetét ez elfogulatlan és pártatlan fényben kezdte volna szemlélni.” (Smith: i. m. 444. o)

Az illető cselekedeteit az határozza meg, hogy egyetértene-e, szimpatizálna-e saját cselekedeteivel, ha képes lenne kívül helyezkedni saját magán, azaz ha a másik szemén át nézne önmagára. A folytonos belehelyezkedés hatására alakul ki a pártatlan szemlélő, és mindent ezen pártatlan szemlélő szemén keresztül nézünk:

„Ámde ezek éppúgy, mint az emberi természet minden más szenvedélye, akkor tűnnek helyénvalónak, ... ha minden pártatlan szemlélő szíve szimpatizál velük...” (Smith: i. m. 475. o)

Campbell [1975] hívja fel a figyelmet arra, hogy az Erkölcsei Érzelmek Elméletében kétféle pártatlan szemlélő jelenik meg. Az egyik, amit közönséges pártatlan szemlélőnek nevez, az, amelyik a többség tényleges ítéletét hordozza, míg a másik az ideális pártatlan

szemlélő, amelyik úgy ítél, mintha minden információ adott lenne számára. Smith az előbbi esetben a *többség*, mint ítélelhozó szerepét emeli ki, míg utóbbi esetben vagy az adott szereplő saját „erkölcsi érzelmeire” vagy azon társadalmi *kisebbség* érzéseire hagyatkozik, akik a kellő erőfeszítést teszik a körülmények megismerésére.⁹¹

A newton-i hangsúly ennél a második motívumnál még jelentősebb, mint eddig. Egyrészt látható, hogy a belehelyezkedés, mint intuitív tudás tárgya, az új motívumnál is alapvető, de az új jelenségek (tapasztalati) felfedezésével ez kicsit módosult. Másrészt az is látható, hogy az analógia sokkal mélyebb: Egyfajta „erővel” van dolgunk, amely az egyes szereplők között hat. Erővel abban az értelemben, hogy ez a belehelyezkedés teljesen kölcsönös (ahogy kölcsönös volt Newton erőfogalma), másrészt abban az értelemben, hogy egyedek között hat.

A harmadik motívum a magatartás helyeslésének ellenőrzése. Ez Smithnél a következőképpen jelenik meg:

„Ha lehetséges lenne, hogy egy emberi teremtmény emberré tudna cseperedni ... saját fajtájával való mindennemű érintkezés nélkül, nem tudhatna inkább tulajdon jelleméről, érzelmei és magatartása helyénvaló vagy érdemtelen voltáról ... Ám vezesd be őt a társadalomba és tüstént el van látva azon tükörrel melynek korábban hiányát látta. Azoknak arcán és viselkedésében találja meg azt, akikkel együtt él...” (Smith: i. m. 503. o)

A magatartás helyeslését az ember a társadalmi normákból szerzi. Ez látszólag az eddigi belehelyezkedéstől külön fogalom, amelyik teljesen újszerűként jelenik meg, azonban erről egyáltalán nincs szó.⁹² Ahogy Smith ugyanitt írja, saját magatartásunk megítélésekor bele kell helyezkednünk a másik helyzetébe, és onnan kell néznünk magunkat, de nem

⁹¹ Ez az a probléma, ami a harmadik motívum kapcsán a tényleges dicséret, és a dicséretre méltóság motívumaiként jelenik meg. Úgy gondolom, ez a kérdés is a belehelyezkedésre vezethető vissza, pontosabban annak két aspektusa: A közönséges pártatlan szemlélő a társadalom egyénként való szimpátiája vagy elutasítása a mi cselekedetünkkel szemben, azaz annak elképzelése, hogy ha így teszünk, tettünket tényleges dicséret vagy szemrehányás követi majd. Az ideális pártatlan szemlélő cselekedete tulajdonképpen magunk kívülről nézése-szintén *mások* normái alapján-, de azzal a körütekintéssel, ami ideális volna, azaz ez nem más, mint a dicséretre méltóság.

⁹² Itt talán egy kis inkonzisztencia található, ami valószínűleg Smith hangsúlyából származik. Korábban a magammal való szimpatizálás során arról beszélt, hogy belehelyezkedem a másik helyzetébe és megnézem, hogy a magam cselekvése tetszene-e nekem, a saját szememmel (ld idézett rész a pártatlan szemlélőről, de főleg a szövegkörnyezete). Itt azonban arról van szó, hogy a magam cselekedete tetszene-e nekem a belehelyezkedés után a másik szemével. Két magyarázat lehetséges, egyrészt, ahogy Smith is írja, eddig mások cselekedeteinek helyessége volt a vizsgálat tárgya, most pedig a sajátunk, másrészt az, hogy Smith szempontjából a pártatlan szemlélő olyas valami, ami mindent, még a nézőpontot is harmonizálja-ez utóbbit támasztja alá a korábban idézett rész a pártatlan szemlélőről, vagy az pl. az 508. o-n leírtak. Jelen dolgozatnak ennek eldöntése nem célja, ami fontos az az, hogy úgy tűnik a harmadik motívumot is a korábbiakból akarta levezetni.

úgy, ahogy magunkat ítélnénk meg, hanem ahogy mások ténylegesen ítélnének meg minket.

„Ám ezt semmi más módon nem tehetjük meg, csak úgy, hogy törekszünk őket (saját motívumainkat- a szerző) más emberek szemével nézni, vagyis úgy, ahogy a többi ember valószínűleg nézi őket. Következésképp bárminő ítéletet alkossunk is felőlük, annak valamilyen titkos vonatkozásban kell lennie azzal, hogy a mások ítélete ténybelileg mi...”
(Smith: i. m. 503. o)

Tehát a társadalmi normák ismerete tulajdonképpen azt a célt szolgálja, hogy megismerhessük mások nézőpontját. Más szóval: A társadalmi norma ismerete szükséges feltétele, hogy a szimpátiát magamra alkalmazhassam. Ezek után a pártatlan szemlélő már társadalmivá válhat, és megteremtheti az erény szeretetét:

„Legalább azt kell hinnünk magunkról, hogy csodálatra méltóak vagyunk azért, amiért ők csodálatra méltók. Ámde, hogy ezt a megelégedettséget elérjük, tulajdon jellemünk és magatartásunk pártatlan szemlélőivé kell válnunk.”(Smith: i. m. 509. o)

Ezt támasztja alá arról szóló érvelése is, hogy az ily módon megalkotott 3. személyű bíró jelenlétével Isten az embert tette meg földi helytartójául, és ezt támasztja alá a külső-belső ember megkülönböztetés is, ahol a külső embert az hajtja, hogy mások szimpátiáját kivívja, míg a belsőt az, hogy magát helyezve a külső helyébe magával szimpatizálna-e (a külső szemével).⁹³ Newton módszere itt is nyilvánvaló, a vizsgálat szempontja ugyan tudatosan megváltozik: Mások megítélése helyett a fókusz saját maga megítélésére kerül, de a magyarázat módszere ugyanaz: a szimpátia mindenhol jelen valósága, és a társadalmat összetartó volta⁹⁴.

A negyedik motívum a szépség motívuma. Ez sem teljesen független a szimpátiától, ha megnézzük. Ahogy Smith írja: A szépség ugyan a hasznosság tudatából fakad, mint amennyire egy gép mozgását segítő elemek hasznosnak tűnnek, mégis ezek mértéke abból származik, hogy van rajtunk kívül egy másik nézőpont. Ha egy ember a társadalom nélkül nőne fel, akkor érezhetné ugyan a szépséget az eszességben, a mértékletességben, vagy a

⁹³ Ez az a helyzet, amiről Campbell [1975] is beszél, amikor Smith nyomán megkülönbözteti a dicséret szeretetét, és dicséretre méltóságot. Érdemes felhívni a figyelmet a normák szerepére Campbellnél [1975]: Szerinte, és ezzel azt hiszem, mindenképp egyet lehet érteni, a társadalmi normák (ha nem a morális rendszer szempontjából nézzük) forrása a dicséret szeretete. Az emberek Smith rendszerében elsődlegesen azért próbálják megismerni elsődlegesen mások normáit, hogy ténylegesen dicsérve legyenek, a dicséretre méltóság ebből származékosan következik.

⁹⁴ A szimpátia mindent összetartó voltáról ld.: Smith [1977]: 497.o, ahol arról beszél, hogy társulás csak igazságosság mellett lehetséges. Az igazságosság elveit pedig épp a szimpátiából vezeti le, ahogy fentebb láttuk.

jó magatartásban, ahogy „egy jól megtervezett gépezetet veszünk szemügyre”, de ez nem keltene fel annyira a figyelmét, mint a társadalmi környezetben. Valójában nem örülne sem saját jutalomra való méltóságának érzésének, sem félelmet nem érezne annak gyanújától, hogy rászolgált a büntetésre. Ezekhez kell egy másik szemlélő is.⁹⁵ A newtoni alapok itt is láthatóak véleményem szerint, a negyedik motívum létezése a tapasztalatból származik, és ez sem független a szimpátia mindent szervező voltától.⁹⁶

Végezetül a newtoni módszertan jelenlétét alátámasztja még a láthatatlan kéz megjelenése is: Az egész műben folytonosan visszatérő szófordulatok: „a természet arra tanít”, „minden ember természettől fogva,” ami önmagukban is arra vezet, hogy itt isteni tervezésről van szó, ez azonban a legjobban a 6. részben jelenik meg:

„... a legalávalóbb ugyanúgy, mint a leghatalmasabb, egy hatalmas, jóságos és mindent tudó Létező védelmét és törődését élvezi, aki irányítja a természet minden mozgását, és aki determinált a saját megváltoztathatatlan céljai által...” (Smith: The Theory of Moral Sentiments, 1790, London, 213.o, fordítás a szerzőtől)

Ezt támasztja alá továbbá a láthatatlan kéz megjelenése is a 2. részben is:

„A természet azonban nem hagyta ez oly fontos gyengeséget mindenfajta gyógyír híján ... Mások magatartásával kapcsolatos folyamatos megfigyeléseink észrevétlenül arra vezetnek minket, hogy bizonyos általános szabályokat alakítsunk ki magunknak azt illetően, amit megtenni vagy elkerülni illő és helyénvaló.” (Smith: Az erkölcsi érzelmek elmélete, 1977, Budapest, 516.o)

vagy:

⁹⁵ Ld.: Smith [1977]: 530-531.o

⁹⁶ Valójában azonban ennek a negyedik motívumnak a szerepe nem teljesen illik az első háromba, abban az értelemben, hogy itt módszerében is újdonságról van szó. Arra gondolok, hogy Smith azt írja: a hatóókot és a cél-okot (ez szinonim a végokkal) sokszor összekeverjük, a mechanikus magyarázatokkor azonban mindig igyekszünk elkülöníteni. (Ld.: 497.o) Azonban az elme műveleteinél sokszor csődöt mondunk ezek elkülönítésében, és gyakran a hatóókot tesszük meg végoknak. Ahogy Kleer [2000] megjegyzi, a probléma az, hogy a hatóók, amit fel akarunk tárni (például az elme működése), nem a cél-ok (például Isten bölcsessége). A cél-oknál sokkal kisebb a hatóók, a hatóók csak egy ok a sok közül, amely révén a cél teljesül. Smith szerint a társadalomtudomány feladata ugyanúgy, ahogy a természettudományoké, ezen hatóókok feltárása. Az egész a szépséghez pedig úgy kapcsolódik, hogy a szimpátia (vagy a fenti motívumok) e szerint egy hatóók, mert az elme működésének törvényszerűsége. A rendszer, illetve annak fejlődése azonban, amely a jóságos Isten terméke, a cél-ok. Így minden, ami a rendszert segíti az szépnek tűnik az ember számára, mert ezt a cél-okot segíti elő, mint egy másik hatóók a szimpátia mellett. Ily módon ez a negyedik motívum nem a szimpátiából származik, hanem vele mellérendelt viszonyban van. „Az emberi társadalom, ha egy bizonyos, elvont filozofikus fényben szemléljük, úgy jelenik meg, mint egy nagy, egy mérhetetlen gépezet, melynek rendszeres és harmonikus mozgásai ezer meg ezer kellemes hatást teremtenek. Mint minden más szép és nemes gépezetben, mely az emberi művészet terméke volt, bármi hajlott is arra, hogy mozgását gördülékenyebbé és könnyebbé tegye, az szépséget nyert ezen hatásból... (Smith: i. m.

„Egy láthatatlan kéz vezeti őket arra...” (Smith: i. m. 527.o)

Illetve az a már idézett gondolat is, hogy Isten a külső-belső ember felosztással az embert tette meg földi helytartójának. Szintén ezt a módszert támasztják alá a tapasztalati példák⁹⁷, illetve a modell részlegességére vonatkozó állítások⁹⁸.

A fenti módszertanról látszik, a newton-i hatás, azonban, ahogy a History of Astronomy-ban is bemutatásra kerül, Smith (főleg a láthatatlan láncok, illetve az ideák szerepe miatt) egy erősen érzelmi, képzeletbeli oldalról közelített a tudományos modellek felé. A kérdés az, hogy a newtoni módszer ezen árnyalása mennyire jelenik meg az Erkölcsei Érzelmek Elméletében.

Egyrészt a láthatatlan láncolatok feltárása tulajdonképpen az egész vizsgálat célja, de ez különösen Smithnek az Erkölcsei Érzelmek Elmélete 497. oldalán (ld. bővebben: 95-ös lábjegyzet) található érvelésében érhető tetten. Smith itt a ható-okok feltárásáról beszél, amelyet ugyanúgy kell megtenni, ahogy a természettudományok teszik, pontosan ugyanúgy, ahogy a History of Astronomyban meghirdette.

Másrészt az érzelmi megközelítés is megjelenik a műben. Ez azt jelentette, hogy akkor fogadunk el egy elméletet, hogyha úgy érezzük, hogy az megnyugtatta az elmét, ez pedig akkor teljesült, ha a modell kellően szokványos és egyszerű volt. Smith modellje egyszerű abban az értelemben, hogy mindent tulajdonképpen egy alapelvre vezet vissza, a szimpátiára. Szokványos viszont két értelemben is. Egyrészt abban az értelemben, hogy ez az alapelv egy olyan társadalmi alapszabályra épül, amely évezredes hagyományú: A kölcsönösségére. Másrészt szokványos a teleologikus értelemben, azaz, hogy a természet mindenhol a jóságos Isten célja szerint alakul, és ez az erkölcsök világában sincs másképp.⁹⁹ A fenti-eken felül érdemes megfigyelni Smith megközelítését a History és az Erkölcsei Érzelmek

536.o). A szimpátia ezt a másik hatóókot azonban erősíti, sőt, míg a szimpátia a szépség nélkül létezhet, addig a szépség nem érezhető a szimpátia nélkül.

⁹⁷ Ld.: pl Smith [1977]: 464. o: Jakab és Károly példái

⁹⁸ Ld.: pl Smith [1977]: 529. o

⁹⁹ Ennek konkrét folyamata lehet például, hogy az elme kíváncsiságát felkeltik bizonyos események, amelyekre első szinten válaszolhatunk azzal, hogy Jupiter láthatatlan keze miatt történnek, második szinten pedig pár konkrét ok felsorolásával. Smith a Historyban a korai népeket azért az érvelésért kritizálja, amiért csak az elsőszintű választ adják meg, mondván, hogy ez babonáság. De hangsúlyozandó, Smith kritikája nem a láthatatlan kézre, vagy Jupiter akaratára irányul, csak arra, hogy nem adták meg a lehető legjobb választ. Azaz az eseményeket fel lehetne pontosabban is tárni, meg lehetne nevezni pár okot, vagy „lánc-elemet” amelyek révén ez az akarat érvényesül. Jupiter láthatatlan keze igenis jó válasz, de csak akkor, ha már annyi okot felsoroltunk, ami „megnyugtatta az elmét”. Smith valójában, ahogy a History-ból is látszik (vagy ld.: Megill [1975]) tisztában volt a tökéletes megismerhetőség korlátaival, így a kéz „láthatatlanságát” ő is elfogadta.

Elmélete között: Smith az utóbbiban alapvetően egy olyan modellt állít fel, amely reflexióra épül, benne a hangsúlyt a saját érzelmek kapják:

„Amikor ekképp ítélkezünk... aligha lehetséges, hogy más szabályt alkalmazzunk..., mint a bennünk lévő megfelelő affektust.” (Smith: i. m. 438.o)

„... mikor ekképp ügyét saját kebelünkbe ültetjük át, ez alkalommal ... oly érzelem tölt el minket” (Smith: i. m. 477. o)

„Öröm és fájdalom a két nagy tárgya a vágyakozásnak és az elítélésnek, de ezek nem az ok által vannak megkülönböztetve, hanem azonnali érzelmek által.” (Smith: The Theory of Moral Sentiments, 1790, London, 292.o, fordítás a szerzőtől)

stb...

Ahogy a History of Astronomy-ban is az érzelmek fő szerephez jutnak, úgy az Erkölcsei Érzelmek Elméletében szintén az érzelmek játsszák a fő szerepet.

A képzeletbeliség a History of Astronomyban úgy jelent meg, mint a jelenségeket összekötő láncolatok nem valós, csak az elmében jelenlevő volta. Ez ebben az erős formában nem található meg az Erkölcsei Érzelmek Elméletében. Helyette egy részlegességre vonatkozó fejtegetéssel találkozunk a hatóok, cél-ok kapcsán történő érvelésében. Smith úgy gondolta, hogy a ható-okokat kell feltárni, és mint ilyen, a szimpátia az egyik legfontosabb, azonban a végső okot, a cél-okot nem ismerhetjük, ez Isten bölcsessége, és nem az elméé. Más szavakkal: A láthatatlan láncolat nem fejthető fel teljesen, amit tudunk az csak egy részleges eleme a világnak, mint ahogy tudjuk, hogy a rugó működteti az órát, de az óra a mester szándékára működik¹⁰⁰.

„Ha természetes princípiumok bennünket arra ösztökélnek, hogy előmozdítsuk azon célokat, miket egy felvilágosult és kifinomult ész javasolna nekünk, ugyancsak hajlunk arra, hogy ezen észnek, mint hatóokuknak, tudjuk be azon érzelmeket és cselekedeteket, melyek által e célokat előmozdítjuk, és hogy az ember bölcsességének képzeljük mindazt, ami a valóságban Isten bölcsessége. Felületes pillantásra ezen ok elégségesnek tűnik ahhoz, hogy kiváltsa azon hatásokat, miket neki tulajdonítanak; és az emberi természet rendszere egyszerűbbnek és kellemesebbnek tűnik, ha valamennyi különböző műveletét ekképp ezen egyetlen princípiumból vezetik le.” (Smith: Az erkölcsi érzelmek elmélete, 1977, Budapest, 497.o)

¹⁰⁰ Ld: Smith [1977]: 496-497. o

Hiába hisszük tehát, hogy kineveztünk egy általános elvet, amiből minden következik, és ezzel feltártuk a jelenségek valós láncolatát. Ez csak illúzió, amit valójában tettünk, az csak egy (bár lehet elég általános) hatóok feltárása, a valós láncolathoz ismernünk kellene a cél-okot is. Smith tehát itt nem arról beszél, hogy azok az ideakapcsolatok, amiket mások vagy ő feltártak, ne lennének valóságok, hanem csak azt állítja, hogy ez mind csak részleges igazság, és csak egy eleme annak a láncnak, amelyben a cél-ok hat. Ezt támasztja alá arról szóló fejtegetése is, hogy a rendszer működését nem nekünk kell biztosítanunk, mi csak megismerhetjük, a magunk tökéletlen módján:

„A nagy rendszer igazgatása, minden racionális és érző lény általános boldogságára való ügyelés azonban nem az ember, hanem az Isten feladata. Az ember számára egy sokkal szerényebb feladat adatott, hogy törődjünk magunk, családunk és nemzetünk boldogságával...” (Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, 1790, London, 215. o, fordítás a szerzőtől)

Valójában úgy gondolom, bár ez inkább csak feltételezés, Smith a locke-i alapokon osztotta azt a véleményt, hogy az egyszerű ideák a tudás egyetlen forrásai. Mivel az érzelmek egyrészt egyszerű ideák, másrészt reflexió révén szerzünk arról is tudomást, hogy belehelyezkedünk mások helyzetébe-így a szimpátia is egyszerű idea-, tehát az érzelmek terén, vagy ahol ezek az alapelvek működnek, sokkal biztosabb tudásunk lehet, mint más területeken, ahol nem egyszerű ideákról állítunk valamit.¹⁰¹ Ezt a gondolatot alátámasztja az, ahogy Hutcheson rendszerét kritizálja¹⁰²: Hutcheson a tényleges locke-i alapokon kiindulva az erkölcsi érzelmeket úgy definiálta, mint amelyek hasonlóak a külső érzékekhez. Az emberekben van egy belső érzék, amely megállapítja, hogy az adott cselekvés jó-nak vagy rossznak minősül. Smith ellenvetése ezzel szemben az, hogy amikor jónak tartunk, helyeslünk egy cselekedetet, akkor különböző helyzetekben teljesen más érzésekkel bírunk. Két helyeslésünk között semmi hasonlóság nincs, ezért ezt nem lehet külön érzelmeknek nevezni. Azonban a másik helyzetébe való belehelyezkedés ezt a problémát feloldja, mert elismeri az érzések külön voltát, mégis az érzelmeken (azaz a tapasztalati tényeken)¹⁰³ tartja a hangsúlyt, és nem az általános elveken. Tehát, amit Smith valójában tesz,

¹⁰¹ Ebben az esetben ugyanis legalább arról van biztos tudása az illetőnek, hogy benne létezik a szimpátia, és hogy ő így és így érez. Az arra vonatkozó bizonytalanságot így sem kerülheti ki, hogy mindenki másban is megvan-e ez az érzet. Az összetett ideák közül pl. a szubsztanciák esetében viszont például már arról sincs biztos tudása, amit összetett ideaként érzékel.

¹⁰² Ld.: Smith [1790]: 293-300. o

¹⁰³ Ld.: Ellenvetését az ész minden alapjának megtevő rendszerek ellen: Smith [1790], vagy Smith [1977]: 7. rész, 3. szakasz, 2. fejezet.

az Hutcheson erkölcsi érzelmeinek megvédése, csak egy más alapra való áthelyezéssel.¹⁰⁴ Ezen az alapon, szintén némileg hipotetikusán, arra is lehet gondolni, hogy a valósággal foglalkozva, ahol sokkal több összetett idea található, miért volt nehéz számára konzisztens elméletet gyártani.

Végezetül pedig Smith módszertanának megegyezését a History-ével a következő két mondat illusztrálja talán a legjobban (ahol az érzelem szerepe újra hangsúlyozódik):

„Az erkölcs általános maximáit, mint minden más maximát, tapasztalással és indukcióval alakítják ki. A különös esetek nagy változatosságában megfigyeljük mi vált ki tetszést, mi visszatetszést erkölcsi képességeink előtt, mit helyeselnek ezek, mit helytelenítenek ezek, és ezen tapasztalatból indukció révén állapítjuk meg az általános szabályokat.” (Smith: Az erkölcsi érzelmek elmélete, 1977, Budapest 541.o)

3.1.3.2. A Nemzetek Gazdagsága

Ebben a részben a két fő érvet szeretném bemutatni, amelyeket Smith-problémának neveznek, és szeretném azt is „bizonyítani”, hogy ezek az érvek nem egészen korrektek. A Nemzetek Gazdagságának felépítését így ezen két érv mentén tematizálva fejtem ki.

A közgazdasági elmélettörténetben Smith-problémának nevezik azt a jelenséget, hogy bizonyos különbségek találhatók a Nemzetek Gazdagsága és az Erkölcsi Érzelmek Elmélete között. Egyes szerzők¹⁰⁵ a különbségek megfogalmazásában odáig jutottak, hogy azt állították, Smith teljes fordulaton ment át a két mű megírása között, és a köztük feltárt különbségek feloldhatatlan ellentmondásokat tartalmaznak. A probléma első megfogalmazása Henry Thomas Buckle [1862] nevéhez fűződik, aki a klasszikus értelemben vett Smith-problémát fogalmazta meg. Állítása szerint, amíg az Erkölcsi Érzelmek Elméletében a szimpátia a mindent vezérlő erő, addig a Nemzetek Gazdagságában az önérdek. Ez pedig mindenképpen ellentmondás akkor, ha az illető a hume-i alapokon¹⁰⁶ koherens társadalomelméletet akar konstruálni. A második megfogalmazás Viner [1927] nevéhez fűződik, aki árnyalva a képen amellet érvelt, hogy a Nemzetek Gazdagságára Smith kiüresítette a láthatatlan kézbe vetett hitét, és míg az Erkölcsi Érzelmek Elméletében az érvelés a láthatatlan kézre alapozott a priori érvelés deduktív volt, addig a Nemzetek Gazdagságára ez a posteriori induktív következtetés lett.¹⁰⁷ Más megközelítések szerint Smith rendszere

¹⁰⁴ Ld.: Hutcheson méltatása: pl. Smith [1790]: 293.o

¹⁰⁵ Ld.: Viner [1927], Buckle [1862], Alvey [2003] vagy Robbins [1952]

¹⁰⁶ Ld.: Hume Science of Man programját, amely arról szólt, hogy minden tudományt az emberi természet feltárásával kell kezdeni. (Ld.: Hume [2006])

¹⁰⁷ Emellet az induktív felépítés mellett érvel pl. Taylor [1929-30] vagy Bitterman [1940] is.

nagyjából egységes volt, és annak alapját a History of Astronomy képezte.¹⁰⁸ Ebben a részben, ahogy már említésre került fentebb is, azt próbálom meg alátámasztani, hogy Smith rendszere mindenképpen egységes volt.

Egyrészről a Buckle-féle megfogalmazáshoz érdemes a Nemzetek Gazdagsága mellett az Erkölcsi Érzelmek Elméletét tekinteni. A Nemzetek Gazdagságában az önérdék általános elem: Az önszeretet vezérli a cserét, amikor Smith arról beszél, hogy „nem emberies-ségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk”¹⁰⁹. Az önszeretet jelenik meg, amikor arról ír, hogy „a saját érdeke valójában, és nem a társadalomé, ami az ő szeme előtt lebeg”¹¹⁰, vagy, hogy „csakis a profit az, amiért az ember az adott iparág támogatására fordítja tőkéjét”¹¹¹. Az önszeretet vezet az árak alakulásához, a munkások foglalkoztatásához, mint a saját érdekét követő ember tevékenysége, az önszeretet mindennek a forrása. Smith viszont az Erkölcsi Érzelmek Elméletében az örömmel való szimpatizálás során világossá teszi az önérdék jelenlétét. Evensky [2001, 2005] például ezt azzal magyarázza, hogy Smith szerint az embereknek többféle motivációjuk lehetséges, ezért egyszerre lehetséges önérdék és szimpátia is.¹¹² Evensky megjegyzése jóllehet helytálló, bár én úgy gondolom, ez a két fogalom szervesen összekapcsolódik Smithnél. Evensky [2001, 2005] érvelésének gyökerei találhatók meg abban a részben, amikor Smith arról beszél, hogy „az ember természeténél fogva elsősorban és főképp magáról való gondoskodásra hajlik”¹¹³. Azonban Smith a mű korábbi részeiben egy olyan emberképet fest le, ahol az önzés a szimpátia forrása. Smith először amellet érvel, hogy a szimpátia az öröm iránt erősebb, mint a szomorúság iránt:

*„Én azonban ezen előítélet ellenére megkockáztatom azt az állítást, hogy-
valahányszor csak irigység nem szerepel az ügyben-hajlandóságunk az örömmel szimpati-
zálni sokkal erősebb, mint hajlandóságunk a szomorúsággal való szimpátiára...” (Smith:
i. m. 455.o)*

Majd ezen a vonalon továbbhaladva azt állítja, hogy mivel szeretjük, ha mások szimpatizálnak velünk, így olyan dolgokat teszünk, amelyek nagyobb jólétet biztosítanak nekünk. Smith konkretizálja is az állítását:

¹⁰⁸ Ezekről teljes kimutatást egyrészt a helyhiány, másrészt a különbségek miatt nem tudok adni. A teljesség igénye nélkül pl. Zeller [2009], Thomson [1965], Kleer [2000], Megill [1975] érvel emellett.

¹⁰⁹ Ld.: Smith [1992]: 24.o

¹¹⁰ Ld.: Smith [2007]: 348.o (fordítás a szerzőtől)

¹¹¹ Ld.: Smith [2007]: 349.o (fordítás a szerzőtől)

¹¹² Ennek árnyalásához ld.: Hutcheson [1977], és főleg a róla megfogalmazott Smith-kritikát.

¹¹³ Ld.: Smith [1977]: 492.o

„A gazdag ember vagyonának fényében sűtkérezik, mert úgy érzi, ez természetes módon tereli rá a világ figyelmét, és hogy az emberi nem hajlamos azon kellemes érzelmekkel azonosulni, melyeket helyzetének előnyei neki oly készségesen sugallnak.” (Smith: i. m. 460. o)

azaz:

„A hiúság, nem pedig a kényelem, vagy az élvezet az, ami bennünket érdekel.” (Smith: i. m. 460.o)

Tehát az önzés itt úgy jelenik meg, mint egy szimpátiából levezetett érzület. Ha ehhez hozzávesszük Mátyás [1999] azon megjegyzését¹¹⁴, hogy Hume az altruista érzelmeket az önzésre igyekezett visszavezetni-és ez hatással lehetett Smithre-, akkor azt látjuk, hogy a két érzület szervesen összekapcsolódik. Az embernek van egy eredeti érzete, bármelyik legyen is az a kettő közül, szimpátia vagy önzés, és van egy képessége, hogy mások helyébe belehelyezkedjen. Akár az önzés, akár a szimpátia az eredeti érzet, a másik helyzetébe való helyezkedéssel az egyik képes átalakulni a másikba. Ha a fenti érvelés helyes, akkor azt állíthatjuk, hogy a Buckle [1862] által felvetett probléma az eredeti megfogalmazásban nem létezik.

A probléma másik megfogalmazása a Viner [1927] szerinti, amely röviden arra utal, hogy a Nemzetek Gazdagságának és az Erkölcsi Érzelmek elméletének módszertana különböző. Úgy gondolom, a History hagyományain haladva, Smith a newtoni módszert követte végig a Nemzetek Gazdagságában is, ugyanúgy, mint az Erkölcsi Érzelmek Elméletében. A History módszere szerint kell találni egy „szokványos magyarázatot”, majd a tapasztalat segítségével a szukcesszív approximáció módszerével kell felfejteni a jelenségek mögötti „láthatatlan láncolatokat”. A Nemzetek Gazdagsága csak annyiban különbözik az Erkölcsi Érzelmek Elméletétől, hogy jobban „dokumentált”, azaz az egyes érveléseket jobban alátámasztja a tapasztalat tényeivel. Érdeemes például azt az érvelését megvizsgálni, hogy csere lehetősége határozza meg a munkamegosztás mérvét: Smith szerint a cserére való képesség (azaz az a képesség, hogy képes megegyezni, és a másik szempontjából is nézni a dolgokat!) vezet el a munkamegosztás kifejlődéséhez. A csere során az emberek a maguk szükségletei szerint cselekednek, de „sosem a maguk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélnek nekik”.¹¹⁵ Ez, a cserére való képesség mindent meghatározó

¹¹⁴ Ld.: Mátyás [1999]: 43. o

¹¹⁵ Ld.: Smith [1992]: 24. o

volta, az érvelésben az alapvető hatóok.¹¹⁶ Ezután megvizsgálja, hogy mit jelent ez a valós világban. Arra a következtetésre jut, hogy az egyes foglalkozások így ott lesznek specializáltabbak, ahol nagyobb a piac, azaz, ahol nagyobb a cserére való hajlandóság. Ezek után pedig tapasztalati tényekkel igazolja az állítást: Ha ez igaz, akkor a vízi utak mentén nagyobb iparral kell találkozunk. Ezért fejti ki hosszasan azt is, hogy az egyes területeken hogyan alakult az ipar a belső területeken és hogyan a vízpartok mentén.

Hasonló módszerrel találkozunk az árcentrum kérdése kapcsán.¹¹⁷ Ebben az érvelésben Smith az ún harmadik értékmeghatározását használja¹¹⁸: A természetes ár, mint a bér, profit és járadék (a természetes rátájukon) összege jelenik itt meg. Smith leírja, hogy a piaci (pillanatnyi) ár eltérhet a természetes ártól, de mindig körülötte mozog. Ugyanis, ha például a kínálat meghaladná a tényleges keresletet, akkor olyanoknak is el kellene adni az áruból, akik nem fizetnék meg a természetes szintet, tehát valamelyik értékösszetevőre kevesebb jutna. Ekkor viszont az illető máshol hasznosítaná termelőerejét, földjét vagy tőkéjét, tehát a kínálat csökkenne a kereslet szintjére, és újra a természetes ár alakulna ki. Az elmélet után jön a tapasztalat igazolása: Ennek kapcsán Smith megjegyzi, hogy ez általában igaz, de nem mindig teljesül. Itt nemcsak az érvelés módszertana hasonlít Newtonhoz, hanem az egész jelenség leírása a gravitációhoz hasonló, sőt erre utal Smith szóhasználata is:

„Annak ellenére, hogy a fentiek szerint minden áru piaci ára, hogy úgy mondjuk, a piaci ár felé gravitál, bizonyos sajátos körülmények, természetes okok, vagy különleges hatósági beavatkozások néha hosszú időn át is folyamatosan jóval a természetes ár szintje felett tarthatják sok árunak a piaci árát.” (Smith: A Nemzetek gazdagsága, 1992, Budapest, 69.o)

Az elmélet tehát nagy átlagban igazolt a tapasztalat által, így a szukcesszív approximáció szerint tovább lehet menni: És Smith a jelenségek elmélet keretein belül való magyarázatában tovább is megy. A kivételes talajt igénylő növények esetében például a járadék képezi az ár legnagyobb részét stb... Newton módszere tehát szervesen jelen van a Wealth of Nationsben.

Smith módszere a History of Astronomyban úgy tűnt egy olyan módszer, amelyik a newtoni szukcesszív approximáción alapul, és ezt ötvözi azzal a szkeptikus elemmel, hogy

¹¹⁶ és ha nem gondolnám azt, hogy a cél-ok maga a teleológiai érv, vagyis a láthatatlan kéz jelenléte, akkor akár lehetne alapelvnek is nevezni.

¹¹⁷ Ld.: Smith [1992]: 64-71.o

¹¹⁸ Ld.: Később a munkaértékelméletről szóló alfejezetet.

a valóság pontosan nem ismerhető meg, illetve ebből következően egy olyan érzelmi töltéssel az alapigazságra nézve, hogy analóg válaszok nyugtatják csak meg az elmét. Látható, hogy a szukcesszív approximáció jelen van.

Az analóg válaszokkal kapcsolatban úgy gondolom ugyanaz a helyzet, ami az Erkölcsi Érzelmek Elméletében jelen van. Smith számára az analóg válasz valami olyan szervező erő, ami egy természetes rendet testesít meg, alakít ki, mint Newton rendszerében a gravitáció. Ahogy Kleer [2000] is kifejti: Ez a természetes rend egy teleologikus szemlélet eredménye, ami Smith egész munkásságát végigkíséri.¹¹⁹ Ahogy már a History of Astronomy vagy az Erkölcsi Érzelmek Elmélete kapcsán bemutatásra került, Smith hisz egy cél-okban, egy olyan okban, amely a jóságos Isten teremtménye. Ennek megfelelően rendezte be a világot, és ennek megfelelően működnek azok a hatóokok is, amelyeket mi képesek vagyunk feltárni. A láthatatlan kéz, mint ilyen, egy olyan jelenség melynek során ez a természetes rend megvalósul: Ez a kéz az, ami a hatóokokat mozgatja, hogy egy olyan célt vagy hatást érjenek el, amelyeket a szereplők előre nem láttak, vagy nem állt szándékukban elérni. Úgy gondolom Smith láthatatlan keze a Nemzetek Gazdagságában sem kerülhető meg. Szervesen ott van az egész műben. Smith szinte összes versenyre vonatkozó példázata, véleményem szerint, ezt a szemléletet tükrözi.

Ez a kéz jelenik meg a fent idézett részekben is, de ez jelenik meg például a II. könyv végén is, amikor Smith a kamatelméletet kifejtve arról beszél, hogy a tőke növekedése egy iparágban a tőkések önérdekkövetése miatt versenyt teremt köztük, ami nem szándékolt módon leszorítja a profitot és a munkások jólétéhez vezet.¹²⁰ Megjelenik a III. könyvben is, amikor Smith arról beszél¹²¹, hogy a városok úgy alakultak ki, hogy mivel a kovácsok, ácsok munkájára szüksége van a farmereknek, így ezek a farmerek mellé költöznek¹²². Ezután a pékek, mészárosok és a többi iparos és kereskedő is csatlakozik hozzájuk, mert szükségük van egymás munkájára. Egymás szükségletei vonzza oda őket, és járul hozzá a város fejlődéséhez.

„Ha az intézmények sosem zavarták volna meg a dolgok természetes rendjét, a növekvő gazdagság és a városok növekedése minden politikai társadalomban szükségszerű és arányos lett volna a terület vagy ország megművelésével vagy fejlesztésével.” (Smith: An

¹¹⁹ Az egyoldalúság elkerülése végett: Kleer [2000] kritikájához ld.: Alvey [2004]

¹²⁰ Ld.: Smith [1992]: 353.o

¹²¹ Ld.: Smith [2007]: 296-297. o

¹²² Mivel utóbbiak helyhez kötöttek.

Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 2007, 297.o, fordítás a szerzőtől)

Végül megjelenik immár konkrétan megnevezve a IV. könyvben is. Smith arról ír, hogy minden tőkés, ha a profitok közel megegyezők, szívesebben fekteti be tőkéjét ott-honában, mert így jobban képes rá figyelni. Így bár a profit, és a saját tőkéjének biztonsága vezérli egyedül, mégis a hazai ipar támogatásához, és társadalom által előállított összérték növeléséhez járul hozzá,

„... bár csak a saját hasznaival törődik, mégis, mint oly sok más esetben egy láthatatlan kéz vezérli egy olyan cél felé, amit ő nem tervezett.”(Smith: i. m. 349.o, fordítás a szerzőtől)

Smith amellet érvel, hogy nem szükséges szabályozás, a láthatatlan kéz, bár nem mindig, de általában jót hoz a társadalom nagy részének. Egy társadalom ipara csak a felhalmozott tőke arányában növekedhet, és bár lehet, hogy az importkorlátozásokkal pl. el lehet érni egyes iparágak fejlesztését, ezek a korlátozások mindenképpen csökkentik a bevételeket, amelyek viszont a tőkefelhalmozás forrásai. Tehát ha az ipar növelése a célja egy országnak, akkor semmiképp sem szabad a kereskedelmet korlátozni.

Érdemes Smith szóhasználatát is megfigyelni. Gyakran találkozunk a műben „a dolgok természetes rendje”, „természetes mód”, „természetes út” kifejezésekkel. Smith szempontjából ezek mindig olyan dolgokat jelölnek, amely maguktól alakulnak ki, azaz mindenfajta külső szabályozás nélkül, a természet láncolatai működésének megvalósulásai, azaz ha úgy tetszik ezek a jóságos Isten akaratának következményei. Például a kereslet-kínálat hatását vizsgálva az árra Smith így ír:

„Az áruk piacrahozatala érdekében évről évre kifejtett összevetékenység így szinte természetes módon is alkalmazkodik a tényleges kereslethez. Természetes módon azon van, hogy...”(Smith: A Nemzetek Gazdagsága, 1992, Budapest, 67.o)

vagy:

„Ez történne legalább is az olyan társadalomban, amely engedi, hogy a dolgok a maguk természetes útját kövessék” (Smith: i. m. 108.o)

Ennek kapcsán azt lehet mondani, és emellet igyekeztem érvelni a History és az Erkölcsei Érzelmek Elmélete kapcsán is, hogy adott a hasonlóság tételezése, mint ami az elmét megnyugtatja. Ez abban nyilvánul meg egyrészt, hogy hasonló válaszokat fogadunk el, mint amiket korábban máshol adtak (ld.: pl a newtoni erővel való hasonlóság megjelenése), mert ezek az elme számára megnyugtatóak, másrészt abban, hogy a jóságos Isten

láthatatlan keze mindenütt hat, és ezt is szintén azért, mert az elme számára megnyugtató válasz. Úgy gondolom ebben a műben is az elme megnyugtató áll a középpontban, mint az Erkölcsei Érzelmek Elméletében. Smith ennek megfelelően ad egy viszonylag egyszerű és szokványos magyarázatot az eseményekre. Egyszerűt abban az értelemben, hogy adott egy alapelv pl. hogy minden az önérdeken keresztül valósul meg, vagy, hogy az áruk árát három összetevő szabályozza. Szokványosat pedig abban az értelemben, hogy a piaci mechanizmusok, a kereslet-kínálat törvénye úgy hat, mint Newtonnál az erő, és, hogy itt is egy jóságos Isten vezeti az embereket egy cél felé. Ennek kapcsán érdemes egy dologra felhívni a figyelmet, Viner [1927] érvelésének egyik fő pontja a Smith által bemutatott kivételekre való rámutatás. Ha létezik az isteni terv, méghozzá ez az, ami természetes körülmények között érvényesül, akkor hogy lehetséges, hogy Smith szerint mégis néhol korlátozni kell ezt? Nem lehet, hogy Smith megváltoztatta a Nemzetek Gazdagságának megírása idejére gondolkodását, és kiüresítette az Istenség és a láthatatlan kéz koncepcióját? Úgy gondolom erre a kérdésre két válasz adható. Az egyik az, amit Kleer [2000] is megjegyyez, hogy attól, hogy létezik egy Istenség, aki a dolgokat megtervezi még nem biztos, hogy csak jó van a világon. Épp ellenkezőleg, számos igazságtalansággal és bűnnel találkozunk életünk során, ez azonban a megtervezettség ellen még nem érv. Érv lehet talán a jóságosság ellen, viszont Smith az Isten jóságosságáról ír az Erkölcsei Érzelmek Elméletében:

„Annak az Istenségnek az ideája, akinek jóakarata és bölcsessége ... kialakította és működteti az univerzum roppant szerkezetét, annak érdekében, hogy mindig a lehetséges legnagyobb boldogságot hozza létre, messze az emberi szemlélődés legmagasztosabb tárgya.” (Smith: The Theory of Moral Sentiments, 1790, London, 214.o, fordítás a szerzőtől)

vagy:

„... a legalávalóbb ugyanúgy, mint a leghatalmasabb, egy hatalmas, jóságos és mindent tudó Létező védelmét és törődését élvezzi, aki irányítja a természet minden mozgását, és aki determinált a saját megváltoztathatatlan céljai által...” (Smith: i. m. 213.o, fordítás a szerzőtől)

Ennek a műnek pedig 6 kiadása készült, az utolsó jóval a Nemzetek Gazdagságának megírása után, és Smith ezekben sem módosított a leírtakon. Ahogy Kleer [2000] megjegyzi, a jóságosság és a világban való rossz összekapcsolását a Felvilágosodás filozófusai éppen egyik fő feladatuknak tekintették. Így tehát azt mondhatjuk, hogy Smith talán a jóságos Istenség, és a világban való rossz tekintetében ellentmondásos volt, de még ha ez is

a helyzet, ez semmiképp sem jelenti azt, hogy Smith gondolkodása megváltozott, csak talákozott egy akkoriban megoldatlan problémával. A másik érv lehet az a Denis [1999] által felhozott szkeptikus nézet-amit láthattuk, hogy Smith is osztott-, hogy nem rendelkezünk képességekkel arra nézve, hogy megállapítsuk mik a természet végső céljai. A világot csak részlegesen tudjuk felfogni, ennek megfelelően csak azt tudjuk, hogy van egy minden bizonnyal jóságos cél, aminek jóságosságát *legtöbbször* mi is képesek vagyunk felismerni. Van ugyan rossz a világban, de csak olyan, ami feltétlenül szükséges a nagyobb jóhoz. Ahogy Denis [1999] írja:

„Az üzenet (Smith üzenete-a szerző) világos, ami jó az jó, és ami rossz az szintén jó. Minden a legfőbb jóért van, ezért örülnünk kell neki, és elfogadni. Csakis 'részleges rossz' létezhet, amelyik 'szükségszerű a mindenség java számára'.” (Denis: Was Adam Smith an Individualist?, 1999, 4.o, fordítás a szerzőtől)

„Jupiter láthatatlan keze” mindenütt jelen van, és néha létrehoz olyan tökéletlenségeket, amelyeknek hasznát előre nem láthatjuk. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy ugyan szükség lehet kormányzati beavatkozásra, ez a tény viszont önmagában nem jelenti azt, hogy Smith kiüresítené a láthatatlan kéz által kormányzott birodalmat, csak azt, hogy bizonyos esetekben segíteni kell a rend megteremtésében¹²³, hogy Isten végső célja teljesülhessen.¹²⁴

A képzeletbeliség a Nemzetek Gazdagságában sem jelenik meg a History-beli formájában. Itt is inkább egy részlegesség található, mint az Erkölcsi Érzelmek Elméletében, de itt az egész egy jóval erősebb formában van jelen. Az egész Nemzetek Gazdagságát bizonytalanság jellemzi, ami több helyen is megjelenik. Smith a munkaérték kapcsán például arról ír, hogy

¹²³ Denis [1999] példaként jegyzi meg erre a magántulajdon biztosítását, ami kétségkívül kormányzati beavatkozással jár. Ugyanerre lehet példa a Nemzetek Gazdagságában az V. könyvben kifejtett védelmi kiadásokról szóló rész, ahol Smith arról ír, hogy az államot meg kell védeni, hogy benne a kereskedelem és az ipar működhessen.

¹²⁴ Mindezekre meg lehet jegyezni azt, hogy ha a tökéletlenségek önmagukban is egy nagyobb jót szolgálnak, akkor miért kell megszüntetni őket? Mi több, ha nem tudjuk a végső okokat, akkor hogyan tudjuk segíteni őket? Smith akkor lett volna konzisztens, ha felismerte volna, hogy a laissez faire nem hozza el a legnagyobb jót a közösségnek, ennek ellenére (a fentiek szerint) nem javasolt volna állami beavatkozást. Ez az a probléma, amit Alvey [2003] felvet, és ez az amivel Viner [1927] is foglalkozik. Amit ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni az az, hogy jelen dolgozatnak nem tárgya eldönteni, hogy Smith *következtései* konzisztensek-e (ld.: munkaértékről szóló rész), csak az, hogy Smith *módszere* konzisztens-e. Úgy gondolom az Erkölcsi Érzelmek Elméletének 6. kiadásában benne hagyott (vagy Denis [1999] szerint egyenesen ebbe a kiadásba külön még bele is tett) jóságos Istenről szóló részek azt támasztják alá, hogy Smith konzisztens rendszert akart építeni. Az lehetséges, hogy ez nem sikerült neki. (Megjegyzendő, hogy Alvey [2003] magyarázata is ebbe az irányba mutat).

„Egymástól távoli időpontokban ugyanazt a munkamennyiséget több valószínűséggel vehetjük meg ugyanannyi gabonáért...” (Smith: A Nemzetek Gazdagsága, 1992, Budapest 44.o)

Megjelenik, amikor a tőkeprofitról beszél:

„Ezt a profitot nemcsak a saját üzletágán belüli áruk árváltozásai, de még a versenytársainak és a fogyasztóinak jó vagy rossz sora, és ezernyi más véletlen is befolyásolja...” (Smith: i. m. 97.o)

Az Erkölcsi Érzelmek Elméletével összehasonlítva a Nemzetek Gazdagságát teljesen más szóhasználatot találunk. Előbbiben gyakori kifejezések a „megfigyelheti magában”, „úgy ítélünk”, „nem törődünk” többes szám második személyű kifejezések, addig ez az utóbbiban kevésbé válik hangsúlyossá, helyére a külső világból származó bizonytalanság lép: „valószínű, hogy akkor”, „ritkán lehet”, „néha talán igen”. Úgy gondolom, az Erkölcsi Érzelmek Elméletében a reflexió által biztosabb tudásra tesz szert a vizsgáló, mint a Nemzetek Gazdagságában. Utóbbiban a világ eseményeit vizsgáljuk, amelyek teljesen véletlenszerűen is lejátszódhatnak. Míg az egyik esetben a reflexió által a kísérlet teljes körűen elvégezhető, hiszen saját magunk érzéseit, ítéleteit tapasztaljuk meg, addig a valós világban nincs módunk ilyen pontos kísérletre. Ahogy Locke-nál a tudásról szóló részben látható volt: nem ismerünk minden viszonyt, nincsenek feltétlen jelen a közvetítő ideák, nem ismerjük az egész világegyetemet, nem bízhatunk abban, hogy mindent képesek vagyunk megtapasztalni, amiből a világ áll. A valóságnak csak egy részletét ismerjük, és amikor vizsgálatunkat egy olyan területre terjesztjük ki, ahol még több körülmény van, mint saját érzeteink világában, akkor sokkal nagyobb bizonytalansággal kerülünk szembe. A világ eseményeiben ezernyi véletlen játszik közre, és ezernyi olyan effektus van, amelyet feltárni nem vagyunk képesek.

Úgy gondolom tehát, a Nemzetek Gazdagságának módszertana a főbb elemeiben megegyezik a History of Astronomy és az Erkölcsi Érzelmek Elmélete metodológiájával. A különbség csak hangsúlybeli eltolódás: A reflexió helyett a külső világ megtapasztalásának tökéletlensége okozza, hogy Smith az egész Nemzetek Gazdagságában sokkal több tapasztalati tényre szorul, mint az Erkölcsi Érzelmek Elméletében. Ez okozza azt is, hogy a newtoni módszertant sokkal szigorúbban kell alkalmaznia.

3.1.4. Módszertani konklúzió

A fentieknek megfelelően úgy gondolom, Smith tisztában van azzal, hogy megadott rendszere hibákkal terhelt, ezért a newtoni módszernek megfelelően nagyobb hangsúlyt is

fektet az elmélettől eltérő tapasztalati tényekre, másrészt elmélete ebből a megfontolásból sem olyan tiszta és deduktív, mint mondjuk Ricardoé. Smith a newtoni módszert követve abban az értelemben deduktív, hogy a hasonlóságot tételezi az események között, ebből származnak az olyan alapelvnek számító jelenségek is, mint a láthatatlan kéz mindkét fő műben. Ez a kéz ugyanazt a szerepet tölti be Smith metodológiájában, mint a gravitáció Newtonéban. Smith, ahogy Newton sem tette, nem indokolja, hanem feltételezi létét. In-nentől kezdve viszont a módszer teljesen induktív válik. Minden eseményt a szukcesszív approximációnak megfelelően az előző lépés modellje értelmez, de az egyes események új információt is adnak a korábbi kerethez. Mint amikor Newton a statikus erők tala-ján (szukcesszív approximáció előző lépése) a közegellenállásbeli jelenségek leírásához több bizonyos formájú statikus erőt próbált konstruálni. Például, ha Smith észrevesz egy rendet bizonyos események között, akkor azt a természetes rend megvalósulásával magya-rázza (szukcesszív approximáció előző lépése), de ez a természetes rend egy partikuláris megvalósulása. Azaz az induktív érvelés érvényes lesz, hogy ilyen és ilyen körülmények között ez és ez az esemény fog bekövetkezni, egyszerűen azért, mert sok eseménynél ezt tapasztalta, és bele tudja illeszteni a korábban már verifikált (vagy feltételezett) modellbe. Smithnél a tapasztalat szerepe nagyon hangsúlyos, a gazdasági világ nem egy levezetett elmélet eredménye, hanem az indukciónak megfelelően vizsgálendő jelenség.

Bár úgy gondolom, a fentiekből következik a véleményem a kérdésben, de talán mégis érdemes visszatérni még egyszer a Smith-probléma két megfogalmazására. Buckle [1862] problémafelvetése érthető a hume-i „Science of Man” program alapján: Szerinte Smith nem felel meg a program kitételének, azaz nem teljesíti, hogy minden tudományos meg-közelítés alapja egy ellentmondásmentes elmélet az emberi természetről kell legyen. Egy-részt, ahogy bemutatásra került, Smith kölcsönös behelyezkedése lehetővé teszi az ön-zést, sőt nemcsak lehetővé teszi, hanem Smith le is vezeti abból, és hosszasan tárgyalja is azt az Erkölcsi Érzelmek Elméletében. Másrészt, még ha ez nem is lenne így, a két mű harmóniájának hiánya egyébként sem jelentené azt, hogy Smith módszertani változáson ment át. Ahogy Locke érvelt a világ megismerhetetlenségéről, és ahogy ezt Newton is osz-totta, úgy Smith esetében ez a megismerhetetlenség nyilvánvaló. Ez látható volt Smith há-rom művének elemzése kapcsán. Ha ehhez hozzávesszük Hume okságról való érvelését, és azt, hogy Smith egyes fent idézett részekben Hume hangján szólalt meg, akkor a megis-merhetetlenség még erősebb. Tehát mindkét rendszer bizonytalan, és nem teljes. Két töké-

letlen rendszer, amelyről maga a megalkotója is tisztában van, hogy tökéletlen¹²⁵, nem kívánja meg a *tökéletes* harmonizációt. Úgy gondolom azoknak a bizonyítékoknak a jelenléte, amelyek a két (három) műben jelen vannak, azt mutatják, hogy Smith módszere egységes volt. Az egyes megjelenő ellentétességek pedig pontosan a módszerből következnek.

A probléma másik megfogalmazása, ahogy fentebb szintén említésre került, Viner [1927] nevéhez fűződik. A módszertani rész elején azt írtam, megpróbálok amellet érvelni, hogy mind Zeller [2009] mind Viner [1927] magyarázata igaz valamilyen szinten, de csak részlegesen. Úgy gondolom tehát, hogy a newtoni módszer, és a fenti bizonytalanság az, ami az összhangot a két magyarázat közt megteremti. Zeller [2009] magyarázata adja a szukcesszív approximáció kiindulási alapját, a láthatatlan kéz tételezését, és ebben véleményem szerint Zellernek tökéletesen igaza van. Viner [1927] magyarázata pedig adja az indukció létét, ami láthatatlan kéz feltételezése után megjelenik. Viner [1927] problémája abból állt, hogy az Erkölcsei Érzelmek Elmélete sokkal szélesebb körű, és teljesebb rendszert ad, mint a Nemzetek Gazdagsága. Előbbiben sokkal szerveesebben van jelen a láthatatlan kéz. A Nemzetek Gazdagságában annak szerepe csak periférikus. Úgy gondolom Smith konzekvensen alkalmazta módszerét: Az elsőben a reflexió több bizonyosságot adott neki (bár ez sem volt mindenre kiterjedő, tökéletes, a valósággal ellentmondásmentes rendszer), míg a másodikban a külső világ közrejátszása¹²⁶ már nem engedett ekkora bizonyosságot, ezért összhangban az eddigiekkel, a tapasztalatra nagyobb hangsúlyt kell helyeznie.

3.2. SMITH MUNKAFOGALMA

Ebben a részben szeretném bemutatni a munka szerepét Smith értékelméletében, szeretném megvizsgálni, hogy hogyan jelenik meg a Nemzetek Gazdagságában a munka, és hogy ezt a fent bemutatott háttér és módszertan tekintetében hogyan lehet érteni.

3.2.1. A kérdés eredete és Smith közgazdasági háttere

Ahogy Meek [1959] megjegyzi, vagy ahogy Rothbard [2006] elemzésében is olvasható, már jóval Smith előtt létezett az a gondolat, hogy a munka valamilyen formában az érték forrása.¹²⁷ Meek [1959] szerint, azonban amíg a XVII. században a profitot és a bért független tényezőknek tekintették, amik meghatározzák az értéket, addig a XVIII. századra

¹²⁵ Ld.: A History of Astronomyról szóló elemzést, ahol Smith a különböző rendszerek valódiságáról beszél.

¹²⁶ Vagy egyszerűen csak egy vélemény megjelenése, hogy a gazdasági világ kevésbé biztos ismeretet ad.

¹²⁷ Ld.: Meek [1959]: „Átmenet a klasszikus értékelméletéhez” vagy „A munkaköltség klasszikus fogalma” c. részben. Rothbardnál ld.: a 11. és 12. fejezetet.

egyre inkább kezdtek rájönni, hogy ezek a tényezők nem függetlenek, hanem bizonyos törvényeknek vannak alávetve, amelyek részben ezektől az értékektől függenek. Azok a magyarázatok például, hogy az áru értéke legnagyobb részben a munkabértől függ, körbenforgóakká váltak, ahogy az egyes munkákat bér munkává változtatták. Ráadásul az ilyen elméletek nem voltak képest választ adni arra a kérdésre sem, hogy a megjelenő profit hogyan vezethető vissza a munkabérre. Azok a magyarázatok, amelyek szerint a munka a használati érték növelésével járul hozzá a csereértékhez, szintén nem voltak elégségesek, mert tapasztalat bizonyította, hogy az áruk természetes, vagy átlagos árának-ahogy erre Smith is rámutat a Nemzetek Gazdagságában-semmi köze a hasznosságukhoz.¹²⁸

Az értékelmélet fejlődésében, Meek [1959] szerint, Petty már majdnem a munkát tartotta a csereérték forrásának, de nem tudott túljutni azon a nehézségen, hogy ha minden áru forrása a föld és a munka, de a csereérték forrása csakis a munka, akkor hogyan lehetséges, hogy az áru eladása során a munkán felül is marad valami, nevezetesen a föld járadéka. Ő is, és Cantillon is úgy próbált a kérdésen úrrá lenni, hogy megpróbált egy átváltást meghatározni munka és föld között. Azok az elméletek, amelyeket például Locke is képviselt, pedig úgy igyekeztek a problémát megoldani, hogy az áruk árában a munkát jóval fontosabb tényezőnek tekintették, mint a földet.

Ilyen előzmények után jelent meg Mandeville, aki a fentiekhez képest a munkamegosztás hangsúlyozásában jelentett előrelépést. A munkamegosztás fontosságának hangsúlyozásában fokozatosan a munka értéket meghatározó volta úgy jelent meg, mint társadalmi munkamennyiség. Az emberek kölcsönös függősége révén, a munka, mint társadalmi viszony jelenik meg, egy adott áruért egy adott viszontszolgálat.¹²⁹

Másrészt a közgazdaságtanban folyamatosan megkülönböztetésre került a használati érték a csereértéktől¹³⁰, ezzel oldva fel a korábbi problémát: A használati értéket így a föld és a munka együttesen állítja elő, de a csereérték csak a munkától függ. A másik korábbi probléma, az érték munkabértől való függésének kérdése (azaz annak problémája, hogy a munka a munkadíj révén fejt ki értéket) is ezzel a megoldással elhárult: Nem szükséges a munkabért, mint meghatározót bevezetni, hogy valami közös nevezőt teremtsen a föld és a munka között¹³¹, hanem elegendő a munkát, mint olyant kezelni. Ahogy Meek [1959]

¹²⁸ Ld.: A víz példája

¹²⁹ Ld.: Mandeville [1924]: II. kötet 349-350. o

¹³⁰ Ld.: Franklin: Some Thoughts on the Interest of Money in General, de Meek [1959] azt is megjegyzi, hogy már Hutcheson, és az őt megelőzőek is éltek a megkülönböztetéssel.

¹³¹ Minthogy a munkát munkabérben, a földet pedig járadékban lehet mérni.

megjegyzí, Smith idejére kidolgozásra került az értékelmélet alapeszméje: A munka magának a munkának a kifejtése révén ruház értéket az árukra.

„Ha a társadalom szervezett erőfeszítésének egy részét ... egy áru termelésére fordították, ez az áru mintegy hatalmat nyert arra, hogy a cserében mások felett parancsnokoljon. A természet, bár értékes segítséget nyújtott az embereknek, ingyen nyújtotta ezt, anélkül, hogy költséget okozott volna neki. A társadalom egészének szempontjából a termelés egyetlen igazi költsége a munka volt.” (Meek: Tanulmányok a munkaértékelmületről, 1959, Budapest, 48. o)

Ilyen gondolati hátér közepette jelent meg tehát Smith, és fejtette ki értékelmületét.

3.2.2. A munka szerepe Smith értékelmületében

Smith a Nemzetek Gazdagságában három különböző értékelmületet fejt ki. Jelen dolgozatnak nem célja a három értékelmület ellentmondásait részletesen feltárni-bár a főbb kérdéseket érinteni kell-, nem is célja a munkamegosztás hatásait vagy akár a tőke szerepét vizsgálni az elméletben. Nem célja továbbá az elmélet következtetéseinek helyességét vagy ellentmondásosságát feltárni. Az ezekre vonatkozó fejtegetések bármennyire is fontosak a munkaértékelmület szempontjából, nem képezik jelen vizsgálat tárgyát. Amire a dolgozat szorítkozik, az a munka fogalmának vizsgálata.

Smith az áruk kapcsán először is megkülönböztet használati értéket és csereértéket. A használati érték nevéből fakadóan azt mutatja meg, hogy egy áru mennyire válik hasznára tulajdonosának, azonban a csereérték az árunak azon képessége, amely segítségével más árukra cserélhető. Smith a használati érték kérdését ezzel a definícióval lezárja, a mű során a csereérték kérdésével foglalkozik.

Smith első érték meghatározása szerint az áru értéke a benne megtestesülő munka:

„A kiadott pénz vagy áru valójában csak felmentést ad a testi erőfeszítés alól, bizonyos értékű munkamennyiséget foglal magában, s voltaképpen ezt cseréljük olyasvalami ellenében, ami az adott időpontban nézetünk szerint azonos értékű munkamennyiséget tartalmaz.” (Smith: A Nemzetek Gazdagsága, 1992, Budapest, 39.o)

Smith arról ír, hogy az áruk értékét meghatározó munkából a földesúr és a bérlő is részt követel, így az olyan értékösszetevők, mint a profit és járadék levonások a munka termékéből.

„Mihelyt a föld magántulajdonná lesz, a földesúr részt követel mindenből, amit a munkás azon meg tud termelni, vagy össze tud gyűjteni. A földesúr járadéka az első levonás a földművesmunka eredményéből. ... Rendszerint egy munkaadónak, az őt alkalmazó

bérlőnek a tőkéjéből fedezik a létfenntartását; ennek azonban csak akkor érdeke a munkás foglalkoztatása, ha részesedik a munka termékében, vagyis ha tőkéje profittal tetézve térül meg. Ez a profit a második levonás a földművelésre fordított munka termékéből.” (Smith: i. m. 75.o)

Smith második érték meghatározása szerint viszont az áru értéke az érte megszerezhető munka, azaz „minden áru annyit ér, amennyi munkát érte kaphat”¹³². A probléma az, ahogy pl. Mátyás [1999] is rámutat, hogy nem lehetséges, hogy az áru értéke egyszerre legyen az árban megtestesülő és az áruért kapható munka. Amikor a munkás előállítja az árut, akkor munkája az árban testesül meg az első érték meghatározás szerint, viszont ha a második szerint az áru értéke az érte kapható munka, akkor az áru eladása során csak a munkás munkája kerül megfizetésre. Sem a profit, sem a földesúr járadéka nem. Ahogy Mátyás [1999] is megjegyzi, a két elmélet csak addig összeegyeztethető, amíg nincs tőke, azaz amíg a munkás saját munkájával rendelkezik.

Smith harmadik érték meghatározása Mátyás [1999] szavaival élve teljesen elszakad az értékelmélettől.¹³³ Az I. könyv 6. és 7. fejezeteiben egy önköltségi értékelméletet mutat be. Smithnek ezen a definíciója szerint a „munkabér, a profit és a járadék az a három eredeti forrás, amelyből minden jövedelem, és minden csereérték származik”¹³⁴. Smith szerint adott egy természetes ár, amelyik úgy alakul ki, hogy mindhárom „költségtényező” a természetes rátáján szerepel:

„Ha az árut azon az áron adták el, amely sem több, sem kevesebb annál, mint ami éppen fedezi a földjáradékot, a munkabért, valamint az előállításához, feldolgozáshoz és piacrahozatalhoz felhasznált tőke profitját, és pedig mindegyiket természetes rátája szerint, akkor az eladás a természetes árnak nevezhető áron történt.” (Smith: i. m. 64.o)

Blaug [1985] egy másik megközelítéssel él a probléma kapcsán. Arról beszél, hogy a három érték meghatározás közti különbség abból származott, hogy Smith két eltérő kérdésre kereste a választ. Az első és harmadik érték meghatározás arra vonatkozik, hogy „milyen tényezőkből tevődik össze a valóságos ár”¹³⁵, míg a második érték meghatározás arra, hogy „mi a csereérték igazi mértéke”¹³⁶. Blaug [1985] szerint ezt a két kérdést külön kell

¹³² Ld.: Smith [1992]: 39. o

¹³³ Ld.: A 3.1.1-es pontban azt a nézetet, hogy a csereérték alapja a munka, mint a társadalom számára egyedi költség.

¹³⁴ Ld.: Smith [1992]: 61. o

¹³⁵ Ld.: Smith [1992]: 37. o

¹³⁶ Ld.: Smith [1992]: ugyanott

kezelni, előbbi tartozik Smith konkrét értékelméletéhez, míg utóbbi inkább a társadalmi termék méréséhez tartozik, azaz inkább a jóléti gazdaságtan kérdéskörébe tartozik.

3.2.3. A munka fogalma a Nemzetek Gazdagságában

Az előző pontban látható volt, hogy Smith értékelmélete inkonzisztens. Azonban bármennyire is ez a helyzet, nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy bármelyik értékmeghatározását is tekintjük a három közül, mindegyik feltételezi, hogy a munkát valamilyen értelemben meghatározzuk. Amikor Meek [1959] a fent idézett részben arról ír, hogy a termelés egyetlen igazi költsége a munka, akkor felvetődik a kérdés, hogy milyen értelemben költség, milyen értelemben mérték, mit jelent ez a fogalom pontosan.

Ahogy Smith a II. könyvben a produktív-improduktív munka felosztása kapcsán nyilvánvalóvá teszi, nemcsak az lehet munka, ami tárgyasult áruvá válik. Ami fizikailag is megvalósul, azt produktív munkának nevezi, de ettől függetlenül az olyan munkát is, ami a hétköznapi értelemben nem áru, hanem a mai értelemben inkább szolgáltatás, is munkának nevezi.

„Van munka, amely tárgyat értékben megnöveli, és van, amelynek nincsen ilyen kihatása. Az elsőt produktív munkának nevezhetjük, mert értéket termel, a másodikat improduktív munkának mondhatjuk. ... A házicseléd munkája ezzel szemben semminek nem növeli az értékét. ... De azért a házicseléd munkájának is van értéke, és díjazást érdemel.” (Smith: i. m. 331.o)

Ahogy Smith írja, a különbség az, hogy a produktív munka terméke felhalmozható, míg az improduktív nem. Az improduktív munkásokat a produktívak termeléséből kell ellátni. Látható tehát, hogy a munka, mint olyan, fogalma nem függ a terméktől, hanem valami mástól kell, hogy függjön. Ami a terméktől függ, az csak a munka produktív vagy improduktív volta. A kérdés az, hogy akkor mi az a belső tartalom, ami a munkát megadja? Smith erről a produktív munka tekintetében ír, jóllehet, mivel ezek a részek még az I. könyv elején vannak, a produktív-improduktív felosztás nem kerül elő.

A korábbiakban látható volt, hogy volt próbálkozás arra nézve és ez természetesnek is adódna, hogy a munka standardja a munkabér legyen. Smith azonban erről úgy vélekedik, hogy semmiképp sem lehet olyasvalami mérték, ami maga is állandóan változik:

„Csakhogy, mint minden más árué, úgy az arany és az ezüst értéke is változik, hol olcsóbb, hol drágább, néha könnyebb, máskor nehezebb a beszerzése. Az a munkamennyiség ... amelyet bizonyos mennyiségű arany, vagy ezüst ellenében kaphatunk, mindig attól függ, hogy mennyire termőképesek az adott időpontban ismert bányák.” (Smith: i. m. 41.o)

illetve:

„... egy mennyiségi mérték, amely nagyságában maga is folyton változik ... sohasem lehet más dolgok pontos mennyiségmérője, ugyanúgy egy értékében folytonosan változó áru sem lehet soha más áruk pontos értékmérője.” (Smith: i. m. 42.o)

és teljesen kategorikusan:

„A munka az áruk valóságos ára, a pénz csak névleges ár.” (Smith: i. m. 42.o)

Felmerülhet az a lehetőség is, hogy a munka mértéke az újratermeléshez szükséges javak értéke, és ez meg is jelenik Smithnél:

„Ebben a közkeletű értelmezésben a munkának tehát éppen úgy van valóságos és névleges ára, mint az áruknak. Úgy foghatjuk fel a dolgot, hogy a valóságos ár a létfenntartási cikkeknek és kényelmi eszközöknek a mennyisége, a névleges ár pedig az a pénzmennyiség, amelyet a munkáért adnak.” (Smith: i. m. 42.o)

És ahogy várható is, Smith azt bizonygatja, hogy ez jó valóságos ár, azaz „a gabonában kikötött járadék értékállóbbnak bizonyult, mint az, amelyet pénzben állapítottak meg”¹³⁷, és Smith kategorikusan ki is jelenti: „Egymástól távoli időpontokban ugyanazt a munkamennyiséget több valószínűséggel vehetjük meg ugyanannyi gabonáért, a munkás létalapjáért, mint aranyért vagy ezüstért.”¹³⁸ Azonban ezzel két probléma is van. Egyrészt hiába határozta meg a valóságos árat, mint bizonyos létfenntartási eszközök és kényelmi cikkek mennyisége, a standardizálás problémáját ezzel nem oldotta meg, hiszen nem adott választ arra, hogy mi alapján hasonlítunk össze minőségileg különböző árukat. Másrészt közvetlenül ezután a rész után következik egy megjegyzése, hogy a „gabona kialakult átlagos árát, viszont ... az ezüst értéke szabályozza”¹³⁹, illetve, hogy annak évenkénti változása jóval jelentősebb¹⁴⁰. Mivel pedig Smith szerint semmi sem lehet valóságos mérték, ami maga is folyton változik, így a létfenntartási cikkek, azaz például a gabona sem jó értékmérő.

Ha viszont sem pénzben, sem létfenntartási cikkben nem számszerűsíthető ez a munka, mert éppen ellenkezőleg, az áru foglал magában bizonyos munkamennyiséget, akkor jogosan merül fel a kérdés: „mi a csereérték igazi mértéke”, mi ez a munka, ami előkerült? Smith az I. könyv 5. fejezetében így ír:

¹³⁷ Ld.: Smith [1992]: 43.o

¹³⁸ Ld.: Smith [1992]: 44.o

¹³⁹ Ld.: Smith [1992]: 45.o

¹⁴⁰ Ld.: Smith [1992]: ugyanott

„Minden dolog valóságos ára, vagyis amibe annak kerül, aki meg akarja szerezni, a megszerzésével járó fáradtság és erőfeszítés.” (Smith: i. m. 39.o)

Ez tehát azt jelenti, hogy a munka tulajdonképpen erőfeszítést jelent, azonban, ahogy Blaug [1985] is felteszi a kérdést: Kinek az erőfeszítését? A fenti idézetben az áru értéke az a fáradtság, amit a vevője kifejt érte, azaz a második érték meghatározásról van szó: „minden áru annyit ér, amennyi munkát érte kaphat”. Azonban, ahogy láttuk, ez nem egyezik meg az első értékdefinícióval (tőkés viszonyok között), ami pedig az áruban megtestesült munkát jelenti. Utóbbi szerint az áru értékét az az erőfeszítés határozza meg, amelyet előállítója kifejt. Mivel Smith nem veszi észre az értékelméletben a törést, így mindkettőt igaznak gondolja.¹⁴¹ Smith szerint a csere során folyamatosan egyenlő munkák cserélnek gazdát, és ezen munkák úgy lesznek társadalmiak, ha valami alapján mérhetők. Ez azonnal felveti a kérdést, hogy mi alapján standardizálható a munka, és ezzel a kérdéssel foglalkozik Smith is a következő részben:

„Noha minden áru csereértékének igazi mértéke a munka, az áruk értékét általában mégsem ennek az alapján becsülik. Sokszor nagyon nehéz két különböző munka mennyiségének az egymásközi arányát megállapítani. A két különböző munkával eltöltött idő ismerete nem mindig elég ennek az arálynak a meghatározására. Számításba kell venni a kiállított fáradalmak és a kifejtett szellemi erőfeszítés különböző voltát is.” (Smith: i. m. 40. o)

Smith érzékeli a problémát, amikor arról ír, hogy különböző nehézségű munkák esetén azonos időszakok más értéket képviselnek.

„Csakhogy semmiképpen sem könnyű dolog valamilyen pontos mértéket találni akár a testi fáradkozás, akár a szellemi erőfeszítés mérésére. A különböző fajta munkából származó különféle termékek egymásközi cseréjénél bizonyos fokig persze figyelembe veszik mind a kettőt. A szabályozás azonban nem történik valamilyen pontos mérték alkalmazásával, hanem a piacon végbemenő alkudozással és egyezkedéssel; az így elérhető megközelítő kiegyenlítődés nem pontos ugyan, de mégis elégséges a mindennapos élet ügyleteinek lebonyolítására.” (Smith: i. m. 40.o)

¹⁴¹ Ezzel kapcsolatban érdekes Blaug [1985] megjegyzése, mely szerint a csereérték mértékére vonatkozó kérdés nem tartozik az értékelmülethez. A felvetett két értékdefiníció (első és második) közti különbség nem valódi, egyszerűen azért, mert a második értékdefiníció körbenforgó: Eszerint a megszerezhető munka az, ami meghatározza a csereértéket. Azaz annyit állít: egy áru annyiban cserélhető más árukra, amennyiben csereképes. Blaug [1985] szerint ilyen definíció nem volt Smith szándéka.

Lehet utalásokat találni arra vonatkozóan, hogy Smith hogyan képzelte a különböző munkák közti megfeleltetés megvalósítását, azonban, ahogy Meek [1959] is megjegyzi, ezt Smith nem tartotta fontosnak részletesen kidolgozni. Az I. könyv 6. fejezetében így ír:

„Némely fajtája a munkának különösen nagy ügyességet és értelmet igényel, az emberek ezeket a tulajdonságokat becsülik, s ennél fogva az ilyen munka termékét többre értékelik, mint amennyire a felhasznált idő alapján kellene. ... s a velük létrehozott termék magasabb értéke gyakran méltányos kárpótlás azért az időért és munkáért, amelyet értük áldozni kell.” (Smith: i. m. 56.o)

Ebből lehet arra következtetni, hogy Smith a munkák közti különbséget, ahogy Meek [1959] írja, egyfajta munkaköltségre vezeti vissza: Az egyik munka annyival ér többet a másiknál, amennyivel több erőfeszítésbe került az elsajátítása. Ezt a gondolatot támaszthatja alá az is, hogy Smith, hasonlóan kortársaihoz, erősen hitt a nevelés szerepében, és a született tehetségeket nem tartotta fontosaknak:

„A természetadta tehetség szempontjából az emberek valójában sokkal kevésbé különböznek, mint gondoljuk, s a szellemi képesség különböző volta, amely felnőtt korokban lát-szatra megkülönbözteti a különféle hivatású embereket, sokszor nem annyira oka, mint inkább következménye a munkamegosztásnak.” (Smith: i. m. 25.o)

Azonban ez az elgondolás nem veszi figyelembe azt, amit Smith az I. könyv 10. fejezetében ír. A fenti esetben a munkák közti megfeleltetés Smithnek a munkabérre vonatkozó állításaiból került levezetésre: a magasabb bér, vagy többre értékelt munka kompenzáció a nagyobb fáradtságért. Azonban a 10. fejezetben nyilvánvalóvá teszi, hogy a tanulásra fordított idő csak az egyik alkotóelem, amely meghatározza a bért. Pontosan ugyanaz az alkudozás kerül elő, amire Smith az 5. fejezetben utalt:

„Ugyanazon a vidéken a munka és a tőke foglalkoztatása minden egyes alkalmazási területen pontosan egyenlő, vagy legalább is az egyenlőség felé törő előnyökkel és hátrányokkal kell, hogy járjon.” (Smith: i. m. 108.o)

Smith számos tényezőt sorol fel, ami a bért meghatározza:

- Terület kellemes vagy kellemetlen, elismert vagy megvetett volta.
- Mesterség megtanulása olcsó-e vagy drága?
- Milyen mérvű a foglalkoztatás az adott iparágban?
- Milyen a bizalom szerepe az adott munkakörben?
- Milyen az adott iparágban a siker valószínűsége?

Jelen vizsgálat szempontjából nem szükséges pontosan kifejezni, hogy ezek mit jelentenek, a lényeg csak annyi, hogy ezek közül csak egy elem az, amelyik a munkaköltség alapú értelmezést jelenti. Smith ráadásul azt is kifejti, hogy ezek is csak akkor érvényesek, azaz akkor egyenlítik ki egymást az előnyök és a hátrányok, ha bizonyos körülmények fennállnak az iparágban.¹⁴²

Hogy pontosan hogyan lehet a minőségi különbséggel bíró munkák között megfeleltetést találni, azt tehát Smith nem fejti ki részletesen, és ez egy tiszta, deduktív elmélet nézőpontjából enyhén szólva is problematikus. Azonban ahogy a fenti példa is bemutatja, és ahogy a módszertan elemzése során utalni akartam rá, Smith sem nem konstruált tiszta elméletet, sem nem építette azt fel deduktívan. Pontosan tisztában volt vele, hogy az elméletek építésénél csak részleges tudást szerezhetsz, ez a bizonytalanság pedig hatványozottan jelentkezett a valós világ jelenségeinek elemzésekor, amikor kilépett az erkölcsök világából. Smithnél a munka, mint értékmérő standard fogalma, ha a fenti módszere konzisztens volt, egy vizsgálandó tárgy. Egy jelenség, amely a társadalmi interakciók során alakul ki. A piaci szereplők bizonyos alkuk folytán értékelik az egyes munkákat, de ezekben is a mindenkori helyzet, a véletlenek, és a világ összes bizonytalansága megjelenik. A munka nem egy definiált elem, amely a modell magja, és amelyből a modell további következtetései egyenesen következnek, hanem egy, bár központi fogalom, mégis folyamatos vizsgálat tárgya, mint a világ minden jelensége. Ebből a szempontból, amikor Smith a munka törvényszerűségeiről beszél, akkor megfigyelésekről beszél, és nem elméleti tételekről. Látható volt, hogy Smith számára a tapasztalat mennyire fontos, így Smith munkafogalma sokkal közelebb áll a locke-i kategóriák szerint a szubsztanciához, mint a moduszokhoz, amikhez valójában tartozik. Abban az értelemben igaz ez, hogy a munka, mint társadalmi jelenség jelenik meg. Amikor Smith ezt a munkát, mint értékmérőt akarja használni, akkor, ahogy láttuk ezt kiterjeszti az elmén kívülre. A munka értékelése alkuk eredménye, tehát nem mi alkotjuk ezt a standardot, hanem mi csak megismerjük. Ennélfogva viszont bizonytalansággal terhelt, mert sem nem ismerjük a dolgok közti kapcsolatokat, sem nem mi definiáljuk a munkastandardot. Tulajdonképpen, ahogy a szubsztanciáknál is megjelent: Pontosán nem tudjuk mi ez a munka, csak azt tudjuk, hogy a társadalomban így és így jelenik meg, ebből következően ilyen és ilyen tulajdonságokkal bír.

¹⁴² Ezekhez bővebben ld.: Smith [1992]: 124.o

4. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TOVÁBBLÉPÉSI LEHETŐSÉGEK

Dolgozatomban szerettem volna feltárni azokat a módszertani, ismeretelméleti hatásokat, amelyek Smith munkásságára leginkább hatással voltak. Szerettem volna megmutatni, hogy Smith metodológiájában Newton, Locke és Hume módszere szervesen jelen van, és szerettem volna amellet is érvelni, hogy amennyiben a fenti három szereplő szemszögéből tekintjük Smith-t, ellentétben egyes szerzők véleményével, igenis konzisztens módszert kapunk.

Smith metodológiájánál a közismert newton-i hatások mellett szerettem volna egy olyan „érzelmi” megközelítés mellett érvelni, amelynek forrásai a másik két szerző szkepticizmusában rejlenek, és amely szkepticizmust véleményem szerint Smith is osztott. A fentiek felül célom volt a szakirodalomban Smith tekintetében kevésbé hangsúlyozott locke-i hatásokat pontosan kimutatni, amelyek legfontosabbika talán annak a részlegességnek a jelenléte, amely például a Nemzetek Gazdagságában kifejezetten hangsúlyos szerepet kapott.¹⁴³ A módszertan feltárása után szerettem volna azt Smith elmélete egyik központi fogalmának, a munka fogalmának vizsgálatára használni, és meghatározni a módszertanból következően ennek a fogalomnak a korlátait. Ennek a fogalomnak a kapcsán szerettem volna amellet érvelni, hogy ebből a valamilyen értelemben induktív módszerből következően, a Nemzetek Gazdagsága rendelkezik bizonyos olyan sajátosságokkal, amelyek egy deduktívan felépített elmélet szempontjából nemcsak egyszerű, hanem igen komoly hiányosságoknak tűnnek.

A fentieknek megfelelően a dolgozat fő hangsúlyát a smith-i módszertanra szerettem volna helyezni, hiszen ennek helyes meghatározásán múlik annak a helyessége is, hogy ezt a módszert egy adott fogalomra használni lehessen.

A dolgozat szempontjából azt lehet mondani, hogy talán több továbblépési lehetőség van, mint ahány kérdésre a dolgozat a választ kereste. Először is Smithen belül maradva, külön elemzést érne meg véleményem szerint az ideológiák hatásának vizsgálata Smith módszerére, ebből a szempontból a kortárs politikai filozófiai írások, mint például Hobbes vagy Rousseau hatását lenne érdemes vizsgálni az *Essays on Philosophical Subjects* további részeivel együtt. Ebből a szempontból érdekes kérdés lenne, vajon voltak-e Smith módszertanára befolyással a korabeli ideológiák, illetve maguk a politikai filozófiai gon-

dolatok vezethettek-e olyan előfeltevésekhez, mint például a láthatatlan kéz, vagy volt-e utóbbiban szerepük. Másodszor, szintén Smithen belül maradva, érdemes lenne a nyelvekről szóló értekezését bővebben elemezni, mivel ott foglalkozik olyan fontos kérdésekkel, mint a nyelv kifejezéseinek felépítése, amit nem kell hangsúlyozni milyen fontos kérdés a fogalomalkotás szempontjából. Harmadrészt Smithből kilépve érdemes lenne megvizsgálni Marx vagy Ricardo kritikáit Smithre nézve. Különösen előbbi szempontjából lehet érdekes, hogy a munkafogalom mennyire változik meg Marx elméletében Smith-hez képest. Ennek kapcsán szintén érdemes lenne tárgyalni Marx filozófiai háttérét, és megvizsgálni, hogy az egyes változtatások mennyiben tudhatók be elméleti háttérük különbségeinek.

A dolgozat végén pedig szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy egyáltalán nem gondolom, hogy az az elemzést, amit itt megadtam, illetve az a valóban kis rész, amit magamtól hozzattem, kizárólagos igazsággal bír. Tisztában vagyok vele, hogy a dolgozat számos hiányossággal és hibával küzd, ezért csak abban bízom, hogy sikerült olyan érveket felhoznom, amelyeket (legalább részben) mások is helyesnek vélnek, és amelyek a szükséges korrekciók után további elemzésekhez hozzájárulhatnak; illetve, hogy érveimet sikerült legalább olyan mértékben alátámasztanom, hogy azok mások számára meggondolásra érdemesek legyenek.

¹⁴³ Ezt a részlegességet egyes szerzők (pl McGill [1975]) Condillac *Traité des systémes* c. munkája hatásának tulajdonítják, de látható, hogy a korábbi locke-i munkában is szervesen megjelenik a probléma.

IRODALOMJEGYZÉK

Szakirodalom

- Alvey, J. (2003): Adam Smith's View of History: Consistent or Paradoxical? History of the Human Sciences, Vol. 16. No. 2. pp. 1-25.
- Alvey, J. (2004): The Role of Teleology in Adam Smith's Wealth of Nations: A Belated Comment on Kleer. History of Economics Review, Vol. 41 pp. 137-144.
- Arisztotelész (2002): Metafizika. 3. jav. kiad., Lectum, Budapest.
- Bishop, J. (1995): Adam Smith's Invisible Hand Argument. Journal of Business Ethics, Vol. 14. No. 3. pp. 165-180.
- Bitterman, H. (1940): Adam Smith's Empiricism and the Law of Nature. Journal of Political Economy Vol. 48. pp. 703-734. Idézi: Kleer, R. (2000): The Role of Teleology in Adam Smith's Wealth of Nations. History of Economics Review, Vol 31. pp. 14-29. 2.o.
- Blaug, M. (1985): Economic Theory in Retrospect. 4th Ed., Cambridge University Press, Cambridge.
- Buckle, H. T. (1862): History of Civilization in England. D. Appleton and Company, New York. Idézi: Megill, A. D. (1975): Theory and Experience in Adam Smith. Journal of the History of Ideas, Vol. 36. No. 1. pp. 79-94. 11. o.
- Campbell, T. D. (1975): Scientific Explanation and Ethical Justification in the *Moral Sentiments*. In: Skinner, A. S. & Wilson, T. (szerk.): Essays on Adam Smith, Clarendon Press, Oxford, pp. 68-82.
- Coase, R. (1976): Adam Smith's View of Man. The Journal of Law and Economics, Vol. 19. No. 3. pp. 529-546.
- Denis, A. (1999): Was Adam Smith an Individualist? History of the Human Sciences, Vol. 12. No. 3. pp. 71-86.
- Dicker, G. (1998): Hume's Epistemology and Metaphysics: An Introduction. Routledge, London and New York.
- Dobb, M. (1977): Az Érték és Jövedelemmegoszlás Elméletei. Kossuth, Budapest.
- Evensky, J. (2001): Adam Smith's Lost Legacy. Southern Economic Journal, Vol 67. No. 3. pp. 497-517.
- Evensky, J. (2005): Adam Smith's Theory of Moral Sentiments: On Morals and Why They Matter to a Liberal Society of Free People and Free Market. Journal of Economic Perspectives, Vol. 19. No. 3. pp. 109-130.
- Hall, R. – Hall, M. B. (1962, szerk.): Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton. Cambridge University Press, Cambridge. Idézi: Smith, G. E. (2002): The Methodology of the Principia In: Cohen, B. I. & Smith G. E. (szerk.): The Cambridge Companion to Newton, Cambridge University Press, Cambridge. 151. o
- Hesse, M. (1974): The Structure of Scientific Inference California University Press, Berkeley and Los Angeles.
- Hollander, S. (1987): Classical Economics. Basil Blackwell, Oxford and New York
- Hume, D. (1977): An Enquiry Concerning Human Understanding. Hackett Publishing, Indianapolis.
- Hume, D. (1984): A Treatise of Human Nature. Penguin Books, Harmondsworth.

- Hume, D. (1995): Tanulmány az Emberi Értelmről. 2. átdolg. kiad., Nippon, Budapest.
- Hume, D. (2006): Értekezés az Emberi Természetről. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hutcheson, F. (1977): Vizsgálódás az Erkölcsi Jóról és Rosszról. In: Márkus, Gy. (szerk.): Brit Moralisták a XVIII. században, Gondolat, Budapest, pp. 325-392.
- Jacovides, M. (2002): The Epistemology Under Locke's Corpuscularianism. Archiv für Geschichte Der Philosophie Vol. 84. Issue 2. pp. 161-189.
- Kant, I. (2004): A Tiszta Ész Kritikája Jav. kiad., Atlantisz, Budapest.
- Kellow, G. (2011): 'Things Familiar to the Mind': Heuristic Style and Elliptical Citation in the Wealth of Nations. History of the Human Sciences, Vol 24. No. 1. pp. 1-18.
- Kleer, R. (2000): The Role of Teleology in Adam Smith's Wealth of Nations. History of Economics Review, Vol 31. pp. 14-29.
- Locke, J. (2003): Értekezés az Emberi Értelmről. Osiris, Budapest.
- Macfie, A. (1971): The Invisible Hand of Jupiter. Journal of History of Ideas, Vol. 32. pp 595-9. Idézi Smith, Craig (2006): Adam Smith's Political Philosophy. Routledge, New York. 12.o.
- Mandeville, B. (1924): The Fable of the Bees. F. B. Kaye kiadásában, Clarendon Press, Oxford. Idézi: Meek, Ronald L. (1959): Tanulmányok a Munkaértékelméről. Gondolat, Budapest. 43.o.
- Mátyás, A. (1999): A Korai Közgazdaságtan Története. 5. kiad., Aula, Budapest.
- Meek, R. L. (1959): Tanulmányok a Munkaértékelméről. Gondolat, Budapest.
- Megill, A. D. (1975): Theory and Experience in Adam Smith. Journal of the History of Ideas, Vol. 36. No. 1. pp. 79-94.
- Myers, M. L. (1975): Adam Smith as Critic of Ideas. Journal of the History of Ideas, Vol. 36. No. 2. pp. 281-296.
- Newton, I. (1846): Newton's Principia: The Mathematical Principles of Natural Philosophy. Daniel Adee, New York, Digitalized by the University of California: <http://ia700300.us.archive.org/8/items/newtonspmathema00newtrich/newtonspmathema00newtrich.pdf>
- Pais, I. (2005): A Filozófia Története. Szerzői kiadás, Budapest.
- Robbins, L. (1945): An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. 2nd Edition, MacMillan and Co., London.
- Robbins, L. (1952): The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy. Macmillan and Co., London. Idézi: Zeller, Gy. (2009): Létezik-e a Smith Probléma, avagy Mennyire Egységesek Adam Smith Nézetei? Műhelytanulmányok, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 19.o.
- Ropolyi, L. (2002): Az Egyenlőség Eszméje Newton Harmadik Törvényében. In: Forrai, G. & Margitay, T. (szerk.): Tudomány és Történet, Typotex, Budapest, pp. 258-281.
- Rothbard, M. N. (2006): Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought. Vol. 1. Ludwig von Mises Institute, Auburn.
- Russell, B. (1996): A Nyugati Filozófia Története. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Salvucci, P. (1976): Adam Smith Politikai Filozófiája. Gondolat, Budapest.
- Schliesser, E. (2002): Indispensable Hume: From Isaac Newton's Natural Philosophy to Adam Smith's „Science of Man”. Doctoral Dissertation, University of Chicago. <http://exordio.qfb.umich.mx/archivos%20PDF%20de%20trabajo%20UMSNH/Aphi losofia/hume.pdf>

- Skinner, A. S. (1975): Adam Smith: An Economic Interpretation of History. In: Skinner, A. S. & Wilson, T. (szerk.): Essays on Adam Smith, Clarendon Press, Oxford pp. 154-178.
- Smith, A. (1790): The Theory of Moral Sentiments. 6th Ed., A. Millar, London, Digitalized by Metalibri, 2006, Sao Paolo.
- Smith, A. (1963): Lectures on Rhetoric and Belles Lettres. John M. Lothian (szerk.), Nelson, London. Idézi: Smith, A. (1982): Essays on Philosophical Subjects. Bryce, J. C. & Wightman, W. P. D. (szerk.), Liberty Fund, Indianapolis. 8. o.
- Smith, A. (1977): Az Erkölcsi Érzelmek Elmélete. In: Márkus, Gy. (szerk.): Brit Morális-ták a XVIII. században, Gondolat, Budapest, pp. 423-553.
- Smith, A. (1982): The History of Astronomy. In: Smith, Adam: Essays on Philosophical Subjects, Bryce, J. C. & Wightman, W. P. D. (szerk.), Liberty Fund, Indianapolis, pp. 43-109.
- Smith, A. (1992): A Nemzetek Gazdagsága: E Gazdagság Természetének és Okainak Vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Smith, A. (2007): An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Soares, S. M. (szerk.), Metalibri Digital Library.
- Smith, C. (2006): Adam Smith's Political Philosophy. Routledge, New York.
- Smith, G. E. (2002): The Methodology of the Principia. In: Cohen, B. I. & Smith G. E. (szerk.): The Cambridge Companion to Newton, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 138-174.
- Strawson, P. (1952): Introduction to Logical Theory. Methuen, London. Idézi Dicker, G. (1998): Hume's Epistemology and Metaphysics: An Introduction. Routledge, London and New York. 91. o.
- Taylor, O. (1929-30): Economics and the Idea of Natural Laws. Quarterly Journal of Economics, Vol. 44. pp. 1-39. Idézi: Kleer, R. (2000): The Role of Teleology in Adam Smith's Wealth of Nations. History of Economics Review, Vol 31. pp. 14-29. 2.o.
- Thomson, H. (1965): Adam Smith's Philosophy of Science. The Quarterly Journal of Economics, Vol 79. No. 2. pp. 212-233.
- Viner, J. (1927): Adam Smith and Laissez Faire. The Journal of Political Economy, Vol 35. No. 2. pp. 198-232.
- Wightman, W. P. D. (1975): Adam Smith and the History of Ideas. In: Skinner, A. S. & Wilson, T. (szerk.): Essays on Adam Smith, Clarendon Press, Oxford pp. 44-67.
- Zeller, Gy. (2009): Létezik-e a Smith Probléma, avagy Mennyire Egységesek Adam Smith Nézetek? Műhelytanulmányok, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.

Internetes források

- Fiori, S. (2010): Adam Smith's Newtonianism. Working Paper, University of Torino, http://www.de.unito.it/web/member/segreteria/WP/2010/6_WP_Fiori.pdf (letöltve: 2011. november 10.)